

Inhimillinen pääoma ja riisto

Lauri Lahikainen

Filosofian pro gradu -tutkielma

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

Syyskuu 2012

Tiivistelmä

Inhimillisen pääoman teorian mukaan "hankitut ja hyödylliset kyvyt" (Adam Smith) voidaan laskea pääomaksi. Se tarkoittaa, että ne ovat omaisuutta, joka tuottaa lisää omaisuutta. Inhimillisen pääoman teoriasta on tullut eräänlaista "arkijärkeä". Tuntuu luonnolliselta lukea lehdistä, että koulutus on investointi, joka maksaa itsensä takaisin tulevaisuudessa, tai että nuorten hyvinvointiin panostaminen on investointi tulevaisuuteen, tai että korkeakoulutusta pitäisi uudistaa vastaamaan työelämän tarpeisiin. Osaamisen, tietojen, hyvinvoinnin ja inhimillisen pääoman problematiikka kytkeytyy tiukasti työelämän uuteen todellisuuteen. Ihmisten odotetaan toimivan itsen yrittäjinä, joiden elämä koostuu inhimillisen pääoman kasaamisesta omaan ruumiiseen, minuuteen ja persoonallisuuteen.

Tarkastelen pro gradu -tutkielmassani inhimillistä pääomaa työvoiman riiston kannalta. Niin sanottuun Chicagon koulukuntaan kuuluvat inhimillisen pääoman teoretikot, kuten Gary Becker ja Theodor Schultz ovat väittäneet, että marxilainen käsitys työvoiman riistosta ei voi päteä, koska inhimillisen pääoman omistajina olemme kaikki sekä työläisiä että pääoman omistajia. Vastaavan argumentin ovat esittäneet myös postmarxilaiset teoretikot kuten Antonio Negri, Michael Hardt ja Paolo Virno. Heidän mukaansa työ ja talous ovat muuttuneet sillä tavoin, ettei työtä enää tehdä pelkästään työpaikoilla eikä työn arvoa voi enää mitata työajassa. Lisäksi he väittävät, että työhön tarvittavat tärkeimmät tuotantovälineet, kieli, ajattelu- ja kommunikaatiokyky, ovat jo kaikkien hallussa. Tämä taas johtaa heidän mukaansa siihen, että riisto on joko muuttanut radikaalisti muotoaan tai sitä ei enää tapahdu. Väitän, ettei sen enempää inhimillisen pääoman teorian kuin postmarxilaisenkaan teorian käsitys inhimillisen pääoman ja riiston suhteesta ole oikea, sillä ne eivät ota huomioon sitä, ettei pelkkä inhimillinen pääoma takaa toimeentuloa kapitalistisessa yhteiskunnassa, vaan inhimillisen pääoman omistajankin on asetettava riistosuhteisiin.

Tutkielman lopussa tarkastelen inhimillisen pääoman teorian ja postmarxilaisen teorian taustalla olevaa ihmiskäsitystä. Totean, että molempien ihmiskäsitykselle on ominaista tarkastella ihmisiä omia kykyjään kasvattavina olentoina, jotka ovat periaatteessa itseriittoisia. Tästä itseriittoisuuden harhasta kumpuaa myös se käsitys, ettei riistoa enää tapahdu, mikäli kaikki ovat inhimillisen pääoman omistajia. Kuvaan tätä ihmiskäsitystä possessiivisen individualismin ja proteettisen kulttuurin käsittein ja arvioin, että vaikka kyseinen ihmiskäsitys on perustavalla tavalla ongelmallinen, on sillä kuitenkin todellisia vaikutuksia yhteiskunnassa. Se mahdollistaa uudenlaisia riiston muotoja ja muokkaa osaltaan ihmisiä ja yhteiskunnallisia prosesseja.

Sisällys

1. Johdanto 5

1.1. Inhimillinen pääoma ja riisto: tutkimusongelma 5

1.2. Kirjallisuus ja käsitteet 8

1.3. Mihin keskusteluihin osallistun 9

1.4. Lukujen kuvaukset 11

2. Riiston käsite yhteiskuntafilosofiassa 14

2.1. Riiston määrittely 14

2.2. Riisto markkinayhteiskunnassa ja possessiivinen individualismi 19

2.3. Marxilainen käsitys riistosta 22

2.4. Riisto ja aika 24

2.5. Lopuksi 25

3. Inhimillisen pääoman käsite 28

3.1. Hankitut hyödylliset kyvyt pääomana Adam Smithillä 28

3.2. Inhimillinen pääoma ja työnjako 32

3.3. Inhimillinen pääoma uusklassisessa taloustieteessä 35

3.4. Uusklassinen taloustiede ja työnjako 38

3.5. Lopuksi 39

Uusliberaali argumentti riistoa vastaan 41

4.1. Aluksi 41

4.2. Uusliberaali argumentti uusklassisessa taloustieteessä 43

4.3. Inhimillisen pääoman metafora ja johtaminen 48

4.4. Inhimillinen pääoma ja työvoima 52

4.5. Lopuksi 56

5. Postmarxilainen teoria, riisto ja inhimillinen pääoma 58

5.1. Aluksi 58

5.2. Postmarxilainen argumentti ja riiston leviäminen työpaikoilta yhteiskuntaan 62

5.3. Postmarxilainen argumentti riistoa vastaan: multitudon vapaus 66

5.4. Performatiivisuus 70

5.6. Lopuksi 73

6. Proteettinen kulttuuri ja riiston muodot 75

6.1. Aluksi 75

6.2. Possessiivinen individualismi ja ihmisen kyvyt 78

6.3. Itsen yrittäjät ja itsen riisto 80

6.4. Proteesit ja niiden irrottaminen ja kiinnittäminen 83

6.5. Proteesit, inhimillinen pääoma ja riisto 86

6.6. Riisto ja antropologia 90

6.7. Lopuksi 92

7. Johtopäätökset: Riiston ajankohtaisuus ja antropologia 95

7.1. Tutkimuskysymykset 95

7.2. Argumentit, joiden mukaan riistoa ei enää ole 96

7.3. Performatiivisuus 97

7.4. Proteettisuus ja riiston antropologia 98

7.5. Tulokset ja jatkotutkimus 99

Kirjallisuus 101

Verkkolähteet 111

1. Johdanto

1.1. Inhimillinen pääoma ja riisto: tutkimusongelma

Koulutuksen ja osaamisen merkitys taloudessa ja politiikassa on kasvanut valtavaksi viime vuosina. Osa tätä prosessia on käynnissä oleva maailmanlaajuinen yliopistomuutos, jota seuraavat tai ovat jo seuranneet muutokset kaikessa muussa koulutuksessa. Näitä muutoksia motivoidaan inhimillisen pääoman teorialla. Inhimillisen pääoman teorian mukaan kouluttautuessaan ja hankkiessaan uusia taitoja ja tietoja ihminen investoi itseensä pääomaa, joka voi tuottaa uutta arvoa tulevaisuudessa, aivan kuin tehtaan omistaja voi investoida uusiin koneisiin, jotka mahdollistavat suuremmat tuotot tietyn ajan päästä.

Ajatus inhimillisestä pääomasta muokkaa koulutuspolitiikkaa, ja inhimillisen pääoman teoriasta tutuilla argumenteilla on perusteltu käynnissä olevaa Euroopan laajuista yliopistouudistusta. Koulutuspoliittista muutosta ajetaan argumenteilla, jotka ovat kiertäneet uusklassisen taloustieteen suurilta nimiltä, kuten Gary S. Beckeriltä, ajatuspajoille, kuten OECD:lle, ja sieltä poliitikkojen suuhun ja internetin keskustelupalstoille. Samalla inhimillisestä pääomasta on tullut tietynlaista arkijärkeä¹. Kouluttautumista perustellaan investointina tulevaisuuteen ja tätä kautta esimerkiksi lukukausimaksujen käyttöönotto alkaa näyttää perustellulta ja moraaliselta ratkaisulta ja maksuton opiskelu vapaamatkustamiselta.

Kyse ei ole kuitenkaan vapaiden yksilöiden tyhjiössä tekemistä valinnoista. Koska työmarkkinat tarvitsevat oikeanlaista osaamista, täytyy koulutustakin muuttaa. Kysymättä usein jää, minkälaisista toimijoista ja minkälaisista toiminnoista

¹ Arkijärjen käsitteestä ks. Gramsci (1979, 34; 58-64)

työmarkkinat koostuvat. Keitä työmarkkinat nykymuodossaan hyödyttävät? Kenen etu on muuttaa koulutusta sellaiseksi, että ihmiset oppivat sellaisia taitoja ja tulevat sellaisiksi ihmisiksi, joista työnantajat ovat valmiita maksamaan? Millä perusteilla ja millaisella tietopohjalla voidaan tehdä päätös koulutuksen muuttamisesta vastaamaan työelämän tarpeita sellaisina kuin nämä tarpeet ilmenevät esimerkiksi seuraavan kolmenkymmenen vuoden aikana?

Inhimillisen pääoman käsite ei liity ainoastaan koulutukseen, vaan laajempaan yhteiskuntapoliittiseen ongelmakenttään. Elämme yhteiskunnassa, jossa ihmisestä ja ihmisen muokkaamisesta on tullut kaupankäynnin kohde. Erilaiset teknologiset innovaatiot vaikuttavat siihen, miten ihmisyyys ja ihmisten kyvyt määrittyvät. Terveystieteissä joudutaan pohtimaan, kenen elämä on arvokasta, ja miten tuota arvoa voidaan mitata. Yrityksissä pohditaan, miten ihmisten osaaminen saadaan hyödynnettyä parhaalla mahdollisella tavalla ja miten tuo osaaminen voidaan pitää yrityksessä, samalla kun työntekijöistä pyritään tekemään korvattavia ja helposti irtisanottavia.

Inhimillisen pääoman käsitteen yhteiskunnallisesta merkityksestä huolimatta yhteiskuntafilosofit eivät ole juuri tarkastelleet sitä kriittisesti. Tiedon merkitystä taloudessa ja yhteiskunnassa on tutkittu paljonkin, mutta näihin tutkimuksiin ei ole sisältynyt itse inhimillisen pääoman käsitteen tarkastelua.² Näin siitäkkin huolimatta, että inhimillisen pääoman teoriaan perustuva koulutuspolitiikka on vaikuttanut ja tulee vaikuttamaan itse yhteiskuntafilosofian tekemisen ehtoihin ja mahdollisuuksiin.

Tarkastelen pro gradu -tutkimuksessani inhimillistä pääomaa yhteiskuntafilosofisesti. Yhteiskuntafilosofinen näkökulma tarkoittaa tässä kahta asiaa. Yhtäältä käsittelen tutkimuskysymystä ennen kaikkea käsitteellisesti, en empiirisesti. Toisaalta yhteiskuntafilosofinen näkökulma tarkoittaa sitä, että tutkimuskysymyksen avaamia ongelmia ei pyritä ratkaisemaan jonkin tietyn tieteenalan, kuten taloustieteen tai

² Poikkeuksia ovat mm. Gilead (2009); Foucault (2008); Rikowski (2003); Vähämäki (2009). Näistäkin ainoastaan Gilead käsittelee inhimillisen pääoman teoriaa systemaattisesti ja hänkin vain artikkelimitassa.

kasvatustieteen näkökulmasta, vaan pikemminkin pyritään osoittamaan näiden ongelmien syvälinen merkitys yhteiskuntaa koskevalle ajattelulle.

Aihe mahdollistaisi hyvinkin laajan käsittelyn, mutta rajaan tämän tutkimuksen yhden ongelman ympärille. Miten inhimillinen pääoma kytkeytyy riistoon? Mitä riistolle tapahtuu, jos olemme kaikki inhimillisen pääoman omistajia? Voiko inhimillistä pääomaa riistää? Käsitän riiston pääasiallisesti marxilaisessa mielessä, mutta hyödynnän myös 1900-luvun liberaalia yhteiskuntafilosofiaa riiston käsitteen selventämiseksi.

Väitän, että sekä inhimillistä pääomaa teoretisoineet uusliberalistiset taloustieteilijät ja liiketaloustieteilijät että postmarxilaiset ajattelijat ovat omilla tavoillaan pyrkineet häivyttämään riiston näkyvistä tai suoraan kiistämään sen olemassaolon. Uusliberalistiset ajattelijat ovat esimerkiksi väittäneet, että riisto on käsitteellisesti mahdotonta, koska inhimillisen pääoman omistajina olemme kaikki pääoman omistajia, emmekä voi riistää itseämme. Postmarxilaiset ajattelijat taas ovat väittäneet, että uusi älyllistynyt ja aineeton työ ei enää ole mitattavissa työaikana, joten riistoakaan ei marxilaisessa mielessä tapahdu.

Tarkastelen näitä argumentteja kriittisesti ja esitän oman näkemykseni, jonka mukaan työn riisto on edelleen relevantti ja yhteiskunnallisesti merkittävä asia. Otan vakavasti sekä käsitykset inhimillisestä pääomasta että älytyöstä. Uskon, että ne molemmat kertovat jotain merkittävää ja todellista yhteiskunnasta ja taloudesta sekä niissä tapahtuneista muutoksista, vaikka en jakaisikaan näiden käsitteiden taustalla olevaa teoreettista ajattelua tai käsitystä yhteiskunnasta. Lisäksi näillä ajatuksilla on performatiivista voimaa. Ihmiset tekevät päätöksiään ja elävät ikään kuin ne olisivat totta, varsinkin kun vaikutusvaltaiset ihmiset puhuvat niistä itsestäänselvinä totuuksina. Niistä tulee itseään toteuttavia ennusteita.³ Väitän kuitenkin, että riisto on edelleen

³ Itseään toteuttavan ennusteen käsitteestä ks. Merton (1995). Itseään toteuttavan ennusteen klassinen määritelmä on niin sanottu Thomasin teoreema: "Jos ihmiset määrittelevät tilanteensa todelliseksi, on tällä todellisia seurauksia." Emt. 380.

merkittävä tekijä, joka on otettava huomioon, jos haluamme ymmärtää yhteiskunnallista todellisuutta.

1.2. Kirjallisuus ja käsitteet

Tutkimukseni pääasiallisena aineistona toimivat inhimillisen pääoman teorian 60-luvulla lanseeranneet uusklassisen taloustieteen klassikot ja nobelistit Gary Becker ja Theodor Schultz, sosiologi ja liikkeenjohdon konsultti Thomas Davenport, joka pyrkii teoksessaan *Human Capital, What Is It and Why People Invest In It* (1998) luomaan yritysten käyttöön strategian inhimillisen pääoman hyödyntämiseen, sekä Antonio Negrin ja Michael Hardtin 2000-luvulla julkaistu *Imperiumi*-trilogia, joka koostuu teoksista *Empire* (2000), *Multitude* (2004) ja *Commonwealth* (2009). Selventäessäni inhimillisen pääoman käsitteen taustoja käsittelen myöskin Adam Smithin teosta *Wealth of Nations* (1777). Analyysin välineitä riiston ymmärtämiseen löydän ennen kaikkea marxilaisesta teoriasta, mutta myös 1900-luvun yhteiskuntafilosofiasta. Tärkeitä käsitteitä tutkimuksen kannalta ovat myös possessiivinen individualismi ja proteettinen kulttuuri. Possessiivista individualismia on tutkinut yhteiskuntafilosofi C.B. MacPherson (1962) ja proteettista kulttuuria kulttuurintutkija ja feministiteoreetikko Celia Lury (1998).

Käytän tutkimuksessani monia varsin ladattuja käsitteitä, kuten uusliberalismi, postmarxismi ja liberaali yhteiskuntafilosofia. Käsitteiden tarkoitus ei ole toimia leimakirveinä eikä teorioiden kritiikkinä sinänsä, niiden erilaisista kaiuista huolimatta. Ne viittaavat tiettyihin kokonaisuuksiin: tutkimusohjelmiin tai poliittisiin liikkeisiin. Kuten tutkimusohjelmilla Imre Lakatosin mukaan⁴, myös poliittisilla liikkeillä voidaan ajatella olevan tietty kova ydin, tietyt tavoitteet ja ideologiset sitoumukset, joista luopumalla ne lakkaisivat olemasta tai muuttuisivat joksikin muuksi. Jos nimeän

⁴ Lakatos (1978, 48-50).

ajattelijan uusliberalistiksi, postmarxilaiseksi tai liberaaliksi, oletan että hän sitoutuu tiettyyn kovaan ytimeen.

Samalla on syytä todeta, ettei neutraaleja käsitteitä ole olemassakaan. Käsitteitä käytetään poliittisesti ajamaan erilaisia tarkoitusperiä. Tutkimuksen kannalta tärkeimmät käsitteet, inhimillinen pääoma ja riisto, ovat molemmat äärimmäisen poliittisia käsitteitä. Riiston kytkös politiikkaan on selvempi. Siitä muistuttaa koko työväenliikkeen ja toisaalta valtiososialismin historia kaikkine saavutuksineen ja kauheuksineen. Myöskään inhimillisen pääoman käsite ei ole puhtaan taloudellinen, kuten käy ilmi luvussa 2. Sillä on poliittisia, antropologisia, eettisiä, kasvatusfilosofisia ja yhteiskuntafilosofia merkityksiä. Johdannossa ei ole tarpeen käydä näitä käsitteitä sen tarkemmin läpi, sillä sekä riiston että inhimillisen pääoman käsittelyyn on oma lukunsa.

1.3. Mihin keskusteluihin osallistun

Tutkimusongelmat eivät roiku ilmassa. Se, millaisia ongelmia ne ovat, riippuu siitä, kenelle ne ovat ongelmia. Täsmälleen samalla tavalla muotoiltu ongelma saa aivan eri merkityksen, kun se liitetään eri kontekstiin. Tästä syystä on hyvä selventää, mihin keskusteluihin koen osallistuvani tällä tutkimuksella.

Ensimmäinen ja tärkein keskustelu on niin sanottu uuden työn keskustelu. Tähän keskusteluun liittyvät kysymykset siitä, millaiseksi työ on muuttunut ja mitä siitä seuraa yhteiskunnan, ihmisten ja politiikan kannalta. Suomessa keskustelua uudesta työstä ovat käyneet filosofit, yhteiskuntatieteilijät ja poliittiset aktivistit.⁵ Samaa keskustelua on toki käyty myös ulkomailla, mutta Suomessa on puhuttu nimenomaan “uudesta työstä”. Tähän keskusteluun osallistuminen on yksi tutkimukseni motiivi.

⁵ Tähän keskusteluun ovat osallistuneet muiden muassa Vähämäki (2009); Julkunen (2008); Jakonen, Peltokoski & Virtanen (toim.) (2006); Korhonen, Peltokoski & Saukkonen (2009).

Uuden työn keskustelu liittyy tarpeeseen ymmärtää kapitalistista yhteiskuntajärjestelmää sen nykyisessä muodossa. Tähän liittyy toinen motiivi tutkimukselleni. Koen ongelmalliseksi että marxilainen teoria ei nykyisin ole riittävän kiinnostunut, vanhaa termiä käyttäkseni, porvarillisen tieteen tutkimuksesta. Toisin kuin Marx teki tutkimuksissaan, nykyistä taloustiedettä tai yhteiskuntafilosofiaa ei enää lähestytä sen omista lähtökohdista immanentin kritiikin keinoin. En tiedä, mitä tarkoittaisi “poliittisen taloustieteen kritiikki” 2000-luvulla, eikä se tämän pro gradu -tutkielman puitteissa selviä, mutta olkoon tutkimukseni kuitenkin askel siihen suuntaan.

Kolmas tutkimukseeni liittyvä keskustelu on yhteiskuntafilosofinen keskustelu riistosta. Riiston käsitteen kautta yhteiskuntafilosofiassa on pyritty ymmärtämään sellaisia ihmisten välisiä suhteita, joissa toinen hyötyy toisesta. Riistoksi tämän tekee se, että tämä hyöty on jollakin tapaa vahingollista toisen osapuolen kannalta - tai ainakaan ei hyödytä häntä. Yhteiskuntafilosofit ovat kysyneet, mitkä olosuhteet mahdollistavat riiston ja millaisissa suhteissa riistoa tapahtuu. Karl Marx tunnetusti käsitti riiston yhteiskunnan rakenteelliseksi elementiksi. Marxilaisen näkemyksen mukaan yhteiskuntaluokat perustuvat siihen, että yksi yhteiskuntaluokka tuottaa toisten yhteiskuntaluokkien rikkauden riistosuhteissa.

Käsittelmäni ongelmakenttään liittyy monia suuria kysymyksiä, joihin ei ole mahdollisuutta puuttua tämän tutkimuksen puitteissa. Tässä ei esimerkiksi perehdytä siihen väitteeseen, että inhimillinen pääoma olisi talouskasvun pääasiallinen moottori, vaikka aihetta toki sivutaan. En myöskään ota kantaa inhimillisen pääoman ontologiaan. Inhimillisen pääoman, kuten muidenkin taloustieteellisten mallien suhde todellisuuteen on kiehtova ja tärkeä keskustelu, mutta vaatisi oman tutkimuksensa.⁶ Tutkimukseni ei siis ole ensisijaisesti tieteenfilosofinen tutkimus. Postmarxilaista teoriaa käsitellessäni käyn läpi varsin kiistanalaista hypoteesia siirtymästä fordismista postfordismiin. Tarkastelen tätä hypoteesia siltä kannalta, miten se liittyy inhimillisen pääoman riistoon. En ota kantaa sen yleiseen paikkansa pitävyyteen.

⁶ Taloustieteellisten mallien ja todellisuuden ongelmallisesta suhteesta ks. esim. Lawson (1997, 181-246).

Inhimillisen pääoman teoria asettaa haasteen kasvatuksen filosofialle. Miten filosofien tulisi suhtautua sellaiseen teoriaan, jonka mukaan kasvatuksen tarkoitus ei ole ihmisten kasvatus, miten se ikinä määritelläänkään, vaan investointi inhimilliseen pääomaan? Israelilainen filosofi Tal Gilead⁷ on tuonut esiin millainen ristiriita vallitsee inhimillisen pääoman teorian ja perinteisen kasvatusteorian välillä. Inhimillisen pääoman teoriaa on hyvin hankala sovittaa yhteen sen perinteisen ajatuksen kanssa, että kasvatuksen tehtävä on valmistaa ihmisiä yhteiskunnan jäseniksi. Inhimillisen pääoman teoria kannustaa ihmisiä toimimaan rationaalisen valinnan teorian mukaisina oman hyödyn maksimoijina, kun taas perinteinen kasvatusteorian filosofia näkee yhtenä kasvatuksen tärkeimpänä tehtävänä ihmisten opettamisen näkemään omien kapeiden intressiensä ylitse. Gileadin mukaan on tehtävä valinta: joko kasvatuksen ohjenuoraksi otetaan inhimillisen pääoman teoria tai sitten yhteiskunnalliseen yhteistyöhön tähtäävä teoria. Molempia ei voi käyttää.

Tämä tutkimus ei ole kasvatusteoriatutkimus, mutta toivon kuitenkin, että esittämäni ongelmat ovat sellaisia, että kasvatusteoriatutkimuksen filosofit kokevat ne hedelmällisiksi omien intressiensä kannalta. Viimeisessä luvussa tutkimukseni sivuaa myös bioetiikkaa. Inhimillisen pääoman ja terveydenhuollon suhteesta on tehty taloustieteellistä tutkimusta, mutta aiheen bioeettinen puoli on vielä melko lailla käsittelemättä.

1.4. Lukujen kuvaukset

Toisessa luvussa esittelen riiston käsitteen sekä liberaalin yhteiskuntafilosofian näkökulmasta että marxilaisesta näkökulmasta. Riiston käsitteen esittely on tarpeen, jotta on mahdollista tarkastella inhimillisen pääoman teoriaa riiston kannalta. Käsittelem riiston määritelmiä: onko se hyväksikäyttöä, jonkin toiselle kuuluvan anastamista, vapauden viemistä vai jotakin muuta? Lisäksi kysyn, minkälaiset olosuhteet

⁷ Gilead (2009)

mahdollistavat riiston. Jo toisessa luvussa käy ilmi koko tutkimuksen kannalta olennainen ristiriita individualismin ja kollektivismien välillä. Se, miten ymmärrämme riiston yhteiskunnallisen merkityksen riippuu siitä, ajattelemmeko yhteiskunnan perusyksiköksi yksilön vai jonkin kollektiivin, kuten luokan. Tähän samaan ristiriitaan törmään muissakin luvuissa käsitellessäni inhimillistä pääomaa tuotannon näkökulmasta. Tuottavatko yksilöt inhimillistä pääomaa itselleen ja käyttävätkö he omaa inhimillistä pääomaansa yksilöinä tuottaessaan muita hyödykkeitä, vai onko sekä ihmisten että hyödykkeiden tuotanto lähtökohtaisesti sosiaalista?

Kolmannessa luvussa käyn läpi kehitystä Adam Smithistä kaikkein uusimpaan kansan- ja liiketaloustieteelliseen ajatteluun. Osoitan, että inhimillisen pääoman käsite on ollut alusta pitäen vahvasti poliittinen käsite, joka nivoutuu kysymyksiin siitä, millainen on hyvä yhteiskunta ja mitä on hyvä elämä. Lisäksi inhimillisen pääoma osoittautuu saranatermiksi, joka kytkee toisiinsa politiikan ja talouden.

Neljännessä luvussa esittelen uusliberaaliksi nimittämäni argumentin inhimillisen pääoman puolesta. Väitän, että tässä argumentissa käytetään inhimillisen pääoman käsitettä peittämään näkyvistä luokka-antagonismia ja taloudellista riistoa väittämällä, että koska olemme kaikki pääoman omistajia, ja koska meillä kaikilla on tietoja ja taitoja, on ajatus eturistiriidasta työvoiman ja pääoman välillä käsitteellisesti mahdoton. Käsitteelen uusklassisten taloustieteilijöiden Gary S. Beckerin ja Theodor Schultzin sekä liikkeenjohdon konsultin Thomas Davenportin argumentteja siitä näkökulmasta, miten he näkevät inhimillisen pääoman merkityksen riiston kannalta.

Myös vasemmistolaiset "post-marxilaiset" yhteiskuntafilosofit, kuten Antonio Negri, Michael Hardt ja Paolo Virno ovat korostaneet tietojen ja taitojen merkitystä nykyisessä taloudessa ja yhteiskunnallisessa järjestelmässä, jota he kutsuvat postfordistiseksi.⁸ Viidennessä luvussa tutkin kriittisesti sitä, miten heidän mukaansa työn aineettomaksi

⁸ Negri & Hardt (2000; 2004; 2009); Virno (2004).

muuttuminen, älytyö, vaikuttaa työvoiman riistoon. Vertaan heidän argumenttejaan uusliberaaliin argumenttiin inhimillisen pääoman puolesta.

Kuudes ja viimeinen luku on tutkimukseni spekulatiivisin. Kysyn millaisen ihmiskuvan inhimillisen pääoman teoria ja postmarxilainen teoria edellyttävät ja mitä siitä seuraa. Samalla pyrin siinä ylittämään kritisoimani argumentit ja esitän käsitykseni siitä, miten riisto toimii yhteiskunnassa, jossa käydään kauppaa ihmisillä, ihmisten osaamisella ja tiedolla, ajatuksilla, ominaisuuksilla ja jopa ruumiinosilla. Kuudennessa luvussa tutkin inhimillistä pääomaa ja riistoa proteettisen kulttuurin ja possessiivisen individualismin käsitteiden kautta. Nämä käsitteet auttavat ymmärtämään sitä kontekstia, missä inhimillisen pääoman teoria tulee ymmärrettäväksi ja toisaalta hahmottelemaan inhimillisen pääoman teorian implikoimia uusia riiston muotoja.

2. Riiston käsite yhteiskuntafilosofiassa

Esittelen tässä luvussa riiston käsitteen. Riiston käsite toimii metodisena työkaluna, kun tutkin inhimillisen pääoman suhdetta riistoon. Huomioin sekä riiston yhteiskuntafilosofiset että marxilaiset merkitykset. Yhteiskuntafilosofiset riiston määritelmät ovat hyödyllisiä, kun tutkitaan, millä perusteilla jokin ilmiö voidaan nimetä riistoksi. Marxilainen teoria taas on olennainen, sillä se tutkii riistoa yhteiskunnallisena ja historiallisena ilmiönä kapitalismin kontekstissa.

2.1. Riiston määrittely

Sana “exploitation” on alun perin tarkoittanut jonkin tuottavaa käyttöä. Sillä on ollut positiivinen merkitys. Tästä merkityksestä on kaikuja myös suomen kielen sanalla “hyväksikäyttö”. Kuten “exploitation” myös sana “hyväksikäyttö” on saanut joukon negatiivisia konnotaatioita. Ajatellaan vaikka “lapsen hyväksikäyttöä”. Marxilaisessa terminologiassa sana “exploitation” kääntyykin suomeksi riistoksi. Riiston merkityksessä sanaa “exploitation” käytti esimerkiksi ranskalainen utopistisocialisti Saint-Simon 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla puhuessaan siitä, miten ihminen riistää toista ihmistä (*l'exploitation de l'homme par l'homme*). Marx ja Engels viittasivat juuri Saint-Simonilaiseen käsitykseen riistosta *Kommunistisen puolueen manifestissa* ennen kuin Marx kehitti myöhemmin poliittisen taloustieteen kritiikissään teknisemmän lisäarvoteoreettisen riiston käsitteen.⁹

Ranskalaisen utopistisen sosialismin teoreetikon Charles Fourierin tekstejä englanniksi kääntänyt brittiläinen kääntäjä kommentoi 1840-luvun alussa sanaa “exploitation” näin:

⁹ Marx & Engels (1848/1998, 39); Marx (1867/1957).

'Exploitation' is a word which we cannot translate, it literally means the working of mines, land, etc.; but metaphorically applied, it means the working the value out of a man for your own ends, 'making a chop' of him, or 'bleeding him,' as the vulgar say. . . . We think the word would be adopted by the English if it were not harsh in sound.¹⁰

Alunperin sana on siis tarkoittanut luonnon muokkaamista ihmisen “hyväksi”, mutta sosialistisessa perinteessä se on alkanut tarkoittaa ihmisten hyväksikäyttöä toisten ihmisten hyväksi. Ihmisen “imeminen kuiviin” on metafora, joka toistuu useasti Marxin poliittisen taloustieteen kritiikissä.¹¹ Marxilainen teoria on vaikuttanut paljon siihen, miten ymmärrämme riiston käsitteen. Riisto on kuitenkin laajempi yhteiskuntafilosofinen ongelma.¹²

Englanninkielisessä 1900-luvun yhteiskuntafilosofiassa käsite “exploitation” määrittyy yleensä vahvasti hyväksikäytön kautta. Stanley Benn määrittelee riiston näin:

Riisto tarkoittaa sitä, että hyödynnetään tilaisuutta, joka voi olla hyvinkin sattumanvarainen; kiristyksessä taas vaikutetaan kohteen tilanteeseen siten, että hänestä tulee altis riistolle. On aina epäreilua hyödyntää omaa neuvotteluasemaa ja vaatia hyödykkeestä enemmän kuin se maksaisi tavallisissa olosuhteissa tai maksaa palvelusta (palkkana tai muuten) vähemmän kuin sen arvo on (mikäli oletetaan, että arvoa voidaan mitata jonkin asteikon mukaan). Kuitenkin vasta jos tarjouksesta kieltäytyminen merkitsisi niin suurta menetystä tai haittaa, ettei voida

¹⁰ LondonPhalanx (1841), I, s. 75. Siteerattu tekstissä Bestor (1948, 285). Lainaus on jätetty englanninkieliseksi, koska se käsittelee sanan “exploitation” käyttöä englannin kielessä. Muissa tapauksissa olen suomentanut käyttämäni sitaattit pois lukien Karl Marx, jonka kohdalla olen käyttänyt olemassa olevia suomennoksia. Adam Smithin teos *Kansojen varallisuudesta* on suomennettu osittain. Siitä siteeraamani kohdat olen kuitenkin suomentanut kaikki itse, jotta sitaattien tyyli olisi yhdenmukainen.

¹¹ Vampyyrimetaforasta Marxilla, ks. Neocleous (2003).

¹² Suomenkielisen tutkimuksen kannalta on ongelmallista, että englannin ja ranskan kielten sana “exploitation” viittaa sekä riistoon että hyväksikäyttöön. Esimerkiksi tässä luvussa käsittelemäni liberalistinen yhteiskuntafilosofia viittaa sanalla enemmän hyväksikäyttöön, kun taas marxilainen teoria riistoon. Käytän tässä tutkimuksessa pelkästään sanaa “riisto”, mutta lukijan on suotavaa pyrkiä pitämään mielessä myös hyödyntämisen ja hyväksikäytön merkitykset.

olettaa kenenkään järkevän ihmisen hyväksyvän sitä vapaaehtoisesti, saatetaan sanoa "en voi kieltäytyä," tai "minulla ei ole muuta vaihtoehtoa kuin suostua". Riistoon vaaditaan molemmat olosuhteet: ei ole olemassa kohtuullista vaihtoehtoa, ja saatava hyöty tai korvaus ei vastaa annettua panosta. Jos jollekin tarjotaan jotakin, mitä tämä ehdottomasti tarvitsee, kohtuullisella hinnalla, ei voida puhua riistosta.¹³

Bennin mallissa riisto on sukua kiristykselle. Riistoa määrittää riistettävän osapuolen tilanteen hyväksikäyttö, riistettävän osapuolen vaihtoehtojen puute sekä vaihtokaupan epäreiluus. Preferenssiutilitaristisen moraalikäsitteen mukaan riisto ei aina ole edes moraalisesti väärin. Jos riistosta ei aiheudu riistetyille hänen subjektiivisten preferenssiensä mukaan määriteltyä haittaa, ei ole väärin, vaikka käyttäisin häntä hyväkseni tyydyttääkseni omia subjektiivisia preferenssejäni. Tämä johtuu siitä, että sillä, jota käytän hyväkseni, voi olla eri preferenssit, joten se, miten häntä käytän, saattaa olla hänelle samantekevää tai jopa mieluisaa, vaikka minulle itselleni vastaavanlainen hyväksikäyttö olisi vastenmielistä. Preferenssiutilitaristinen ajattelu on monen taloustieteellisen teorian taustalla, myös uusklassisen taloustieteen.¹⁴

Kantilainen moraalikäsitys puolestaan pitäisi eettisesti ongelmallisina kaikkia tilanteita, joissa käytän toista *pelkästään* välineellisesti.¹⁵ Riiston eettinen status ei siis ole yksiselitteinen. Se millaisena eettisenä ongelmana riistoa pidämme, riippuu luonnollisesti siitä, minkälaiseen etiikkaan sitoudumme; emotivismiin, utilitarismiin, kantilaisuuteen, hyve-etiikkaan vai johonkin muuhun.

¹³ Exploitation takes advantage of an opportunity for profit which may present itself quite fortuitously; extortion alters a subject's situation so that he becomes vulnerable to exploitation. To use some special bargaining advantage to exact more than a commodity would cost in some normal circumstances, or to offer less for a service (e.g. in wages) than it is worth (given some standard by which to assess it) is always unfair. But it is only when turning the offer down would be inviting deprivation or injury so great that no one would expect a reasonable person to take such a course that one says, "I cannot refuse," or "I have no option but to accept." Exploitation demands both conditions: that there is no reasonably eligible alternative and that the consideration or advantage received is incommensurate with the price paid. One is not exploited if one is offered what one desperately needs at a fair and reasonable price. (Benn 1988, 138).

¹⁴ Preferenssiutilitarismista taloustieteessä ks. Mäkinen (2004, 9-12).

¹⁵ Kant (1993/1785, 30).

Erilaiset liberaaliin perinteeseen kiinnittyvät yhteiskuntafilosofiset näkemykset joka tapauksessa näkevät riiston yksilöiden tilanteisiin liittyvänä väärytenä - tai joissakin tapauksissa hyväksikäyttönä, johon ei liity vääryyttä. Riistoa analysoidaan yksilön näkökulmasta joko siten, että käsitellään tilanteita, joissa yksilö riistää toista yksilöä tai sitten mietitään, millaisissa tilanteissa yksilö voi joutua riiston kohteeksi.

Liberaalit yhteiskuntafilosofit eivät useinkaan analysoi nykyistä tai historiallista yhteiskuntaa rakenteineen. Korkeintaan historiasta otetaan esimerkkejä riiston ongelman kannalta kiinnostavista tilanteista. Liberaalin yhteiskuntafilosofian riistoanalyysit tutkivat erilaisia tilanteita, joissa A joko riistää tai ei riistä B:tä. Riiston tunnistamisen lisäksi kysytään, onko riisto oikeutettua kyseisissä tilanteissa vai ei. Tämän kaltaista riiston filosofiaa on kehittänyt esimerkiksi Alan Wertheimer.¹⁶

Ruth Sample puolestaan on kritisoinut Wertheimerin näkemystä riistosta siitä, että Wertheimer keskittyy liikaa markkinoilla tapahtuviin transaktioihin. Wertheimerin, kuten monen muunkin riiston analyytikon näkemyksen mukaan riiston perusmuoto on epäreilu myynti- tai ostotapahtuma, jonka perusteella muodostetun mallin avulla arvioidaan muita tapahtumia. Sample taas tutkii riistoa ihmisarvon näkökulmasta. Hänen mukaansa sellaiset suhteet ovat riistäviä, jotka alentavat toisen osapuolen arvoa.¹⁷

Vaikka Sample jättää tarkoituksella marxilaisen riiston teorian käsittelemättä ja antaa ymmärtää, etteivät marxilaiset yleensä ole kiinnostuneita riiston normatiivisesta puolesta¹⁸, on hänen ihmisarvon käsitteeseen perustuvassa teoriassaan selkeitä yhtymäkohtia myös Marxiin. Teoksessaan *Hegelin oikeusfilosofian kritiikkiä* Marx toteaa: “Uskonnon kritiikki päättyy oppiin, jonka mukaan *ihminen on ihmiselle korkein*

¹⁶ Wertheimer (1996).

¹⁷ Sample (2003, 4)

¹⁸ Emt. 4.

*olento, siis kategoriseen imperatiiviin mullistaa kaikki ne olosuhteet, joissa ihminen on alennettu, alistettu, hylätty ja halveksittava olio...*¹⁹ Ainakin nuori Marx siis oli hyvinkin kiinnostunut siitä, mitä riiston olosuhteet tekevät ihmisarvolle.²⁰

Yhteiskuntafilosofit näkevät usein tehtäväkseen sen pohtimisen, millainen on hyvä yhteiskunta, yhteiskunnallisten käsitteiden, kuten oikeudenmukaisuus - tai riisto - analyysin, sekä erilaisten spesifien ongelmien analyysin. Näistä lähtökohdista voidaan vastata kysymyksiin siitä, miten riisto joko tehdään mahdottomaksi tai sen negatiiviset vaikutukset minimoidaan hyvässä yhteiskunnassa, miten riisto määritellään ja millaisissa tilanteissa riistoa tapahtuu.

Uusklassiset taloustieteilijät, kuten ne joita käsitellään luvuissa kaksi ja kolme, ymmärtävät riiston yleensä vastaavalla tavalla. He kuitenkin tarkastelevat riistoa nimenomaan markkinoilla tapahtuvina ongelmina. Riiston voi mahdollistaa monopoli-asema eli tilanne, jossa jokin myyjä on ainoa tiettyä hyödykettä myyvä, jolloin hän voi riistää ostajilta kohtuuttomia hintoja. Toinen mahdollisuus riistoon on monopsoniasema, "ostajan monopoli" eli tilanne, jossa joillekin tuotteille on yksi ainoa ostaja, joka voi riistää myyjiä tai tuottajia maksamalla alihintaa.²¹ Muut riiston muodot olisivat uusklassisen teorian mukaan markkinoiden ulkoisista seikoista, kuten varkaudesta tai petoksesta johtuvia.

¹⁹ Marx (1843/2009, 90).

²⁰ Marxilaisen teorian ikuisuuskeskusteluja on kysymys siitä, mitä yhteistä ja eroa on nuorella humanistifilosofi Marxilla ja vanhalla *Pääoman* kirjoittaneella poliittisen taloustieteen kriitikolla. Oma näkemykseni on, että "vanhan Marxin" lisäarvoteoria on ehdottoman tärkeä väline kapitalismin analyysiin, ja että Marx on parhaimmillaan juuri *Pääomassa* ja sen jälkeen tulevissa ekonomiakriittisissä käsikirjoituksissa. Kuitenkaan "nuoren Marxin" eetos ei ole kadonnut vanhalta "tieteelliseltä" Marxiltakaan, vaan on ilmiselvästi näkyvissä myös poliittisen taloustieteen kritiikissä. Esimerkiksi työpäivää käsittelevässä *Pääoman* luvussa Marx on kaikkea muuta, kuin normatiivisuutta välttävä kylmä tiedemies. (Marx 1867/1957, 235-297).

²¹ Zavirovski (2003, 462).

2.2. Riisto markkinayhteiskunnassa ja possessiivinen individualismi

Yhteistä liberalistiselle yhteiskuntafilosofialle ja uusklassiselle taloustieteelle on yksilön korostaminen. Uusklassinen taloustiede nojaa metodologiseen individualismiin, kun taas liberalistisen yhteiskuntafilosofian tärkeimpiä arvoja on yksilön autonomia, kuten esimerkiksi John Christman on esittänyt.²² Mutta minkälaisesta individualismista on tarkalleen ottaen kysymys? Yhteiskuntafilosofi C.B. MacPhersonin mukaan kyse on possessiivisesta individualismista, jossa yksilön autonomia ja oikeudet kumpuavat siitä, että yksilö ennen kaikkea omistaa itsensä.²³ Kun yksilön autonomiaa loukataan, tarkoittaa tämä sitä, että hänen omaisuuttaan loukataan. Possessiivisen individualismin ajatteluperinteellä on selvä yhteys inhimillisen pääoman teoriaan. Molemmissa on kysymys siitä, että ihmisen ominaisuuksia ja kykyjä ajatellaan omaisuutena.²⁴

MacPherson johtaa possessiivisen individualismin perinteen Thomas Hobbesiin ja tämän käsitykseen yhteiskuntaontologiasta yksilöiden pyrkimyksenä kasvattaa voimiaan vihamielisessä kilpailutilanteessa. Markkinoilla nämä yksilöt voivat toimia (näennäisen) rauhanomaisesti. MacPhersonin tulkinnassa markkinayhteiskunta sinänsä ei välttämättä sisällä riistoa, mutta possessiivinen markkinayhteiskunta, jossa maata ja resursseja voidaan kasata toisille yksilöille enemmän kuin toisille, mahdollistaa riiston. MacPhersonin mukaan markkinayhteiskunnat voidaan abstrahoida kahdeksi malliksi: yksinkertainen markkinayhteiskunta ja possessiivinen markkinayhteiskunta.

Yksinkertaisen markkinayhteiskunnan ominaisuuksia ovat MacPhersonin mukaan seuraavat:

- (a) Työtä ei jaeta ylhäältä päin: yksilöt voivat käyttää kykyjään, voimiaan ja hyödykkeitään kuten haluavat.

²² Christman (2002, 94-97). Vrt. Myös Benn (1988).

²³ MacPherson (1962).

²⁴ Tulen tarkastelemaan näitä yhteyksiä tarkemmin luvussa kuusi.

- (b) Työstä saatavia palkkioita ei ole määritelty ylhäältä päin: yksilöt eivät saa valtiolta tai yhteisöltä palkkiota sosiaalisen funktionsa perusteella eikä heille myöskään taata tällaista palkkiota.
- (c) Sopimusten noudattamista valvotaan.
- (d) Kaikki yksilöt pyrkivät maksimoimaan omaa hyötyään rationaalisesti.
- (e) Kaikilla yksilöillä on maata tai muita resursseja, joiden avulla he voivat elättää itsensä omalla työllään.²⁵

Possessiivinen markkinayhteiskunta muistuttaa monella tavalla yksinkertaista markkinayhteiskuntaa. Erot ovat kuitenkin ratkaisevia. Kohtaan (d) asti possessiivinen markkinayhteiskunta on kuin yksinkertainen markkinayhteiskunta. Siitä eteenpäin possessiivisen markkinayhteiskunnan ominaisuuksia ovat:

- (f) Maa ja resurssit ovat yksityisessä omistuksessa ja niitä voidaan siirtää yksilöltä toiselle
- (g) Jotkut yksilöt haluavat enemmän hyötyä tai valtaa, kuin mitä heillä on
- (h) Joillakin yksilöillä on enemmän kykyjä, taitoja tai omistuksia kuin toisilla.²⁶

MacPhersonin kuvaamat yhteiskunnat ovat luonnollisesti abstraktioita, malleja. Niitä ei pidä tulkita suoriksi kuvauksiksi historiallisista yhteiskunnista. Ne ovat analogisia malleja Hobbesin mallille ihmisluonnosta. Ne kuvaavat sitä, millainen yhteiskunta seuraa Hobbesin mallin mukaisten ihmisten toiminnasta ja toisaalta sitä, millainen yhteiskunta tuottaa näitä ihmisiä.²⁷ MacPherson hahmottelee possessiivisen individualismin teoriaa ja historiaa (ja myös yhteiskunnallisia käytäntöjä). Possessiivinen individualismi tarkoittaa käsitystä, jonka mukaan ihminen omistaa itsensä. Markkinatalous, jossa työtä ostetaan ja myydään, vaatii possessiivisen individualismin omaksumisen voidakseen olla ymmärrettävä ja tolkullinen. Jotta voisin

²⁵ Macpherson (1962, 51).

²⁶ Emt. s. 52.

²⁷ Emt. s. 47.

myydä kykyjäni ja niiden käyttöä jollekin toiselle, ne on ymmärrettävä omaisuutena, joka on myytävissä, siis irrotettavissa minusta.

Possessiivisen individualismin käänköpuoli on, että se, mitä yksilö omistaa, määrittää yksilöä, sillä se vaikuttaa siihen, mihin yksilö pystyy. MacPhersonin mukaan Hobbesin possessiivinen individualismi onkin vahvasti aktivistinen. Sen ytimessä on ihmisen kyky toimia toimia ja liikkua. Ihmisen omistamat kyvyt ja taidot vaikuttavat tähän, aivan kuten kaikki muukin, mitä hän omistaa.

Jos tarkastelemme yksinkertaista markkinayhteiskuntaa, on siinä riisto mahdollista vain sellaisissa tilanteissa, joissa joku rikkoo sääntöjä tai jollakin on puutteellista informaatiota (esimerkiksi tilanteesta, omista tai toisen kyvyistä tai oikeasta hintatasosta). Se, että kaikilla on ne resurssit, joita tarvitaan omalla työllä elämiseen, tarkoittaa, ettei kenenkään tarvitse solmia sellaisia sopimuksia, jotka sitovat riistosuhteeseen. Koska kaikki pyrkivät maksimoimaan omaa hyötyään, voidaan olettaa, että kukaan ei myöskään vapaaehtoisesti alistu riistoon.

Possessiivinen markkinayhteiskunta taas mahdollistaa systemisen riiston, sillä siihen on sisäänrakennettuna se mahdollisuus, että jotkut onnistuvat keräämään omaisuutta (tiedot ja taidot siis lasketaan omaisuudeksi) enemmän kuin toiset, ja se antaa heille mahdollisuuden käyttää valtaa toisen yli. Tämä valta taas antaa heidän käyttöönsä toisten ihmisten kyvyt, siis jälleen lisäten heidän valtaansa - ja jos possessiivinen individualismi viedään loogiseen päätepisteeseen, heidän minuuttaan.²⁸ Koska maasta ja muista resursseista, jotka mahdollistavat omalla työllä elämisen, voidaan luopua, voivat jotkut possessiivisen markkinayhteiskunnan jäsenet joutua tilanteeseen, jossa heidän täytyy elääkseen alistua riistosuhteisiin.

²⁸ Skeggs (2004) tulkitsee myöhäiskapitalistista porvarillista minuutta juuri näin. Oma tutkimuksen aiheensa olisi, miten Hobbes ennakoi inhimillisen pääoman teoriaa.

2.3. Marxilainen käsitys riistosta

Kuten MacPherson tunnustaa, on hänen mallinsa possessiivisesta markkinayhteiskunnasta velkaa Marxin kapitalismitulkinnalle.²⁹ Marxilaisen käsityksen mukaan riisto ei ole yksilöiden asia tai tilanteinen asia. Markkinatiedon puute, hankalat olosuhteet tai vääristyneet kilpailuasetelmat voivat johtaa yksilöiden riistoon, kuten uusklassisessa taloustieteessä ja liberaalissa yhteiskuntafilosofiassa ajatellaan. Marxilaisen teorian mukaan ne ovat kuitenkin kapitalistisen yhteiskunnan rakenteellisia osia, eivät “ulkoisvaikutuksia”. Kyse ei ole myöskään yksittäisistä tilanteista vaan jatkuvasti uusinnettavasta yhteiskunnallisesta tilasta.³⁰

Marxin mukaan riistoa tapahtuu monissa erilaisissa yhteiskuntamuodoissa, mutta se saa jokaisessa aina erityisen muodon. Riisto on erilaista orjanomistukseen perustuvissa yhteiskunnissa, feodalismissa ja kapitalismissa. Kaikkein abstrakteimmassa mielessä riistoa tapahtuu kun toiset hyötyvät toisten työstä. Antiikin Ateenassa filosofi riistää orjia, joiden tekemä työ mahdollistaa keskittymisen filosofiaan. Feodalismissa linnanherra riistää talonpoikia, jotka joutuvat käyttämään työpäiviä linnan mailla ja mahdollisesti lisäksi maksamaan veroa oman maansa tuotosta.

Kapitalismin kriitikkona Marx on luonnollisesti kiinnostunut riiston kapitalismissa saamasta muodosta. Kapitalismissa riisto paikantuu palkkatyösuhteisiin. Palkkatyösuhteeseen perustuva tuotanto mahdollistaa kapitalistien työläisiin kohdistaman riiston. Marxin riistoteoria perustuu työnarvoteoriaan. Työnarvoteorian mukaan tavaroiden arvon määrittää niihin käytetty työaika. Työaika tarkoittaa tässä yhteydessä yhteiskunnallista työaikaa, sitä aikaa, jota tavarantuotantoon tarvitaan tiettyssä yhteiskunnassa tiettyjen tuotantovoimien kehityksen asteella. Vaikka käyttäisin vaikkapa kirjan kääntämiseen useita vuosia, se ei välttämättä tee käännöksestä

²⁹ Macpherson (1963, 41.)

³⁰ Tämän argumentin esittää esimerkiksi Bonefeld (2002).

taloudellisesti arvokkaampaa, jos yleensä vastaavaan käännöstyöhön tarvitaan vain puoli vuotta.

Työntekijän kannalta työnarvoteoria tarkoittaa sitä, että on olemassa tietty yhteiskunnallisesti välttämätön työaika, joka vaaditaan työläisen ylläpitoon. Minun on tehtävä tietty määrä työtä, jotta voin pysyä hengissä, mahdollisesti elättää jälkikasvuani ja kehittää itseäni. Riisto marxilaisessa mielessä tarkoittaa sitä, että työläiset joutuvat tekemään enemmän töitä kuin tarvitaan heidän omaan ylläpitoonsa, voimatta kuitenkaan itse päättää mitä tapahtuu näin muodostuneelle lisäarvolle.

Vaikka Marx on metodologisesti ja teorianmuodostuksen kannalta hyvin kaukana 1900-luvun yhteiskuntafilosofeista kuten Benn tai Rawls, on heidän kysymyksenasetteluillaan kuitenkin jotain merkitystä Marxinkin teorian kannalta. Kysymys siitä, mitkä olosuhteet tekevät jostakin toiminnasta riistoa, kääntyy Marxin teoriassa kysymykseksi siitä, mitkä historiallisesti kehittyneet olosuhteet mahdollistavat riiston yhteiskunnallisessa mielessä, koko yhteiskunnan läpäisevänä suhteena. Mitkä yhteiskunnalliset suhteet mahdollistavat systemaattisen riiston?

Kapitalismi perustuu työn ja pääoman ristiriitaiselle suhteelle. Työläiset eivät omista tuotantovälineitä eikä heillä ole pääsyä niihin, edes sellaisiin, joita tarvitaan elämän ylläpitoon. Heidän on siis myytävä työvoimaansa kapitalisteille, jotka omistavat pääomaa, mukaanlukien tuotantovälineet. Koska työvoimaa ei voi irrottaa työläisen ruumiista ja persoonasta, he joutuvat viettämään suuren osan elämän ajastaan vieraan komennossa. Tämä yhteiskunnallinen suhde mahdollistaa myös riiston marxilaisessa mielessä. Työläiset eivät tule riistetyiksi siksi että kapitalisti huijaisi heitä tai uhkaisi heitä aseella. Heillä ei vain ole muuta mahdollisuutta kuin alistua palkkatyösuhteeseen.

Marx esittää tälle olosuhteelle historiallisia syitä *Pääoman* ensimmäisen osan lopussa, “niin sanottua alkuperäistä kasautumista” käsittelevässä osuudessa.³¹ Tuotantovälineistä

³¹ Marx (1867/1957, 655-697).

erotettu työväenluokka ei Marxin mukaan ole syntynyt sattumalta tai vapaiden sopimusten perusteella, vaan tämä erottaminen on tapahtunut väkivalloin, osin tietoisien ja osin vähemmän tietoisien politiikan seurauksena. Kuuluisa esimerkki siitä, miten työläiset erotetaan työvälineistä on Englannissa tapahtunut kyläyhteisön ruoan tuottamiseen tarkoitettujen yhteismaiden aitaaminen ja muuttaminen yksityisomaisuudeksi, pääasiassa lampaiden kasvattamista varten. Myös kolonialismin historia on täynnä vastaavia erottamisia.

2.4. Riisto ja aika

Marxilaisessa riistoteoriassa on kysymys ajan riistämisestä. Abstraktissa mielessä tämä tarkoittaa sitä, että työläinen käyttää enemmän työtunteja tavaran tuottamiseen kuin olisi yhteiskunnallisesti välttämätöntä. Ajan riistämisellä on kuitenkin myös laadullinen puoli. *Pääomassa* Marx kirjoittaa:

“Mitä on työpäivä?” Kuinka pitkä on se aika, minkä pääoma saa kuluttaa työvoimaa, jonka päiväarvon se maksaa? Kuinka paljon voidaan työpäivää pidentää yli itse työvoiman uusintamiseen välttämättömän työajan? Olemme nähneet pääoman vastaavat näihin kysymyksiin: työpäivä on 24 täyttä tuntia vähennettynä niillä muutamilla lepohetkillä, joita ilman työvoima ehdottomasti on kykenemätön uudelleen palvelemaan. Ensiksikin on selvää, että työmies ei koko elämänsä aikana ole mitään muuta kuin työvoima, että siis kaikki hänen käytettävissä oleva aikansa luonnostaan ja lain mukaan on työaika, siis pääoman omalle arvonlisäykselle kuuluvaa. Aika inhimillisen sivistyksen saamiseen, henkiseen kehittymiseen, yhteiskunnallisten tehtävien täyttämiseen, seuraelämään, ruumiillisten ja henkisten elinvoimien vapaaseen leikkiin, vieläpä sitten sunnuntain viettämiseenkin - olipa se sitten vaikka itse sapattipyhimysten luvatussa massa - se on pelkkää pötyä! Mutta rajattoman sokeassa kiihkossään, lisätyön sudennälässään, pääoma ei murra ainoastaan työpäivän siveellisiä, vaan

myöskin sen puhtaasti fyysilliset äärirajat. Se riistää ajan ruumiin kasvamiselta, kehittymiseltä ja terveeltä voimissa pysymiseltä. Se nielee ajan, joka vaadittaisiin vapaan ilman ja auringonvalon nauttimiseen. Se näpistää ruoka-ajasta ja liittää sen, mikäli mahdollista itse tuotantoprosessiin, niin että työmieheen pannaan ruokaa ikäänkuin olisi hän pelkkä työväline, samoin kuin höyrykattilaan pannaan hiiliä ja koneistoon talia tahi öljyä.³²

Ajan riisto on samanaikaisesti määrällistä ja laadullista. Kuinka voisi muuten ollakaan? Aika, jota käytetään arvon ja lisäarvon tuottamiseen vaikuttaa työläiseen. Se muokkaa hänen mieltään, ruumistaan ja persoonaansa. Samalla se on pois kaikesta ihmisen vapaasta kehityksestä, ilonpidosta tai elämästä nauttimisesta. Työajan riisto ei siis riistä vain sitä hetkeä, jona työtä tehdään, vaan myös jotain siitä tulevaisuudesta, jollainen työläisellä voisi olla, jos hän olisi käyttänyt saman ajan itsensä kehittämiseen. Ajan riiston laadullinen puoli myöskin yhdistää Marxin Ruth Samplen humanistiseen riistoteoriaan, jossa riistoa tapahtuu, jos ihmistä kohdellaan hänen ihmisarvoaan alentavasti. Olennainen ero on jälleen se, että Marx ei tarkastele ajan riistoa abstraktissa mielessä, vaan kapitalistisen yhteiskuntamuodon systeemisena osana.

2.5. Lopuksi

Riistolle voidaan nähdä neljä toisiinsa kytkeytyvää merkitystä. Hyväksikäytön mielessä se tarkoittaa sitä, että toinen käyttää hyväksi toista. Lisäksi se tarkoittaa sitä, että otetaan joltakin pois jotain hänelle kuuluvaa. Kolmanneksi riistosuhteiksi voidaan ymmärtää suhteet, jotka alentavat suhteen toista osapuolta jollakin tavalla. Neljänneksi on vielä marxilainen yhteiskunnallISRakenteellinen merkitys, jossa yhteiskunnallisen rikkauden tuotantoon liittyy tilanne, jossa yksi luokka riistää toista riistämällä heiltä/heistä

³² Marx (1957, 264-265). Pitkä lainaus on tutkimukseni kannalta tarkoituksenmukainen, sillä siinä on riiston ja ajan suhteen lisäksi kaksi muutakin tutkimusaiheeni kannalta olennaista kohtaa: (1) työläinen rinnastetaan työvälineeseen eli kiinteään pääomaan, ja (2) työaika kontrastoidaan ihmisen vapaaseen kehitykseen. Myöhemmin tutkimuksessani käsittelen sitä, miten ihmisen vapaaseen kehitykseen käytetty aika voi myös joutua riiston piiriin, jos siitä tehdään inhimilliseen pääomaan investoimista.

lisäarvoa. Kaksi ensimmäistä merkitystä ovat voimassa myös mikäli sosiaalista ontologiaamme hallitsee individualismi, mikäli oletamme yhteiskunnan koostuvan yksityisistä ihmisistä ja olevan ainoastaan osiensa summa.³³ Marxilainen merkitys muuttuu ymmärrettäväksi, jos hyväksymme lisäksi sosiaaliseen ontologiaamme luokat ja suhteet. Marx on luokkien lisäksi kiinnostunut yhteiskunnallisista suhteista. Hänen teoriansa kannalta on kiinnostavaa se, millainen suhde A:n ja B:n välillä on, ei niinkään A:n ja B:n sisäiset ominaisuudet.

Lisäksi riistoon liittyy jonkinasteinen vapaudenriisto. Riiston mahdollistavat olosuhteet ovat olosuhteita, joissa valinnanvapaus on rajoitettu tai sitä ei ole. Bennin mallissa riisto kohdistuu vapauteen. Henkilö ei voi valita toimintaansa vapaasti, koska hänelle annetaan “tarjous, josta ei voi kieltäytyä”. Hän käsittelee riistoa luvussa, joka käsittelee toiminnan vapautta. Marxilaisen teorian mukaan työläinen on kaksinkertaisesti vapaa. Hän ei synny alistussuhteeseen, kuten monissa muissa yhteiskuntamuodoissa. Toisaalta hän on “vapaa” tuotantovälineistä, mukaanlukien oman elämän ylläpitoon tarvittavat välineet. Tämä “vapaus” tarkoittaa tilannetta, jossa työläisellä ei ole samanlaista vapautta järjestää elämäänsä kuin henkilöllä, jonka ei tarvitse tehdä palkkatyötä pysyäksensä hengissä. Toinen epävapauden momentti Marxilla liittyy palkkatyösuhteeseen, jossa työläinen on aina toisen komennossa. Edes nykyisin muodikkaita itseohjautuvaa työprosessia tai projektityötä ei voi pitää vapauden valtakuntana, sillä niissäkin työn tavoitteet ja päämäärät asetetaan ulkoa. Raija Julkusen mukaan tällaisia töitä kontrolloidaan etu- ja jälkikäteiskontrollin keinoin.³⁴

Koska työvoimaa ei ole mahdollista erottaa ihmisen ruumiista, riisto kytkeytyy aikaan. Riisto tarkoittaa ajan viemistä. Siinäkin tapauksessa, että tuotan riistosuhteessa esineen tai arvoa, josta en ole itse kiinnostunut ja itse esineen menettäminen ei olisi varsinainen menetys, menetän lisäksi aikaani. Marxilainen riiston teoria perustuu työnarvoteoriaan,

³³ Yksilöiden ja ryhmien suhteesta ks. Ruben (1985, 54-81). Rubenin mukaan yksilöistä voi muodostua sekä materiaalisia, että sosiaalisia olioita. Esimerkiksi jono on yksilöistä koostuva materiaallinen olio, jota ei voi palauttaa yksilöihin. Järjestö taas on sosiaalinen olio. (Emt. 80-81).

³⁴ Julkunen (2008, 167).

jossa tuotetun tavaran arvon määrittää siihen käytetty työaika. Tällä ei tarkoiteta yhden konkreettisen yksilön yhden konkreettisen tavaran valmistamiseen käyttämää työaikaa, vaan niin sanottua yhteiskunnallisesti välttämätöntä työaikaa eli sitä aikaa, mitä keskimääräisen tavaran tuottamiseen kuluu aikaa keskimäärin, kun oletetaan tietty tekninen kehitys ja työläisten taitotaso.³⁵

Kysymys niistä olosuhteista, jotka mahdollistavat riiston, riiston yhteys aikaan ja työvoiman erottamattomuus ihmisruumiista tulevat myöhemmin olemaan kaikki merkityksellisiä ongelmia käsitellessäni inhimillisen pääoman suhdetta riistoon.

Vaikka marxilainen riiston teoria antaa parempia eväitä riiston yhteiskunnallisen merkityksen tarkasteluun, on liberaalinkin yhteiskuntafilosofian oivallukset hyvä pitää mielessä. Itse riiston ymmärtämiseen ei riitä lisäarvon ymmärtäminen ja makrotason yhteiskunnallisen merkityksen ymmärtäminen, vaan lisäksi on ajateltava sitä, mitä riistosuhde merkitsee niille ihmisille, jotka osallistuvat siihen. Yksittäisten, tilanteisten riistosuhteiden, joissa yksilö riistää yksilöä, tarkastelu voi myös auttaa ymmärtämään yhteiskunnallista tilannetta, jossa luokka riistää luokkaa - ja päinvastoin.

³⁵ Marx (1867/1957, 71).

3. Inhimillisen pääoman käsite

Esittelen tässä luvussa inhimillisen pääoman käsitteen, joka on tutkimukseni varsinainen kohde. Inhimillisen pääoman käsitteen ensimmäisenä lähteenä toimii Adam Smithin teos *Kansojen varallisuus* (1777). Siinä Smith esittää, että ihmisten hankitut ja hyödylliset kyvyt voivat toimia yhtenä pääoman lajina ja lisätä omistajansa ja tämän kansakunnan rikkautta. Smithin jälkeen esittelen inhimillisen pääoman teoriaa, jota ovat kehittäneet uusklassiset taloustieteilijät, kuten Gary Becker ja Theodor Schultz. Käsitteen esittelyn lisäksi analysoin sitä vertaamalla sitä työnjaon käsitteeseen.

3.1. Hankitut hyödylliset kyvyt pääomana Adam Smithillä

Adam Smithin tunnetuin käsite lienee niin sanottu ”näkymätön käsi”. Tällä Smith tarkoitti sitä, että kun ihmiset pyrkivät kasvattamaan omaa hyvinvointiaan, he tulevat samalla kasvattaneeksi yhteistä hyvinvointia. Näkymättömän käden käsite on sittemmin alkanut elää omaa elämäänsä ja se lienee se käsite, joka ihmisille tulee ensimmäisenä mieleen Adam Smithistä puhuttaessa. Näkymättömästä kädestä ja sen ymmärryksistä ja väärinymmärryksistä riittäisi pohdittavaa. Näkymätöntä kättä on myös käytetty perustelemaan poliittisia päätöksiä ja se on monen ideologian takana taustaoletuksena.³⁶

Samaa voidaan sanoa inhimillisen pääoman käsitteestä, joka myös on peräisin Adam Smithiltä. Myös se on alkanut elää omaa elämäänsä, siitä on tullut ”surinasana”. Siihen viitataan eri yhteyksissä ja sitä käytetään eri tavoin. Sen merkitystä on pohdittu talousfilosofiassa, taloustieteessä ja johtamistieteissä. Inhimillisen pääoman merkitystä taloudelliseen kasvuun on tutkittu myös empiirisen aineiston valossa. Vaikka inhimillisen pääoman käsite on vanha ja sitä käytetään monissa eri yhteyksissä ja

³⁶ Näkymättömän käden käsitteeseen liittyviä monia väärinymmärryksiä käy läpi esim. Kennedy (2009).

erilaisiin tarkoituksiin, vaikuttaisi kuitenkin siltä, että siinä, miten nykyaikana käsitettä käytetään, on monia yhtäläisyyksiä siihen, miten Smith siitä kirjoitti. Vaikka ajan myötä inhimillisen pääoman käsite on laajentunut koskemaan uusia asioita ja se on saanut uusia käyttötapoja, on käsitteen rationaliteetti pysynyt melko lailla samalla. Edelleen sillä tarkoitetaan hankittuja ja hyödyllisiä kykyjä, joita voidaan pitää rikkautta lisäävänä pääomana. Pikemminkin on käynyt niin, että kyvyn käsite on muuttunut, kuten käy ilmi tämän tutkimuksen luvussa kuusi.

Ensin on kuitenkin syytä selvittää pääoman käsitettä. Pääomalla tarkoitetaan taloustieteessä yleisimmillään mitä tahansa rikkautta (tai varallisuutta), joka voi tuottaa lisää rikkautta. Adam Smith, kuten monet taloustieteilijät hänen jälkeensä, erottaa toisistaan kiinteän pääoman (*capital fixed*) ja kiertävän pääoman (*circulating capital*).³⁷ Kiinteää pääomaa edustavat esimerkiksi koneet. Smith laskee kuitenkin kiinteäksi pääomaksi myös ihmisen koulutuksen tai kokemuksen kautta kasvavat tiedot ja taidot.

Tällä kiinteän pääoman lajilla, jota Smithin jälkeen on kutsuttu nimellä inhimillinen pääoma (*human capital*), on merkitystä sekä yksilölle että yhteisölle eli Smithin tapauksessa kansakunnalle. Smith tiivistää inhimillisen pääoman käsitteen luetellessaan eri pääoman koostumuksen lajeja seuraavasti:

Neljänneksi [pääoma koostuu] yhteiskunnan kaikkien jäsenten tai asukkaiden hankituista ja hyödyllisistä kyvyistä. Näiden kykyjen hankkimisella on todellinen kustannus, joka koostuu niiden hankkijan ylläpidosta tämän opintojen tai kisällikauden aikana. Tämä kustannus on pääomaa, joka ikäänkuin kiinnittyy ja realisoituu kykyjen omistajan persoonaan. Nuo kyvyt muodostavat osan hänen varallisuudestaan sekä hänen yhteiskuntansa varallisuudesta. Työmiehen parantuneita taitoja voidaan verrata koneisiin ja ammattimiehen työkaluihin, jotka helpottavat ja tehostavat työntekoa, ja vaikka niiden hankkiminen ei ole ilmaista,

³⁷ Smith (1776/2003, 353-362).

maksavat ne itsensä takaisin voiton kera.³⁸

Toisin sanoen työläisen koulutuksen, opiskelun tai työssäoppimisen kautta saavuttamat taidot lasketaan pääomaksi. Ja kyseessä on nimenomaan pääoma rikkautta tuottavan rikkauden mielessä. Kyseessä on investointi, joka maksaa itsensä takaisin ja tuottaa vielä voittoa. Inhimillinen pääoma on myös sikäli mielenkiintoisella tavalla kiinteää pääomaa, että se on kiinnitettyä henkilöön. Tuotantolaitos on sidottu maantieteelliseen paikkaan, sitä ei voi siirtää sellaisenaan esimerkiksi kaupungista toiseen. Inhimillistä pääomaa taas ei voi siirtää sellaisenaan ihmiseltä toiselle, vaikkakin ihmisen voi siirtää paikasta toiseen. Kuten työkalujen, myös hyödyllisten kykyjen pääomaluonne johtuu siitä, että ne lisäävät työn tuottavuutta eli mahdollistavat suuremman rikkauden tuottamisen kuin jos työtä tehtäisiin ilman niitä.

Ihmisillä voi myös olla luontaisia ominaisuuksia, jotka eivät ole hankittuja, ja jotka kuitenkin vaikuttavat heidän taloudelliseen tuottavuuteensa. Nämä ominaisuudet eivät kuitenkaan ole pääomaa, johon niiden omistaja voisi investoida. Hänellä on ne jo, joten niitä ei enää tarvitse hankkia. Niillä ei ole kustannuksia ("real expense"). Inhimillisellä pääomalla on siis todellinen kustannus.

Sitaatissa näkyy myös kaikuja näkymättömän käden ajatuksesta. Parantaessaan omia taitojaan, yksilö parantaa sekä omaa toimeentuloaan tai varallisuuttaan (fortune) että yhteisön varallisuutta. Lause ”Nuo kyvyt muodostavat osan hänen varallisuudestaan sekä hänen yhteiskuntansa varallisuudesta” on mielenkiintoisella tavalla monimielinen. Sen voi tulkita toisaalta niin, että inhimilliset kyvyt lisätessään yksilön rikkautta lisäävät myös yhteisön rikkautta, tai niin, että nämä kyvyt sinänsä ovat sekä yksilön että

³⁸ “[F]ourthly, of the acquired and useful abilities of all the inhabitants or members of the society. The acquisition of such talents, by the maintenance of the acquirer during his education, study, or apprenticeship, always costs a real expense, which is capital fixed and realized, as it were, in his person. Those talents, as they make a part of his fortune, so do they likewise that of the society to which he belongs. The improved dexterity of a workman may be considered in the same light as a machine or instrument of trade, which facilitates and abridges labor, and which, though it costs a certain expense, repays that expense with a profit.” Smith (1776/2003, 358).

yhteisön rikkautta. Joka tapauksessa inhimilliset kyvyt lasketaan saman varallisuuden osaseksi kuin muutkin rikkaudet. Ne ovat ikäänkuin samaa ainesta.

Jos edellisessä sitaatissa Smithin näkökulma oli ennemminkin laaja, koko yhteisöä tarkasteleva tai yhteisön ja yksilön suhdetta tarkasteleva, keskittyy hän seuraavassa enemmän yksilöön:

Kun rakennetaan mitä tahansa kallista konetta, voidaan olettaa, että koneen tekemä työ maksaa siihen käytetyn pääoman takaisin vähintään kohtuullisella voitolla. Tuollaista konetta muistuttaa myös sellainen ihminen, jonka koulutus on maksanut paljon aikaa ja vaivaa, ja joka on oppinut ammatin, jossa vaaditaan erityistä näppäryyttä ja taitoa. Voidaan olettaa, että hän saa oppimastaan työstä tavallista suuremman palkan, joka vastaa hänen koulutuksensa kustannuksia kohtuullisella voitolla, aivan kuin mikä tahansa yhtä arvokas pääomasijoitus... Tästä periaatteesta johtuu palkkaero tavallisen työntekijän ja ammattilaisen välillä.³⁹

Smith on hyvin selväsanainen. Koneet ja taidot ja tiedot samastetaan. On oletettavaa, että koulutukseen käytetty aika, työ ja raha maksavat itsensä takaisin parempana palkkana. Smithillä inhimillisen pääoman käsite tulee usein esille käsiteltäessä eri työläisten taitojen lisääntymisen aiheuttamaa lisäystä tuottavuuteen. Tässä on kuitenkin ongelma. Smith olettaa ennalta taidon, jota tietty työprosessi tarvitsee. Työprosessin muoto määrittää ennalta inhimillisen pääoman sisällön.

Toisaalta Smithin mukaan ihmiset vaikuttavat työprosessin muotoon tavoilla, joita nykyään kutsuttaisiin innovaatioiksi. Kun ihmiset pyrkivät helpottamaan työtaakkaansa,

³⁹ “When any expensive machine is erected, the extraordinary work to be performed by it before it is worn out, it must be expected, will replace the capital laid out upon it, with at least the ordinary profits. A man educated at the expense of much labour and time to any of those employments which require extraordinary dexterity and skill, may be compared to one of those expensive machines. The work which he learns to perform, it must be expected, over and above the usual wages of common labour, will replace to him the whole expense of his education, with at least the ordinary profits of an equally valuable capital... The difference between the wages of skilled labour and those of common labour, is founded upon this principle.” (Smith 1776/2003, 141).

he tulevat parantaneeksi työn tuottavuutta. Voisi siis sanoa, että he keksivät uusia pääoman muotoja, pääomahan juuri helpottaa työtä ja tekee siitä arvokkaampaa, kuten ensimmäisessä sitaatissa käy ilmi. Onkin mielenkiintoista, ettei Smith pohdi, mitä tekemistä inhimillisellä pääomalla on kekseliäisyyden kanssa.

Puhuessaan inhimillisestä pääomasta Smith käyttää usein sanaa ”dexterity”, taitavuus tai näppäryys. Usein tällä viitataan jonkin työprosessin vaatimaan taitoon, kuten koneen käsittelytaitoon. Sana voi kuitenkin viitata myös taidokkuuteen yleisemmässä mielessä, esimerkiksi käsityöläisen sorminäppäryyteen. Tämä monimielisyys viittaa myöhempään Gary S. Beckerin 1960-luvulla lanseeraamaan jakoon yleiseen ja erityiseen inhimilliseen pääomaan. Inhimillinen pääoma voi viitata sekä yleiseen osaamiseen että erityisiin taitoihin.

3.2. Inhimillinen pääoma ja työnjako

Inhimillisestä pääomasta ei Smithin tapauksessa voi puhua puhumatta myös työnjaosta. Työnjako on Smithin tärkeimpiä käsitteitä ja todellinen talousfilosofinen ja taloustieteellinen innovaatio.⁴⁰ Teos *Kansojen varallisuus* alkaa juuri työnjaon selittämisestä: “Näyttää siltä, että työn tuotantovoimien suurimmat parannukset sekä näiden voimien ohjaamiseen tai käyttämiseen vaadittavien taitojen, kyvyn ja ymmärryksen kasvaminen johtuvat molemmat työnjaosta.”⁴¹

Työnjaosta siis seuraa (tai näyttäisi seuraavan) suurin osa inhimillisen pääoman kasvusta sekä johtamisen että työn tekemisen alueilla. Smithin kuuluisa esimerkki työnjaon merkityksestä on nuppineulatehdas, jonka toimintaa Smith kuvailee *Kansojen varallisuus* -teoksen ensimmäisessä kirjassa. Smith luettelee mitä kaikkia taitoja

⁴⁰ Työnjaon käsitteen merkityksestä Smithillä ks. Werhane (1992, 131-154).

⁴¹“The greatest improvement in the productive powers of labour, and the greater part of the skill, dexterity, and judgement with which it is any where directed, or applied, seem to have been effects of the division of labour.” (Smith 1776/2004, 9).

tarvitaan nuppineulan valmistamiseen, mukaanlukien raaka-aineiden hankinta ja kuljetus. Jos kaikki tämä olisi yhden ihmisen vastuulla, hänen täytyisi opiskella useampi ammatti - käyttäen paljon aikaa koulutukseen, mutta tuotto jäisi silti vähäiseksi, sillä yhden nuppineulan valmistamiseen menisi paljon enemmän aikaa.⁴²

Yhteiskunnallinen työnjako kuitenkin mahdollistaa sen, että kaikki nämä tuotantoon tarvittavat prosessit ovat käynnissä samaan aikaan. Smithin mukaan nuppineulatehtaassa, jossa on suunniteltu työnjako, valmistuu satoja kertoja enemmän nuppineuloja verrattuna siihen, että sama määrä työläisiä valmistaisi nuppineuloja ilman työnjakoa. Lisäksi Smith mainitsee jo tässä vaiheessa, että nuppineulatehtaan työntekijät ovat oppineet juuri nuppineulatehtaassa tarvittavat taidot. Työnjaon ja inhimillisen pääoman yhteys tulee siis selväksi teoksen *Kansojen varallisuus* aivan ensimmäisillä sivuilla.

Smithin kertomuksessa yhteiskunnallinen työnjako päättyy, kun neulat ovat markkinoilla, mutta todellisuudessa työnjako ja tehtävien eriytyminen ei lopu siihen. Voi esimerkiksi olla, että neulan ottaa käyttöönsä räätäli (mies) tai kotitaloudesta huolehtiva porvarisvaimo (nainen) tai tämän palvelijatar (nainen). Työnjako on siis myös sukupuolitettu ilmiö - ja näin ollen myös inhimillinen pääoma on sukupuolitettu ilmiö.

Smithin suhtautuminen työnjakoon on kaksijakoinen. Siitä seuraa toki lisääntynyttä rikkautta, parempi tuottavuus, uusia tavaroita ja uusia taitoja. Lisäksi, kuten Milton Myers on huomauttanut, työnjako lisää yhteiskunnallista yhteenkuuluvuutta (social cohesion). Työnjako tekee ihmiset riippuvaisiksi toisistaan.⁴³ Jos esimerkiksi keskityn tuottamaan yhteiskuntafilosofiaa, tarvitsen samaan yhteiskuntaan ihmisiä, jotka

⁴² Smith (1776/2003, 14-15).

⁴³ Myers (1967).

keskittyvät tuottamaan ruokaa, asuntoja, kirjapainoja, kirjoitusvälineitä ja niin edelleen.⁴⁴

Samalla kun työnjako lisää yhteiskunnallista rikkautta ja yhteiskunnallista tietoa, se vaikuttaa yksilön kehitykseen haitallisesti, jos hän joutuu tekemään monotonista työtä, joka ei anna mahdollisuuksia itsen kehittämiseksi. Työnjako ja voittoon perustuva talous voi myös tätä kautta heikentää kansakuntaa, kun sen moraalinen selkäranka hapertuu. Smith alkaa jopa muistuttaa muuten voimakkaasti kritisoimaansa Machiavellia, ollessaan huolissaan kansakunnan sotilaallisen mieskunnan (martial spirit) rapistumisesta.⁴⁵

Työnjako avartaa ihmisten kokemusmaailmoja ja elämänmahdollisuuksia. Samalla nämä kokemusmaailmat eriytyvät. Esimerkiksi insinöörin ja kirjallisuudentutkijan kokemukset arjesta ja myös tavat ymmärtää maailmaa saattavat olla hyvin erilaiset, vaikka molemmat ovat korkeasti koulutettuja, eli ovat investoineet inhimilliseen pääomaansa. Työnjako siis tuottaa riippuvuussuhteita, mutta se tuottaa nämä riippuvuussuhteet sellaisten ihmisten välille, joiden kokemusmaailmat eivät vastaa toisiaan. He eivät kommunikoi kokemuksillaan ja kielellään vaan tuottamallaan tavaroilla. Marx on analysoinut tällaista yhteiskunnallista tilannetta ensin vieraantumisen ja sitten tavarafetismin käsitteillä.⁴⁶

Edistynyt työnjako voi siis johtaa siihen, että suurin osa kansakunnasta, ”the great body of people”, oppivat kyllä suoriutumaan mainiosti omasta työtehtävästään, mutta osaavat heikosti kaikkea muuta. Tämä surkastuttaa heidät moraalisesti ja terveydellisesti. Samaa ongelmaa käsitteli Marx melko lailla kovasanaisemmin edellisessä luvussa lainatussa kohdassa. Kuten Smith kirjoittaa: ”Kaikissa kehittyneissä ja sivistyneissä

⁴⁴ Gilead (2009) jättää tämän argumentin huomiotta esittäessään, että inhimillisen pääoman teoriaan keskittyvä koulutuspolitiikka murentaa yhteiskunnallista yhteenkuuluvuutta.

⁴⁵ Smith (1776/2003. 734-735.) Ks. myös Winch (1978), joka käsittelee Smithin huolta siitä, miten moderni ihminen ei voi täyttää samanlaisia velvollisuuksia, kuin klassinen ihminen.

⁴⁶ Marx (1844/1973; 1867/1957).

yhteiskunnissa joutuvat tähän tilaan kaikki työtä tekevät köyhät, suurin osa kansasta, ellei hallitus ryhdy toimiin sitä estääkseen.”⁴⁷

Vapaan markkinatalouden puolestapuhujana pidetty Smith siis jopa kehottaa valtiota puuttumaan tilanteeseen lieventääkseen tai estääkseen edistyneen työnjaon negatiivisia vaikutuksia!

3.3. Inhimillinen pääoma uusklassisessa taloustieteessä

Smithin jälkeen inhimillisen pääoman käsite melko lailla unohtui puoleksitoista vuosisadaksi taloudellisesta ajattelusta. En lähde tässä spekuloidaan tarkemmin, mistä tämä unohtuminen voisi johtua, mutta jonkinlaista osviittaa varmaankin saisi tutkimalla, mihin taloudellinen ajattelu keskittyi tällä aikavälillä. Ihmisten osaamista ja sen kehittymistä olennaisempaa tuntui olevan ihmisten käyttäytyminen ja toisaalta tuotantoprosessien tehostamisen tutkiminen. Ihmisten kehittämisen sijaan pohdittiin automaatiota - jopa myyjien toimintaa ja kanssakäymistä asiakkaiden kanssa pyrittiin automatisoimaan.⁴⁸

Inhimillinen pääoma palasi vahvasti keskusteluun 1950-luvun jälkeen. Merkittävin tekijä tässä on ollut uusklassiseen taloustieteeseen kuuluva niin sanottu Chicagon koulukunta. Tärkein vaikuttaja on ollut vuoden 1993 talousnobelisti Gary S. Becker ja hänen teoksensa *Human Capital* (1964/1993). Beckerin lisäksi inhimillistä pääomaa on tutkinut muun muassa Theodore Schultz (1971).

Inhimillisen pääoman vaikutusta poliittiseen päätöksentekoon ja koulutuspoliittiseen ajatteluun on lisännyt se, että OECD -järjestö on tuonut käsitettä esille ja julkaissut

⁴⁷ “[I]n every improved and civilized society this is the state into which the labouring poor, that is the great body of the people, must necessarily fall, unless the government takes some pains to prevent it.” (Smith 1776/2003, 735).

⁴⁸ Myyntitekniikoiden kehityksestä 1900-luvun alussa ks. Friedman (2004).

siihen pohjaavia analyysejä ja toimintaehdotuksia.⁴⁹ Käytän ”uusklassista taloustiedettä” yleisnimenä näille suuntauksille. Uusklassinen taloustiede käsittää luonnollisesti paljon muutakin, eikä se ole mitenkään tarkkarajainen koulukunta, mutta väitän, että tietyntaista inhimillisen pääoman teoriaa tutkineet taloustieteilijät voidaan kaikki lukea uusklassiseen koulukuntaan kuuluviksi.

Peruseriaatteiltaan inhimillisen pääoman käsite on uusklassisen taloustieteen käytössä Smithin käsitettä vastaava. Uusklassinen taloustiede pohjaa kuitenkin vahvasti metodologiseen individualismiin ja on Smithiä yksilökeskeisempää. Kun Smithille yksilö oli aina jo yhteiskunnan jäsen, kuten edellisen luvun lainauksista käy ilmi, on uusklassisen taloustieteen lähtökohta yksilö, ja yhteisö on vain yksilöiden joukko.

Uusklassisen taloustieteen mukaan yksilö muuttuu inhimillisen pääoman omistajaksi seuraavalla tavalla. Hankkiessaan taitoja tai tietoja esimerkiksi opiskelun kautta yksilö investoi tulevaisuuteen. Näiden taitojen hankkiminen maksaa aikaa ja rahaa. Opinnoista voidaan suorittaa maksu, mutta lisäksi opiskelu vie aikaa, joka on pois rahan ansaitsemisesta. Investointi kuitenkin maksaa itsensä takaisin. ”Utiliteettifunktio” on positiivinen.

Luonnollisesti kenenkään konkreettisen yksilön asiat eivät todellisuudessa tapahdu näin yksinkertaisesti. Kyseessä on abstraktion metodi, jossa riisutaan käsiteltävästä ongelmasta ulkoisvaikutukset ja pohditaan miten asia olisi, jos oletetaan tasapainotila (equilibrium), vapaa kilpailu, rationaalinen toimijuus ja täydellinen informaatio eri vaihtoehtoista.

Utiliteettifunktio on tässä olennainen termi. Se mitä lasketaan kustannukseksi ja hyödyksi ei välttämättä ole rahaa, vaan mitä tahansa hyötyä. Hyöty taas voidaan määrittellä subjektiivisesti kaikeksi, mitä ihminen haluaa. Taloustieteilijä Joan Robinson

⁴⁹ Ks. esim. Keeley (2007); Juva (2004).

onkin kritisoinut hyötyteoriaa kehäpäätelmästä.⁵⁰ Tämä on johtanut myös inhimillisen pääoman käsitteen laajenemiseen koskemaan melkein mitä tahansa. Esimerkiksi Theodore Schultzin mukaan inhimillinen pääoma koostuu opiskelun ja työharjoittelun lisäksi myös liikkuvuudesta (esimerkiksi maastamuutto tai muutto maan sisällä).⁵¹ Schultz näkee siis uuteen paikkaan muuton samanlaisena investointina kuin opiskelun. Vaikka tämä käsitys käykin järkeen tietyn taloudellisen rationaliteetin ehdoilla - voidaan ajatella, että muuttaessaan ihminen tekee riski-investoinnin, jossa menetetään tuttu toimintaympäristö sosiaalisine verkostoineen paremman tulon ja kohonneen utiliteetin toivossa - on se samalla esimerkki käsitteen lähes absurdin laajasta kattavuudesta. Becker taas laskee inhimilliseksi pääomaksi myös terveet elämäntavat⁵² ja OECD:n tutkijan Brian Keeleyn mukaan inhimilliseen pääomaan investointi alkaa jo vauvoilla, sillä vauvat opettelevat liikkumaan ja kommunikoimaan.⁵³ Inhimillinen pääoma alkaa siis hallita koko elämän kestoja ja kaikkia elämän aloja. Joka hetki olisi mietittävä, mikä on paras tapa investoida omaan itseen, minkälainen toiminta maksaa itsensä takaisin tulevaisuudessa korkojen kera. Myös vanhempien tulisi huolehtia vauvasta asti lastensa inhimillisen pääoman kasautumisesta. Tämä viittaa myös siihen ongelmakenttään, jota on kutsuttu talouden kolonisaatioksi. Talouden kolonisaation käsitteellä viitataan siihen, että samalla kun talouden logiikka alkaa hallita yhä useampia elämän aloja, alkaa myös taloustieteellinen ajattelu kolonisoida muita ajattelun tapoja, taloustiede muita tieteenaloja ja yhä useampia asioita yritetään ymmärtää taloudellisten metaforien avulla.⁵⁴ Talouden kolonisaatiota ei tarvitse nähdä vain tutkimuksellisena, tieteentekijöitä koskevana. Samalla kun yhä useampia ilmiöitä pyritään selittämään taloustieteellisin käsittein, myös yhä useammat elämänaolat joutuvat talouden ja markkinoiden piiriin. Marxilaisessa teoriassa tästä prosessista on käytetty käsitettä "tavaramuotoistuminen".

⁵⁰ "Utility is the quality in commodities that makes individuals want to buy them, and the fact that individuals want to buy commodities shows that they have utility" (Robinson 1962, 48)

⁵¹ Schultz (1971, 8)

⁵² Becker (2008; 1964/1993, 54-55)

⁵³ Keeley (2007, 41).

⁵⁴ Talouden kolonisaatiosta ks. Fine (1999).

3.4. Uusklassinen taloustiede ja työnjako

Becker jakaa inhimillisen pääoman yleiseen ja erityiseen inhimilliseen pääomaan.⁵⁵ Yleistä inhimillistä pääomaa ovat ne tiedot, taidot ja ominaisuudet, joita tarvitaan missä tahansa ammatissa, esimerkiksi lukutaito, kommunikointikyky (kyky ottaa vastaan ohjeita ja vastata kysymyksiin), tai Henry Fordin lohkaisuun viitaten, kyky saapua ajoissa paikalle selvinpäin. Erityistä inhimillistä pääomaa ovat tiettyihin ammatteihin tarvittavat taidot. Esimerkiksi kääntäjä tarvitsee tavallista paremmat taidot kääntämistään kielistä, ohjelmoija tarvitsee paremmat tietokonetaidot kuin sihteeri ja portsari tarvitsee tietynlaisen habituksen ja voimankäyttötaitoja asiakaspalvelutaitojen lisäksi. Smithiltä ei löydy tällaista jakoa suoraan, mutta se on luettavissa monista hänen esimerkeistään. Tämän jaon puute esimerkiksi vaikuttaa siihen monimielisyyteen, miten hän käyttää sanaa ”dexterity” eri konteksteissa tarkoittamaan joko yleistä taidokkuutta tai sitten näppäryyttä jossakin tiettyssä askareessa.

Sekä Smithillä, että Beckerillä työnjako tuottaa ihmisten välisiä eroja. Molempien ihmiskuva on sikäli egalitaristinen, että he uskovat ihmisten syntyvän melko tasavertaisina. Smith vertaa filosofia ja kantajaa ja toteaa, että heidän eronsa ei ole luonnollinen vaan seurausta ”tottumuksesta, tavoista ja koulutuksesta” (”habit, custom and education”).⁵⁶ Becker toteaa teknisemmin:

Sen sijaan, että olettaisimme työntekijöillä olevan sisäsyntyisiä etuja toisiinsa nähden erilaisten tehtävien suorittamiseen (kuten Royn mallissa [1951]), seuraamme Murphyä [1986] Beckeriä [1991, luku 2] ja Smithiä [1965] ja oletamme, että työntekijät ovat aluksi identtisiä. Vasta erikoistuminen tuottaa verrannolliset edut. Ne eivät ole valmiita syntyessä tai lapsuudessa. Vaikka sisäsyntyiset edut eivät ole täysin merkityksettömiä, olemme varmoja - kuten

⁵⁵ Becker (1964/1993, 33-51)

⁵⁶ Smith (1776/2003, 25).

Smith oli - että työntekijöiden väliset tuotetut erot ovat paljon tärkeämpiä.⁵⁷

Työläisten väliset erot siis tuotetaan ja ne tuottuvat yhteiskunnallisessa työnjaossa. Tämä viittaa jälleen inhimillisen pääoman poliittiseen merkitykseen. Jos erot ja sitä kautta myös eriarvoisuus tuotetaan, ne eivät ole luonnollisia ja välttämättä muuttumattomia ja historiattomia. Ne voitaisiin kenties tuottaa toisin.

3.5. Lopuksi

Inhimillinen pääoma tarkoittaa Adam Smithin mukaan hankittuja ja hyödyllisiä kykyjä, jotka voivat tuottaa rikkautta omistajalleen ja kansakunnalle. Tämä varsin laavea määritelmä toimii edelleen, vaikkakin kansakunnan lisäksi (ja sijasta) voidaan puhua myös firmasta. Inhimillistä pääomaa käytetään kuitenkin käsittämään tietojen ja taitojen lisäksi paljon muutakin, kuten terveyttä tai asuinpaikkaa. Tämä ei tarkoita pelkästään inhimillisen pääoman käsitteen laajenemista, vaan kyvyn käsitteen laajenemista ja ihmiskuvan muuttumista. Tätä käsitellen tarkemmin luvussa kuusi.

Inhimillinen pääoma tekee erotteluja ihmisten välille. Se tarkoittaa sitä, että ihmiset osaavat eri asioita, mutta myös sitä, että työnjaon maailmassa ihmiset viettävät suuren osan elämästään tehden hyvin erilaisia asioita. Tämä tarkoittaa kokemusmaailmojen eriytymistä ja sosiaalisten suhteiden muotoutumista tietynlaisiksi. Nämä erilaiset asemat, joihin ihmiset asettuvat, ovat eriarvoisia sekä palkan että sosiaalisen arvostuksen suhteen. Inhimillisen pääoman käsitettä käytetäänkin selittämään palkkaeroja ja muita epätasa-arvon muotoja. Toisaalta inhimillisen pääoman teoria kuitenkin näkee ihmisten lähtökohdat tasa-arvoisina - inhimillinen pääoma on hankittua, ja sen tuottamat erot ovat tuotettuja.

⁵⁷ Instead of assuming that workers have intrinsic comparative advantages at different tasks (as in the Roy model [1951]), we follow Murphy [1986], Becker [1991, Chapter 2], and Smith too [1965] in assuming that all workers are intrinsically identical. Specialization is what produces most comparative advantages; they do not arise at birth or in childhood. Although intrinsic differences are not negligible, we have no doubt - nor did Smith - that produced differences among workers are far more important. (Becker 1964/1993, 302).

Koska inhimillinen pääoma tekee ihmisistä erilaisia, on sillä myös monenlaisia yhteiskunnallisia ja eettisiä vaikutuksia. Jo Adam Smith näki ongelmallisena sen, että hyveet, jotka eivät ole suoraan taloudellisesti hyödyllisiä, jäävät oppimatta ja kansakunnan moraalinen selkäranka rapistuu. Inhimillisen pääoman käsitteeseen nivoutuvat taloudellisten kysymysten lisäksi eettiset, antropologiset, poliittiset, yhteiskunnalliset ja kasvatustieteelliset kysymykset - ylipäätään kaikki ihmistieteiden kysymykset. Onhan inhimillisessä pääomassa ja sen tuotannossa kysymys siitä, millaisia ihmisistä tulee, millaisia ihmisiä tarvitaan kapitalistisessa yhteiskunnassa, ja miten ihmisiä tuotetaan.

4. Uusliberaali argumentti riistoa vastaan

4.1. Aluksi

Uusliberalismi voidaan ymmärtää sekä poliittiseksi projektiksi että ajatteluksi. Uusliberalismin poliittisen luonteen vuoksi sen määrittely ei ole yksinkertaista eikä sitä ole mahdollistakaan määritellä neutraalisti. Se on sidoksissa erilaisiin eturyhmiin ja sitä käytetään poliittisena lyömäaseena ja haukkumasanana. Yhteisiä tekijöitä uusliberalismille sekä ajatussuuntana että poliittisena projektina ovat kuitenkin yksilöiden vapauden ja vastuun korostaminen, usko siihen, että markkinatalous palvelee parhaiten ihmiskunnan tarpeita ja että valtion rooli tulee supistaa minimiin. Uusliberalismi lainaa ajatuksia poliittisesta liberalismista ja talousliberalismista, mutta se on selkeästi oma ilmiönsä. Uusliberalismi on käsitteenä pitkälti sen kriitikoiden määrittelemä eivätkä uusliberalisteiksi nimetyt ajattelijat tai poliitikot välttämättä hyväksy nimikettä. Uusliberalismin kriitikoita voidaan myös perustellusti kritisoida siitä, että heidän käsittelyssään uusliberalismin käsitteen viittausala on kasvanut kohtuuttoman suureksi. Tämän tutkimuksen kannalta on kuitenkin vaikea löytää kuvaavampaa termiä kuvaamaan sitä argumenttia, jonka tässä luvussa esittelen.

Uusliberalismille on tyypillistä markkinoiden merkityksen korostaminen. Vapaita markkinoita pidetään parhaana mahdollisena tapana organisoida resurssien jakaminen. Samalla tähän yhdistyy käsitys siitä, että yhä useampia asioita tulisi tarkastella talouden näkökulmasta resursseina, joilla on rajahyöty ja tuotantokustannukset. Toisin sanoen markkinoiden vapauttamisen lisäksi markkinoiden piiriä tulisi laajentaa koskemaan niin monia elämänaloja kuin mahdollista. Markkinoiden puolustamisen lisäksi uusliberalismiin kuuluu valtion vaikutusvallan minimoiminen ja suunnitelmatalouden vastustaminen. Lisäksi uusliberalismi korostaa yksilön vapautta ja vastuuta itsestään kollektiivin sijaan. Yksilön vapaus määritellään puhtaasti negatiivisena. Se on vapautta

rajoitteista. Samalla yksilö on itse vastuussa siitä, miten hänelle käy.⁵⁸

Käsittelen tässä luvussa inhimillistä pääomaa ja riistoa uusliberalismin näkökulmasta. Inhimillisen pääoman teorian on sanottu kumonneen marxilaisen ajatuksen työvoiman riistosta. Jos kaikki ovat inhimillisen pääoman omistajia, on mieletöntä puhua riistosta, koska ei ole työn ja pääoman välistä ristiriitaa. Nimeän tämän argumentin uusliberaaliksi argumentiksi.⁵⁹ Kuvaamaani argumenttia voi kutsua uusliberaaliksi, sillä se korostaa yksilön vastuuta omasta toimeentulostaan ja kieltää yksilöiden epätasa-arvoisten asemien johtuvan yhteiskunnallisista rakenteista. Argumentin nimeäminen uusliberaaliksi liittää sen osaksi laajempaa poliittista liikettä ja sen pyrkimyksiä. Tarkastelen ensin, miten tämän argumentin on esittänyt edellisessä luvussa mainittu usklassisen taloustieteen edustajaa ja nobelisti Gary Becker ja sitten esittelen, miten sosiologi ja liikkeenjohdon konsultti Thomas A. Davenport soveltaa argumenttia johtamiseen. Molempien argumentit tuovat hyvin esiin kaksi uusliberaalin argumentin puolta. Beckerin argumentti on perusluonteeltaan deskriptiivinen, se kertoo, miten asiat hänen mielestään ovat. Hän luo taloustieteellisen mallin, jota soveltamalla voidaan tehdä ennustuksia. Davenportin argumentti taas on normatiivinen. Hän tekee toimintaehdotuksen. Silti väitän, että myös Beckerin malli on luonteeltaan performatiivinen. Se ei ainoastaan kuvaa todellisuutta, vaan sitä käytetään tekemään todellisuudesta sen mukainen.⁶⁰

Tämän jälkeen tarkastelen inhimillistä pääomaa marxilaisesta näkökulmasta. Vertaan inhimillistä pääomaa marxilaiseen työvoiman käsitteeseen. Väitän, ettei uusliberaali argumentti riistoa vastaan ole vakuuttava, sillä siinä ei huomioida inhimillisen pääoman erityistä luonnetta. Sitä ei nimittäin voi erottaa ihmisen ruumiista ja persoonasta – aivan kuten työvoimaakaan ei voi myydä myymättä samalla koko ruumistaan ja persoonaansa tietyksi ajaksi.

⁵⁸ Uusliberalismin analyseistä ks. Harvey (2005); Foucault (2008); Larner (2000).

⁵⁹ Uusliberalismin määrittelystä ks. Larner (2000).

⁶⁰ Taloustieteen performatiivisuudesta ks. Callon (1998). Myös itseään toteuttavan ennusteen käsitettä on mahdollista soveltaa. Ks. Merton (1995).

4.2. Uusliberaali argumentti usklassisessa taloustieteessä

Inhimillisen pääoman käsite on monella tapaa kytkeytynyt uusliberalismiin. Inhimillisen pääoman käsitettä teoretisoineet Chicagon koulukunnan taloustieteilijät esitetään yleensä uusliberalismin oppi-isiksi. Inhimillisen pääoman teorialla on myös perusteltu monia uusliberalistisiksi kutsuttuja koulutuspoliittia ratkaisuja.⁶¹ Lisäksi inhimillisen pääoman teoria on looginen osa uusliberalismia sikäli, että se mahdollistaa yksilöiden vastuuta valtion holhouksen sijaan korostavat argumentit.

Taloustieteilijä ja taloustieteen filosofi Mark Blaug on kuvannut Imre Lakatosiin viitaten inhimillisen pääoman teoriaa tutkimusohjelmana.⁶² Tutkimusohjelmalla on tietty kova ydin, joka koostuu sellaisista argumenteista, joihin kaikki tutkimusohjelman kannattajat sitoutuvat. Näiden kovan ytimen argumenttien kumoutuminen tarkoittaisi myös tutkimusohjelman kaatumista. Kovan ytimen ympärillä on niin sanottu suojakerros argumentteja, jotka voidaan kumota, ilman että koko tutkimusohjelma kaatuu. Inhimillisen pääoman teorian kovan ytimen argumentteja on esitelty edellisessä luvussa. Uusliberaali argumentti riistoa vastaan ei välttämättä kuulu kovan ytimen argumentteihin sinänsä, mutta se seuraa niistä loogisesti. Kovaa ydintä on se argumentti, että tiedot ja taidot ovat pääomaa siinä missä muutkin pääoman lajit ja että ihmiset investoivat inhimilliseen pääomaansa saadakseen siitä tuottoa tulevaisuudessa. Näiden kovan ytimen argumenttien ennakko-oletuksina ovat rationaalisen valinnan teoria, metodologinen ja ontologinen individualismi sekä rajahyötyteoria.⁶³

Gary S. Becker esittää uusliberaaliksi nimeämäni argumentin riistoa vastaan tiiviissä ja selkeässä muodossa:

⁶¹ Gilead (2009)

⁶² Blaug (1976).

⁶³ Weintraub (1993).

Inhimillisen pääoman käsite herättää epäilystä niissä akateemisissa piireissä, joissa ihmiset organisoivat yhteiskunnallisia ongelmia koskevan ajattelunsa sen uskomuksen perusteella, että pääoma riistää työtä. On selvää, että inhimillisen pääoman käsite problematisoi tämän näkökulman. Jos pääoma riistää työtä, riistääkö inhimillinen pääomakin työtä? Toisin sanoen riistävätkö työläiset toisia työläisiä? Entä asettuvatko ammattitaitoiset työläiset ammattitaidottomia työläisiä vastaan tässä oletetussa luokkakonfliktissa työn ja pääoman välillä? Jos hallitusten pitäisi ottaa haltuun kaikki pääomat, jotta tuo konflikti saataisiin loppumaan, pitäisikö niiden myös ottaa haltuun inhimillinen pääoma? Tulisiko hallitusten ottaa työläiset omistukseensa? ⁶⁴

Kyse ei ole vain pienestä yksittäistä käsitettä koskevasta erimielisyydestä. Becker polemisoi niitä vastaan, “jotka organisoivat yhteiskunnallisia ongelmia koskevan ajattelunsa” sen uskomuksen perusteella, että pääoma riistää työtä - kysymys on koko yhteiskunnallista ajattelua ohjaavista peruseriaatteista. Becker ei nimeä ketään, vaan olettaa lukijoiden tunnistavan kritiikin kohteen. Samalla Becker esittää ovelasti uuden version siitä perinteisestä sosialismin kritiikistä, jonka mukaan sosialismi johtaa orjuuteen.⁶⁵ Jos kaikki pääoma otetaan yhteiskunnalliseen valvontaan, koskisi tämä myös ihmisiä, koska heitä ei voi erottaa inhimillisestä pääomastaan. Vaikka Becker ei viekään argumenttia eksplisiittisesti niin pitkälle, toimii se yhtä lailla kaikkea valtion omistusta vastaan. Jos valtio voi omistaa joitakin pääomia, se voi omistaa myös joitakin inhimillisiä pääomia - siis joitakin ihmisiä. Toisin sanoen samalla argumentilla, jolla

⁶⁴ [...] the concept of human capital remains suspect within academic circles that organize their thinking about social problems around a belief in the exploitation of labor by capital. It is easy to appreciate the problems created for this view by the human capital concept. For if capital exploits labor, does human capital exploit labor too – in other words, do some workers exploit other workers? And are skilled workers and unskilled workers pitted against each other in the alleged class conflict between labor and capital? If governments are to expropriate all capital to end such conflict, should they also expropriate human capital, so that governments would take over ownership of workers as well? (Becker 1964/1993, 16).

⁶⁵ Tunnetuimpia tämän argumentin aikaisempia esittäjiä on itävaltalainen taloustieteilijä ja yhteiskuntafilosofi Friedrich von Hayek (1944/1994).

voidaan vastustaa sosialismia, voidaan vastustaa kaikkea valtion omistusta. Inhimillisen pääoman käsite ei siis ainoastaan problematisoi marxilaista käsitystä riistosta vaan samalla toimii argumenttina sitä vastaan, että valtio saisi tehdä minkäänlaisia interventioita talouteen.

Siinä missä Beckerin nimeämättömien kiistakumppanien ajattelun perustana on ristiriita työn ja pääoman välillä ja pääoman harjoittama riisto, organisoituu Beckerin ajattelu taas uusklassisen taloustieteen mukaisesti rationaalisen valinnan ja individualismin ympärille. Becker on laajassa tuotannossaan käsitellyt monenlaisia yhteiskunnallisia ongelmia, kuten rotusortoa ja köyhyyttä rationaalisen valinnan teorian avulla.

Toinen Chicagon koulukuntaan kuuluva inhimillisen pääoman teoretikko Theodor Schultz muotoilee asian näin:

Työläisistä on tullut kapitalisteja, mutta ei sen takia, että osakkeet ovat jakautuneet tasaisemmin, kuten joskus väitetään, vaan koska he ovat hankkineet tietoa ja taitoa, joilla on taloudellista arvoa. Nämä tiedot ja taidot ovat suurimmaksi osaksi investoinnin tulosta, ja yhdessä muiden inhimillisten investointien kanssa ne selittävät teknisesti kehittyneiden maiden tuotannollisen ylivoimaisuuden. Jos niitä ei oteta huomioon, kun tutkitaan taloudellista kasvua, on kuin yritettäisiin ymmärtää neuvostoideologiaa lukematta Marxia.⁶⁶

Kuten Becker, myös Schultz samastaa työläiset ja kapitalistit. Schultz tuo kuitenkin mukaan historiallisen näkökulman. Työläisistä *on tullut* kapitalisteja. Kuten Becker, myös Schultz asettaa inhimillisen pääoman marxismia vastaan. Schultzin siis voidaan nähdä argumentoivan piilevästi, että kapitalistinen yhteiskunta voittaa neuvostoyhteiskunnan juuri inhimilliseen pääomaan keskittymisen takia. Toisaalta

⁶⁶ "Laborers have become capitalists not from the diffusion of the ownership of corporation stocks, as folklore would have it, but from the acquisition of knowledge and skill that have economic value. This knowledge and skill are in great part the product of investment and, combined with other human investment, predominantly account for the productive superiority of the technically advanced countries. To omit them in studying economic growth is like trying to explain Soviet ideology without Marx." (Schultz 1971, 28).

Schultz myös ennakoi seuraavassa luvussa esiteltävää postfordismin teoriaa korostaessaan inhimillistä pääomaa tärkeimpänä tuotantovoimana fyysistä pääomaa vastaan.

On huomattava, ettei uusliberaali argumentti suinkaan kiellä epätasa-arvoa tai yhteiskunnallisia ongelmia. Pikemminkin uusliberaali argumentti käyttää inhimillisen pääoman käsitettä selittämään epätasa-arvoa.⁶⁷ Tämän argumentin juuret ovat Adam Smithin teoksessa *Kansojen varallisuus* (1776). Smith esittelee inhimillisen pääoman käsitteen luvussa, joka koskee ansioiden epätasa-arvoa. Esimerkiksi taloustieteilijä Barry Chiswick on Beckeriin tukeutuen kehittänyt mallin, jossa inhimillinen pääoma määrittää ansioita. Hän kuvaa malliaan seuraavasti:

Henkilökohtaisten ansioiden jakautumisen analyysi perustuu malliin, jossa yksilöt pyrkivät maksimoimaan nettovarallisuutensa. Analyysi olettaa, että päätökset tehdään rationaalisesti ja investointeja tehdään siten, että efektiivisen koron marginaalilyhyty on suurempi kuin investointien rajakustannukset. Tässä mallissa erot ansioiden välillä johtuvat yksinomaan harjoituksen vaikutuksista. Tämä pitää sisällään koulutuksen, työssäoppimisen ja kokemuksen kautta kerääntyneen osaamisen.⁶⁸

Mallissa erot ansioiden välillä johtuvat siis puhtaasti siitä, miten ihminen investoi inhimilliseen pääomaansa. Samalla malli myös olettaa, että ihminen päättää rationaalisesti investoinneistaan. Sinänsä malli tuntuu varsin erikoiselta, tarkoittaisihan se sitä, että huonosti ansaitsevat ovat rationaalisesti päättäneet tehdä sellaisia investointeja, jotka johtavat huonoihin ansioihin. Tämä erikoisuus selittyy osin preferenssiutilitarismilla: vähäosaiset vain ovat preferoineet joitakin toisia asioita kuin

⁶⁷ Ks. esim. Darity (1982); Lindsey (2012).

⁶⁸ "The analysis of the distribution of personal earnings is based on a model in which individuals maximize their net wealth. The analysis assumes rational decision making in which investments are made up to the point where the marginal internal rate of return is equal to the marginal cost of the funds that are invested. In the model, differences in earnings are due solely to the effects of training, which includes formal schooling, apprenticeship programs, and learning through experience." (Chiswick 1971. 21).

korkeita ansiotuloja! Chiswickin malli luonnollisesti myös olettaa täydellisen kilpailun, joten uusliberalisti voi aina sanoa, että nykyiset epätasa-arvoisuudet johtuvat valtioiden interventioista.

Inhimillisen pääoman käsitettä ei kuitenkaan käytetä pelkästään selittämään palkkaeroja, vaan myös perustelemaan ja oikeuttamaan niitä. Jos ihmisten käyttäytyminen perustuu rationaalsiin valintoihin ja inhimillinen pääoma on pääomaa siinä missä muutkin pääomat, johtuu esimerkiksi tulojen epätasa-arvo siitä, että jotkut ihmiset ovat valinneet investoida inhimilliseen pääomaan enemmän tai paremmin kuin toiset.

Becker on metodologinen individualisti. Hänen ajattelunsa perusyksikkö on yksilö. Yhdistettynä rationaalisen valinnan teoriaan metodologinen individualismi tarkoittaa Beckerin tapauksessa sitä, että riisto, sikäli kun sitä tapahtuu, on viime kädessä yksilöiden oman valinnan tulosta. Kaikki yksilöt ovat myös jonkinlaisen inhimillisen pääoman omistajia. Jos toinen yksilö riistää toista, ei silloin uusliberaalin argumentin mukaan ole kysymys työn ja pääoman yhteiskunnallisesta ristiriidasta, vaan jostain muusta.⁶⁹ Tämä on toinen olennainen puoli Beckerin argumentissa valtion intervention vastustamisen lisäksi.

Uusliberaali argumentti ei kiellä riiston mahdollisuutta eikä väitä, etteikö riistoa tapahtuisi. Sen mukaan riisto ei kuitenkaan ole luokkariistoa. Voidaan kuitenkin kysyä, minkälaiset riiston mahdollisuudet sisältyvät tilanteeseen, jossa toisella osapuolella on vain inhimillistä pääomaa ja toisella inhimillistä pääomaa ja muita pääoman lajeja. Palaan tähän kysymykseen käsitellessäni inhimillisen pääoman suhdetta työvoimaan.

⁶⁹ Uusklassinen teoria ei kiellä riiston mahdollisuutta sinänsä. Se vain näkee riiston johtuvan kilpailun vääristymisestä esimerkiksi monopoliasemasta johtuen.

4.3. Inhimillisen pääoman metafora ja johtaminen

Liikkeenjohdon konsultti ja sosiologi Thomas A. Davenport esittää teoksessaan *Human Capital, What Is It and Why People Invest In It* (1998) toisenlaisen version uusliberaalista argumentista. Hän ei esitä mallia siitä, miten todellisuus toimii, vaan metaforan, jota käyttämällä johtamisessa voidaan saada parempia tuloksia. Hänen mukaansa inhimillinen pääoma on tällainen metafora. Davenport ei siis pyri vain kuvaamaan maailmaa vaan muuttamaan sitä. Metafora ei ole Davenportille pelkästään todellisuuden kuvaamiseen käytetty kielikuva. Niillä metaforilla, joita käytämme, on vaikutusta siihen miten toimimme.⁷⁰

Davenportin mukaan inhimillisen pääoman teoria tuottaa työläisinvestoijan metaforan. Työläisinvestoijan metafora asettuu vanhempaa ihmisresurssin metaforaa vasten. Kun johtajat aikaisemmin pitivät työntekijöitään resurssina, tulisi heidän ruveta ajattelemaan työntekijöitä investoijina, jotka investoivat itseensä. Mahdollistamalla itseen investoimisen myös työpaikalla, esimerkiksi kouluttautumisen tai työssä oppimisen muodossa, johtaja voi luoda työstä molempia hyödyttävän suhteen, jossa työnantaja hyötyy työntekijän inhimillisestä pääomasta ja työntekijä voi kasvattaa inhimillistä pääomaansa edelleen. Ihmisresurssin metafora on Davenportin mukaan ongelmallinen, koska se näkee työntekijät arvokkaina ainoastaan työnantajalle, ei itselleen. Työläisinvestoijan metafora taas palauttaa työntekijälle toimijuuden.

Davenportin mukaan

Investoijan metafora korostaa arvon merkitystä. Tämän lisäksi investoijan rooli korostaa aktiivisuutta, inhimillisen pääoman rakentamista, sen laittamista organisaatioiden käyttöön, siihen tehtävien investointien hallintaa. Ihmisillä on kykyjä, käyttäytymismalleja, energiaa ja aikaa. Näistä elementeistä syntyy

⁷⁰ Davenportin käsitys metaforasta on filosofisestikin kiinnostava. Hän viittaa espanjalaisen filosofin Ortega y Gassetin käsitykseen metaforasta luovana, maailmaa muuttavana voimana (Davenport 1999, xiii). Metaforan vaikutuksista ajatteluun ja toimintaan ks. esim. Lakoff & Johnson (1999).

inhimillinen pääoma - ja tämän hyödyn ihmiset tuovat ja investoivat työpaikkoihinsa. Työntekijät omistavat tämän inhimillisen pääoman - eivät organisaatiot. Työntekijät päättävät missä, milloin ja miten he sitä käyttävät, eivät organisaatiot. Kuten pörssisijoittajienkin kohdalla, toiset inhimillisen pääoman investoijat ovat aktiivisempia kuin toiset. Oman pääomansa omistajina he tekevät valintoja.⁷¹

Davenportin mukaan työläiset siis omistavat itse oman inhimillisen pääomansa. Davenportin käyttämässä kielessä omistajuus implikoi vastuuta. Kun liikkeenjohdon konsultoinnissa puhutaan omistajuudesta, tällä tarkoitetaan nimenomaan vastuunottoa. Esimerkiksi projektin omistajuus tarkoittaa sitä, että projektin omistaja henkilökohtaisesti vastaa siitä, että projekti onnistuu. Kyynisesti voitaisiin sanoa, että tässä yhteydessä omistajuudesta puhuminen tarkoittaa sitä, että työntekijöille lisätään vastuuta, mutta palkka pysyy samana. Projektin “omistaja” ei myöskään voi niin vain luopua projektista tai tuhota sitä, vaan toimeksiantaja on asettanut projektille tavoitteet, jotka “omistajan” pitäisi pyrkiä täyttämään.

Davenport näkee inhimillisen pääoman metaforan kuitenkin voimauttavana myös työntekijän kannalta. Työntekijä päättää ja tekee valintoja siitä, miten ja milloin hän käyttää inhimillistä pääomaansa. Inhimilliseen pääomaan investoivat työntekijät “pitävät oman kohtalonsa ohjaksia käsissään”⁷². Uusliberalistiseksi Davenportin argumentin tekee se, että se selittää ihmisten eriarvoisuutta näiden omalla aktiivisuudella. “Toiset inhimilliseen pääomaan investoijat ovat aktiivisempia kuin toiset”⁷³.

⁷¹ “[T]he investor metaphor emphasizes value. Investorship, however, also evokes active ideas like building human capital, contributing it to organizations, and controlling its investment. People possess innate abilities, behaviours, personal energy, and time. These elements [...] make up human capital - the currency people bring to invest in their jobs. Workers, not organizations, own this human capital. Workers, not organizations, decide when, how, and where they will contribute it. Like financial investors, some human capital investors are more active than others. The point is that, as the owners of their capital, they can make choices.” (Davenport 1999, 7).

⁷² Davenport (1999, 14)

⁷³ Emt. 7.

Samalla investoijat ovat kuitenkin markkinoiden ja muuttuvien työolosuhteiden armoilla:

[Yksittäisten työläisinvestoijien] täytyy tulla toimeen inhimillisen pääoman investoinnin jatkuvasti kehittyvässä ympäristössä. Työpaikka on omanlaisensa mikroilmasto. Sää saattaa muuttua aivan yllättäen. Organisaatioiden kehitys on tehnyt siitä ennustettavuudesta, mikä ennen oli tyypillistä työsuhteille, ajastaan jälkeen jääneen fossiilin.⁷⁴

Myös tämä ajattelutapa liittyy Davenportin uusliberaaliin ajatteluun. Talous, työpaikka, kaikki, mikä on yksilön ulkopuolella, on kuin luonnonvoima, jota ei voi, ei saa eikä kannata yrittää kontrolloida. Työläisinvestoija voi vaikuttaa vain itseensä, ei ympäristöönsä. Toimijuus tarkoittaa toimintaympäristön mielivaltaisten muutosten ennakkointia ja niihin sopeutumista.⁷⁵ Jos hyväksymme Davenportin käsityksen todellisuudesta ja yksilöiden vaikutusmahdollisuuksista siihen, riistosta puhuminen muuttuu hankalaksi. Ei ole mielekäästä sanoa, että ”ilmasto” riistää, koska se ei ole toimija.

Davenport näkee, että inhimillisen pääoman metafora yhtenäistää työntekijän ja työnantajan etuja. Jos työnantaja näkee inhimillisen pääoman omistajan investoijana, kuten itsensäkin, kannattaa hänen pyrkiä luomaan työstä molempia hyödyttävää. Implisiittisesti Davenportin näkemys viittaa myös toiseen yhteiseen etuun työnantajan ja työntekijän välillä. Inhimillisen pääoman omistajan kannattaa tukea mahdollisimman vapaata markkinataloutta, sillä se tarkoittaa pääoman vapaata liikkuvuutta. Inhimillisen pääoman liikkuvuus tarkoittaa, että työntekijä on vapaa vaihtamaan työpaikkaa omien etujensa ja halujensa mukaan.

74 “[Individual worker-investors] must deal with a constantly evolving context for human capital investment. The workplace is its own microclimate; wait a minute and the weather will change. The predictability that once characterized the employment relationship is a fossil left behind by organizational evolution.” (Emt., 16).

75 Uusliberaalia käsitystä toimijuudesta käsittelee mm. Mäkinen (2012).

Puhuessaan inhimillisestä pääomasta Davenport liukuu mielenkiintoisesti deskriptiivisen ja normatiivisen puheen välillä. Toisaalta inhimillisen pääoman metafora kuvaa todellisuutta. Me todella olemme inhimillisen pääoman omistajia ja teemme valintoja sen investoinneista. Toisaalta koko Davenportin teoksen sanoma on, että meidän pitäisi muuttaa ajatteluamme ottamalla inhimillisen pääoman metafora käyttöön ja antaa ymmärtää, että tällä ajattelutavan muutoksella olisi vaikutusta ei ainoastaan käsityksemme toisista ihmisistä, vaan myös todellisiin suhteisiimme toisiin ihmisiin. Thomas Lemken mukaan tämä on tyypillistä uusliberalismille. Hän väittää, että uusliberalismi pyrkii luomaan uudenlaisen yhteiskunnallisen todellisuuden, jonka se samalla väittää jo olevan totta.⁷⁶

Mitä tämä sitten tarkoittaa riiston näkökulmasta? Davenport kuvaa riiston menneen maailman asiana. Hänen teoksensa alkaa Upton Sinclairin romaanin *The Jungle* rajulla kuvauksella 1900-luvun alun elintarviketehtaasta, jossa työntekijät voivat pahimmillaan joutua rottien ruoaksi.⁷⁷ Ihmisresurssin metafora on askel tästä parempaan, mutta vielä parempaan päästään inhimillisen pääoman ja työläisinvestoijan metaforilla. Tällä retorisella strategialla on kaksi merkitystä. Toisaalta se saa nykypäivän työpaikat näyttämään varsin miellyttäviltä. Toisaalta se taas antaa teoksen kohdeyleisölle, yritysten johtajille ja omistajille, kontekstin, jossa työläisinvestoijan metafora on kaikkein usuin työkalu, jota on käytettävä, jos haluaa pysyä ajan hermolla.

Davenport näkee kyllä eriarvoisuutta siinä, miten toimimme inhimillisen pääoman omistajina, mutta vastuu tästä on yksinomaan yksilöillä. Kuten pörssisijoittajat, myös inhimilliseen pääomaan sijoittajat vaihtelevat aktiivisuudeltaan. Luonnollisesti sijoituksen onnistuminen riippuu myös sellaisista tekijöistä, joihin yksilö ei voi vaikuttaa, kuten markkinatilanne, muuttuvat poliittiset tilanteet, teknologian kehittyminen, luonnonkatastrofit, rikollisuus ja niin edelleen. Näihin suhtaudutaan

⁷⁶ Lemke (2002, 60).

⁷⁷ Davenport (1999, 3-4).

kuitenkin kuin luonnonvoimiin. Niihin on sopeuduttava. Jos niitä onnistuu ennakoimaan, voi myös menestyä. Jos otamme Suomesta esimerkin, niin ne Nokian tietotyöläiset, jotka muutamaa vuotta aikaisemmin ymmärsivät alkaa kehittämään muutakin inhimillistä pääomaa kuin Symbian-ohjelmointitaitoja, luultavasti pärjäsivät hieman paremmin, kun Nokialla alkoi viime vuosina mennä huonosti.

4.4. Inhimillinen pääoma ja työvoima

Uusliberaali argumentti perustuu siihen oletukseen, että inhimillinen pääoma on verrannollista muihin pääoman muotoihin, että kyse on lopulta samasta "tavarasta". Jos hyväksymme tämän oletuksen, tarkoittaa se, että suuryritysten johtajat ja omistajat, finanssikapitalistit, työntekijät ja opiskelijat ovat kaikki yhtä lailla kapitalisteja ja vaikka he neuvottelisivatkin keskenään eriarvoisissa olosuhteissa, ovat he kuitenkin kaikki pääoman omistajia. Ero on määrällinen, ei laadullinen.

Inhimillisellä pääomalla on kuitenkin yksi erityinen piirre, jota muilla pääoman lajeilla ei ole. Sitä ei voi erottaa kantajastaan. Tämän huomaa myös Becker, kuten yllä siteeraamastani kappaleesta käy ilmi. Jos myyn inhimillistä pääomaa, en luovuta sitä itseään, vaan luovutan aikaani. En myöskään pääse eroon kerran hankkimastani inhimillisestä pääomasta kovin helposti. Taidot ja tiedot toki unohtuvat ajan kuluessa, tai voin saada aivovaurion, sairastua Alzheimeriin tai joutua onnettomuuteen, jonka seurauksena en voi käyttää raajojani. En voi kuitenkaan myydä inhimillistä pääomaa pois. Tätä ongelmaa on pyritty ratkomaan lainsäädännöllisin ja sopimuksellisin keinoin. Jos yrittäjä myy yrityksensä, saattaa uusi ostaja vaatia myyjäosapuolta allekirjoittamaan kilpailukieltosopimuksen, jossa luvataan olla käyttämättä tiettyä inhimillistä pääomaa esimerkiksi kolmen vuoden ajan.

Inhimillinen pääoma muistuttaa hyvin paljon marxilaista käsitystä työvoimasta.

Marxilaista riiston käsitettä ei voida ymmärtää ilman työvoiman käsitettä.⁷⁸ Työvoima tarkoittaa niitä ihmisen kykyjä, joita käytetään, kun tuotetaan tavaroita, jotakin, jolla on käyttöarvoa ja markkinataloudessa myös vaihtoarvoa. Marx määrittelee työvoiman muun muassa näin:

Työvoimalla eli työkyvyllä tarkoitamme kaikkia niitä ruumiillisia ja henkisiä kykyjä yhteensä, jotka ihmisellä on ruumiillisessa olemuksessaan, elävässä persoonallisuudessaan ja jotka hän panee liikkeelle joka kerta kun hän tuottaa jonkinlaisia käyttöarvoja.⁷⁹

Marxin mukaan työvoiman unohtaminen tuottaa Adam Smithille ongelmia Smithin yrittäessä ymmärtää pääomaa ja arvonmuodostusta. Marx viittaa *Pääoman* toisessa osassa suoraan Smithin inhimillisen pääoman käsitteeseen: "Ne "hankitut hyödylliset kyvyt" [...], jotka Smith esittää kiinteän pääoman kohdalla, kuuluvat päinvastoin liikkuvaan pääomaan, mikäli niiden haltijana on palkkatyöläinen, joka on myynyt työnsä kykyineen päivineen."⁸⁰

Marxin mukaan hankitut ja hyödylliset kyvyt eli työvoima muuttuu kuitenkin pääomaksi vasta, kun se on osana kapitalistista tuotantoprosessia, silloin kun työläinen on jo myynyt ainoan tavaransa, Marxin sanoin "oman nahkansa" kapitalistin käyttöön. Koska työvoimaa ei voida erottaa työläisen "nahasta", joutuu työläinen kokonaisuudessaan, kykyineen päivineen tuotantoprosessin osaksi.

Riistosta puhuttaessa keskitytään yleensä työnarvoteoriaan. Kiistat koskevat esimerkiksi sitä, tuottaako työ oikeasti lisäarvoa ja onko kapitalisti oikeutettu tähän lisäarvoon. Tämä on tärkeä keskustelu, mutta toinen riiston teorian aspekti ansaitsee myös

78 Bowles ja Gintis (1975) syyttävät inhimillisen pääoman teoreetikkoja juuri työvoiman käsitteen ymmärtämisestä väärin varhaisessa marxilaisessa inhimillisen pääoman teorian kritiikissään.

79 Marx (1957/1967, 179).

80 Marx (1974/1979, 195).

huomiota. Riistossa on kyse siitä, että työläinen menettää omaa aikaansa. Lisäarvon riisto tarkoittaa sitä, että työssä käytetään enemmän aikaa kuin kuluu sen arvon tuottamiseen, joka tarvitaan työläisen työkyvyn uusintamiseen, elintarpeisiin, asumiseen, huvituksiin. Tässä ei ole kuitenkaan kysymys vain taloudellisen arvon menetyksestä, vaan menetetyistä ajasta. Myös inhimillisen pääoman omistaja joutuu luovuttamaan omaa aikaansa käyttäessään inhimillistä pääomaansa, koska hän ei voi irrottaa inhimillistä pääomaa omasta ruumiistaan.

Työvoimaa ei voi käyttää ilman työvälineitä, siis pääomaa. Tällaista työläistä Marx kutsuu ironisesti kaksinkertaisesti vapaaksi työläiseksi. Vapaalla työläisellä ei ole pääomaa, joten hänen on Marxin mukaan myytävä työvoimaansa kapitalistille.⁸¹ Hän on kaksinkertaisessa mielessä vapaa, vapaa orjuudesta ja vapaa tuotantovälineistä.

Onko inhimillisen pääoman omistaja samanlaisessa asemassa? Ei tietenkään samalla tavalla kuin Marxin luokkajaossa. Inhimillisen pääoman omistaja ei ole yhteiskunnallinen luokka, joka määrittyisi samalla tavalla kuin Marxin työläinen ja kapitalisti. Työläinen määrittyy nimenomaan sen kautta, että hän ei omista mitään muuta kuin työvoimansa. Inhimillisen pääoman omistaja taas voi omistaa mitä tahansa muutakin, mukaan lukien fyysistä pääomaa. Kuitenkin näyttäisi siltä, ettei pelkän inhimillisen pääoman omistaminen pelasta riistolta.

Olennainen työvoimaa ja inhimillistä pääomaa yhdistävä tekijä on se, ettei niitä voi erottaa työntekijän ruumiista ja persoonasta. Kun työläinen tarjoaa työvoimansa tai inhimillisen pääomansa työnantajan käyttöön, hän tarjoaa samalla koko ruumiinsa ja persoonansa. Hän ei voi kehittää itseään vapaasti, esimerkiksi opetella soittamaan pianoa, samalla kun tekee töitä. Työssä ollessaan hänen on noudatettava jonkun muun käskyjä ja tehtävä töitä jonkun muun hyväksi. Davenportin ajatus työläisinvestoijasta voisi jossakin määrin problematisoida tätä. Davenportin näkemykselle aiheuttaa kuitenkin ongelmia se, että inhimillinen pääoma on aina ja perimmiltään taloudellista

⁸¹ Marx (1957/1967, 178-187).

pääomaa. Vaikka voisinkin kehittää itseäni työssä työläisinvestoijana, kehitän aina inhimillistä pääomaa sellaisessa muodossa, että se on myytävissä markkinoilla. En siis edelleenkään kehitä sitä itseäni tai yhteisöäni varten. Vaikka inhimillinen pääomani viime kädessä hyödyttäisi yhteisöä, tapahtuu tämä aina taloudellisen välityksen kautta.

Inhimillisen pääoman kriittinen tarkastelu voi myös kehittää työvoiman käsitteen ymmärtämistä. Feministinen Marx-kritiikki on osoittanut, ettei Marx huomioi riittävästi työvoiman tuottamista ja uusintamista.⁸² Ei ehkä ole sattumaa, että inhimillisen pääoman teoriassa on viime aikoina puhuttu varhaiskasvatuksesta.⁸³ Oma tärkeä tutkimuksen aiheensa olisikin inhimillisen pääoman teorian kritiikki sekä kriittisen pedagogiikan näkökulmasta että feministisestä näkökulmasta.

Esitin, että riistossa on kysymys arvon lisäksi ajasta. Inhimillisen pääoman teoria kiinnittää huomionsa erityisesti koulutukseen inhimilliseen pääomaan investoinnin paikkana ja aikana. On kuitenkin ymmärrettävä, että koulutuksessa samalla tuotetaan opettajien ja opiskelijoiden toimesta sitä inhimillistä pääomaa, johon investoidaan.⁸⁴ Jotta investointi tuottaisi taloudellista hyötyä esimerkiksi korkeamman palkan muodossa, tulee tämän tuotannon suuntautua tuottamaan sellaista inhimillistä pääomaa, jolle on tulevaisuudessa markkinat.

Miten siis tulisi tulkita pyrkimyksiä uudistaa koulutusta sellaiseksi, että se vastaa työelämän tarpeita? Jos koulutuksen tehtävä on vastata työelämän tarpeita, tarkoittaa tämä sitä, että koulutuksen fokuksena on tuottaa oikeanlaista työvoimaa ja inhimillistä pääomaa. Työvoima taas on tavaraa siinä mielessä, että sitä ostetaan ja myydään. Jos koulutuksen tehtävä on tuottaa oikeanlaista työvoimaa, tarkoittaa tämä sitä, että koulutusta on mielekästä tarkastella tuotantona. Tämä tarkoittaa myös kapitalistisen arvontuotannon tunkeutumista uusien paikkojen lisäksi työajan ulkopuoliseen aikaan.

⁸² Ks. esim. Fortunati (1995).

⁸³ Tunnetuimpia varhaiskasvatusta käsitelleitä inhimillisen pääoman teoreetikoita on vuoden 2000 talousnobelisti James Heckman.

⁸⁴ Inhimillisen pääoman tuotannosta yliopistossa ks. Kaitila & Peltokoski (2009).

Tämä taas tarkoittaa sitä, että koulutuspolitiikkaa on syytä tarkastella myös riiston kannalta.

Miten työvoima ja inhimillinen pääoma sitten eroavat toisistaan? Nuo käsitteet tavallaan lähestyvät samaa inhimillistä ilmiötä, mutta eri suunnista ja eri tarkoituseristä. Niiden poliittinen historia ja sitä kautta niiden motivaatiot ovat erilaisia. Työvoiman käsite on marxilainen käsite ja sen tarkoitus on selventää sitä, miten kapitalisti riistää työläistä. Inhimillisen pääoman käsitteen tarkoitus taas on selittää ihmisten välisiä eroja yksilöiden hankittujen kykyjen kautta. Glenn Rikowski on ehdottanut näkökulmaa, jonka mukaan inhimillinen pääoma olisi se muoto, jonka työvoima ottaa myöhäiskapitalismissa.⁸⁵ Tämä tarkoittaa sitä, että ihmiset joutuvat suhtautumaan omaan työvoimaansa aivan kuin se olisi pääomaa. Heidän on pidettävä siitä huolta ja otettava siitä vastuu. Tätä taustaa vasten käyvät ymmärrettäviksi myös ne poliittiset ja ideologiset argumentit, joiden mukaan julkisen vallan sijaan yksilöiden tulisi ottaa vastuu omasta terveydestään, eli argumentit, joilla perustellaan julkisen terveydenhuollon alasajoa.

4.5. Lopuksi

Esittelin tässä luvussa uusliberaalin argumentin riistoa vastaan. Tämän argumentin perusmuodon mukaan inhimillisen pääoman teoria tarkoittaa sitä, ettei riistoa ole olemassa siinä mielessä, että pääoma riistäisi työvoimaa. Tämä johtuu siitä, että olemme kaikki inhimillisen pääoman omistajia. Tämä näkemys kuitenkin jättää huomiotta inhimillisen pääoman erityisen luonteen ja sen sukulaisuuden työvoimaan. Kun vertasin inhimillistä pääomaa ja työvoimaa, havaitsin, että inhimillistä pääomaa, kuten työvoimaakaan, ei voida irrottaa kantajansa ruumiista. Tämä mahdollistaa inhimillisen pääoman kantajien riiston toisella tavalla kuin muiden pääomien omistajien. Muiden pääomien omistajat voivat aina luopua omista pääomistaan luopumatta itsestään. He

⁸⁵ Rikowski (2003).

voivat myös itse tehdä jotain aivan muuta sillä aikaa, kun heidän pääomiaan, kuten tehtaita tai maaomaisuutta, käytetään tuottamaan heille rikkautta.

Samalla kun työvoiman käsittely auttaa kritisoimaan inhimillisen pääoman teoriaa ja siihen liittyviä oletuksia ja ideologisia sitoumuksia, auttaa inhimillisen pääoman käsittely myös ymmärtämään paremmin työvoiman käsitettä. Erityisesti olisi syytä tutkia tarkemmin sitä, miten työvoimaa tuotetaan inhimilliseksi pääomaksi, kenen ehdoilla, ja kuka siitä viime kädessä hyötyy. Tämä tutkimus auttaisi meitä ymmärtämään sitä yhteiskuntaa ja taloutta, missä elämme. Se voisi myös avata uusia mahdollisuuksia yhteiskunnan muuttamiseen. Inhimillisen pääoman tuotannossa ei ole kysymys vain kouluttautumisesta johonkin ammattiin. Siinä on kysymys ihmisten tuottamisesta inhimilliseksi pääomaksi, tavaroiksi, joilla on vaihtoarvo ja käyttöarvo jollekin toiselle. Inhimillisen pääoman tuotanto vaikuttaa siihen, millaisia ihmisiä meistä tulee.

5. Postmarxilainen teoria, riisto ja inhimillinen pääoma

5.1. Aluksi

Käsittelin edellisessä luvussa uusliberaalia argumenttia, jonka mukaan pääoman ja työvoiman välistä riistosuhdetta ei ole, sillä olemme kaikki inhimillisen pääoman omistajia. Yllättävää kyllä, vastaavia argumentteja on esitetty myös aivan toiselta poliittiselta laidalta. Italialaiseen operaismoon ja autonomismiin ja jälkimarxilaiseen radikaalidemokraattiseen teoriaan viitaten on esitetty työn, talouden ja yhteiskunnan muuttuneen niin radikaalisti, ettei vanhaa teollista yhteiskuntaa jäsentävä jako työväenluokan ja kapitalistien kesken ole enää voimassa.⁸⁶

Nämä muutokset tarkoittavat, että ei olisi enää mielekästä puhua riistostakaan, tai ainakaan riistoa ei enää nähdä merkittävänä kapitalistista yhteiskuntaa jäsentävänä periaatteena, vaan pikemminkin yhtenä jakolinjana muiden sarron muotojen joukossa. Tutkin tässä luvussa tätä argumenttia, jonka nimeän postmarxilaiseksi argumentiksi. Postmarxilainen viittaa siihen, että niissä teorioissa, joiden pohjalle postmarxilainen argumentti perustuu, yleensä kunnioitetaan Marxin kapitalismin analyysia ja kritiikkiä, mutta samalla väitetään, että jokin on niin perustavasti muuttunut, että tarvitaan uusia analyysin välineitä, käsitteitä, kategorioita ja myös uusia poliittisia aloitteita.

Riistoa koskeva postmarxilainen argumentti jakautuu kahteen osaan. Ensimmäinen heikompi argumentti esittää, että riisto on muuttanut muotoaan, mutta on edelleen merkityksellinen käsite. Vahvempi argumentti taas väittää, ettei riistoa enää tapahdu vanhassa mielessä lainkaan, ja että on mielekkäämpää puhua dominaatiosta tai

⁸⁶ Operaismoa ja autonomismia käsittelen tässä luvussa alempana. Radikaalidemokraattisesta ja muusta postmarxilaisesta teoriasta ks. esim. Laclau & Mouffe (1985); Gorz (1982)

rikkauden kaappaamisesta. Viitatessani postmarxilaiseen argumenttiin, viitataan siis argumentteihin, jotka asettuvat näiden kahden argumentin muodostamalle jatkumolle.

Jälkimmäinen argumentti on analoginen uusliberaalin argumentin kanssa siinä mielessä, että siinä nähdään tuotantovälineiden jo olevan “multitudoksi” muuttuneen työväenluokan hallussa.⁸⁷ Tämä kumooa erottelun pääomanomistajiin ja työläisiin aivan kuten inhimillinen pääomakin. Kun kaikilla on pääsy tuotantovälineisiin - kieleen, avoimeen lähdekoodiin, kommunikaatioon ja niin edelleen - ei pääoma enää riistä työtä pakottamalla työläisiä riistosuhteeseen.⁸⁸

Postmarxilaisen argumentin pääasiallisena puhemiehenä saa tässä tutkimuksessa toimia italialainen filosofi Antonio Negri sekä hänen kirjoittajakumppaninsa amerikkalainen filosofi ja kirjallisuudentutkija Michael Hardt. Negrin tyyli filosofoida on kärjistävä ja tendenssejä etsivä. Tästä syystä hän myös esittää argumentit tiiviissä ja iskevässä muodossa. Viitataan Negrin lisäksi toiseen italialaiseen filosofiin, Paolo Virnoon.

Postmarxilaisen argumentin taustalla on hypoteesi työn ja tuotannon muutoksesta. Tätä muutosta on kuvattu esimerkiksi käsitteillä postfordismi⁸⁹, aineeton työ⁹⁰ ja kognitiivinen kapitalismi⁹¹. Tämän hypoteesin mukaan uutta työtä ei enää tehdä aikaan ja paikkaan sidotusti eikä yhden selkeän työsopimuksen alla. Katkos menneen maailman ja nykyisyyden välillä on radikaali. Talouden muutokset nähdään analogisina

⁸⁷ “Multitudo” on alunperin Spinozan moninaista ihmisjoukkoa merkitsevä käsite. Käytän tässä luvussa multitudon käsitettä siinä mielessä, kuin Antonio Negri ja Michael Hardt sitä käyttävät teoksissaan *Empire* (2000), *Multitude* (2004) ja *Commonwealth* (2009). Negrin ja Hardtin sekä Paolo Virnon suomennetuissa teoksissa “multitudo” on suomennettu sanaksi “väki.” Käytän tutkimuksessani kuitenkin alkuperäistä italiankielistä termiä, sillä “väki” ei ole täysin vakiintunut suomalaisessa tutkimuskäytössä ja ajattelen, että vieraskielinen käsite ei kannata samoja konnotaatioita esimerkiksi kansanperinteestä ja magiasta kuin “väki.”

⁸⁸ Tyypillistä postmarxilaisille argumenteille on myös se, että luokkasorto nähdään yhtenä sorron muotona muiden joukossa. Tätä argumenttia olen käsitellyt aikaisemmin, ks. Lahikainen & Mäkinen (2012).

⁸⁹ Amin (1994), Hardt & Negri (2000).

⁹⁰ Hardt & Negri (2000).

⁹¹ Moulier Boutang (2011).

monille yhteiskunnallisille muutoksille. Tästä muutoksesta on tullut yhden tai useamman tutkimusohjelman olennainen heuristinen työkalu.⁹² Tämä tarkoittaa sitä, että yhteiskunnalliset ilmiöt selitetään juuri talouden paradigman muutoksen kautta.

Negriä seuraten puhun tässä luvussa siirtymästä fordismista postfordismiin. Fordismissa työn subjekti oli liukuhihnan ääressä työskentelevä massatyöläinen. Massatyöläisten muodostama työväenliike oli aikansa poliittinen voimatekijä. Marxilaisesta analyysistä kun on kysymys, tarkastellaan massatyöläistäkin tuotannontekijän lisäksi poliittisena subjektina.⁹³ Massatyöläinen järjestäytyi ammattiliittoihin ja työväenpuolueisiin. Massatyöläisen subjektiviteetin lähteenä oli tuotannollinen asema, joka mahdollisti lakkoaseen laajamittaisen käytön.

Suhtaudun itse varauksellisesti ajatukseen talouden ja yhteiskunnan absoluuttisesta murroksesta, pikemminkin ajattelen, että yhteiskunnallisen ontologian eri tasot voivat toimia ja murtua "eriaikaisesti". Lisäksi minusta vaikuttaa siltä, että postfordistiseen murrokseen perustuva tutkimusohjelma ei enää ole niin sanotusti edistyksellinen, vaan polkee paikallaan. Tässä kohtaa yritän kuitenkin sulkeistaa nämä varaukset, jotta voin keskittyä tutkimukseni kannalta olennaiseen asiaan: postmarxilaiseen argumenttiin riiston ja inhimillisen pääoman suhteesta.⁹⁴

Fordismille oli keskeistä massatuotanto ja suuret tuotantolaitokset. Post-fordismia taas luonnehtii joustavuus, pienet yksiköt ja nopea skaalautuminen, vaihtuvat työtehtävät sekä informaatioteknologian hyödyntäminen. Postfordistisen uuden työn paradigmaattinen subjekti ei enää ole massatyöläinen vaan multitudo, moneus.⁹⁵ Multitudo eroaa teollisesta proletariaatista siten, ettei sen työn tekemisen muoto enää

⁹² Hyvä esimerkki tästä heuristiikasta on se, miten Hardt ja Negri analysoivat yhteiskunnallisen kurin muutosta kontrolliksi analogisena globaalien talouden muutoksille. Ks. Hardt & Negri (2000, 226-332).

⁹³ Luokan ja poliittisen subjektiviteetin suhteesta ks. esim. Lahikainen & Mäkinen (2012).

⁹⁴ Regulaatiokoulukunnan ja siltä vaikutteita ottaneiden post-operaistien fordismi-analyysin kritiikistä ks. Gambino (1996)

⁹⁵ Hardt & Negri (2000; 2004)

ole tehdastyö. Multitudon työ ei ole sidottu työpaikkaan eikä tiettyyn aikaan, vaan koko elämä on potentiaalisesti tuottavaa työtä.

Myös tuotantovälineet ovat muuttuneet. Kun fordismissa keskeinen tuotantoväline oli kone, ovat postfordismin keskeinen tuotantoväline aivot. Tässä on selvä yhtäläisyys inhimillisen pääoman teoriaan. Kuten inhimillisen pääoman teoriassa, myös postfordismissa ihmisen kyvyistä ja tiedoista tulee tuotannontekijä ja taloudellisen kasvun moottori.⁹⁶

Toisin kuin metodologiseen ja ontologiseen individualismiin perustuvassa inhimillisen pääoman teoriassa, postfordismin teoreetikot näkevät olennaisena tuotantovoimana “aivojen välisen yhteistyön”.⁹⁷ Postfordistinen työ ei ainoastaan ole sosiaalista vaan sosiaalisuus sinänsä nousee keskeiseksi tuotantovoimaksi. Jo Marx muistutti Wittgensteinia ennakkoiden, että aivan kuten ei voi olla yksityistä kieltä, ei voi olla yksityistä työtäkään.⁹⁸ Myös erityisosaaminen on luonteeltaan sosiaalista, kuten Stephen Fuller on osoittanut.⁹⁹ Postfordismi kuitenkin tekee sosiaalisuudesta sinänsä tuotantoa. Tuotanto tapahtuu kommunikaatiossa, ihmisten välisissä suhteissa, ihmisten käyttäessä kommunikatiivisia ja sosiaalisia taitojaan. Tämä on vastakkaista esimerkiksi Beckerin metodologiselle individualismille.

Teollisessa työssä pääoma pyrki homogenisoimaan työläiset liukuhihnatuotantoon. Frankfurtin koulukunnan ajattelijat katsoivat tämän homogenisaation ulottuvan koko yhteiskuntaan. Massakulttuuri vastasi massatuotantoa¹⁰⁰. Postfordismissa sen sijaan erosta ja moninaisuudesta tulee sekä kulutuksen että tuotannon olennainen osa.

⁹⁶ Vrt Schultz (1971, 1-9).

⁹⁷ “Tietokykykapitalismin tuotantotapa on aivojen välinen yhteistyö, aivojen yhdistäminen tietokoneiden avulla verkostoiksi, joista muodostuu eräänlainen mielen tehdas.” (Vähämäki 2009, 88-89).

⁹⁸ Marx (1968a, 35).

⁹⁹ Fuller (2006).

¹⁰⁰ Adorno & Horkheimer (1944/1997, 120-167).

Multitudon voima on sen moninaisuudessa, mutta tämä moninaisuus voidaan myös toisaalta tuotteistaa kulutusta varten ja toisaalta siitä voidaan tehdä tuotantovoima.

5.2. Postmarxilainen argumentti ja riiston leviäminen työpaikoilta yhteiskuntaan

Postfordistinen käänne vaikuttaa välttämättä siihen, miten työvoiman riisto voidaan ymmärtää. Sikäli kuin postfordismissa tuotantovälineet ovat yhä enemmän ihmisten tietoja ja taitoja sekä sosiaalisuutta, poistuu se olosuhde, joka Marxin teorian mukaan mahdollistaa riiston. Työläiset eivät enää ole “vapaita” tuotantovälineistä. Jos jokainen kantaa potentiaalisia tuotantovälineitä itsessään, miksei jokainen voisi myös osallistua tuotantoon itsenäisesti?

Tämä ei kuitenkaan välttämättä tarkoita riiston käsitteen hylkäämistä. Sanat “riistää” tai “riisto” (“exploit”, “exploitation”) mainitaan Hardtin ja Negrin *Empire* -teoksessa kokonaista 87 kertaa eikä kertaakaan väitetä, että riisto olisi epärelevantti käsite tai että riisto olisi lakannut olemasta. Pikemminkin riiston muotojen väitetään muuttuneen radikaalisti. Kuten Negri toteaa:

[Multitudo] on myös työväenluokan käsite - ja se on ehdottomasti riistetyn työvoiman käsite, mutta samalla se on paljon laaja-alaisempi käsite kuin työväenluokka. Kun yhteiskunnan kokonaisuus on pääoman hallinnassa ja riistettävänä, vastaa multitudon käsite tätä riiston sosiaalista ulottuvuutta. Multitudo ei ole sama kuin työväenluokka, sillä riiston ajalliset ja paikalliset ulottuvuudet ovat muuttaneet täysin muotoaan. Tänä päivänä tuotannon kudokselle hegemonisena asettuva työvoiman muoto on aineetonta, älyllistä,

suhdetoiminnallista ja kielellistä työtä. Työvoima joustaa sekä ajallisesti että paikallisesti [...] multitudo on liikkuva ja liikkeessä.¹⁰¹

Samaan aikaan on siis tapahtunut useita ajallisten ja paikallisten suhteiden muutoksia. Talous on muuttunut, työ on muuttunut, riiston muodot ovat muuttuneet ja työvoiman muoto ja sitä kautta työn subjekti ovat muuttuneet. Nämä muutokset esitetään toisistaan riippuvina ja toisiinsa vaikuttavina, mutta niistä ei yleensä esitetä yhtä selkeästi perimmäisintä syytä, joka johtaisi muihin. Usein kuitenkin ehdotetaan jotain tiettyä selkeästi määriteltävää historiallista tapahtumaa, jolloin kaikki muuttui. Yksi tällainen hetki on Bretton-Woods -sopimuksen murtuminen ja dollarin irrottaminen kultakannasta.¹⁰²

Mitä tarkoittaa, että riiston ajalliset ja paikalliset suhteet ovat muuttuneet totaalisesti? Suhteessa fordismiin tämä väite tarkoittaa sitä, että riisto ei ole sidottu työpaikalle ja työsopimuksessa, laissa tai tavassa määriteltyyn työaikaan. Fordismissa työpaikan ulkopuolinen elämä edusti suhteellista vapauden valtakuntaa (Frankfurtin koulukunnan ajattelijat olisivat jälleen vahvasti eri mieltä). Myös työväenluokan kamppailut liittyivät tämän vapauden valtakunnan laajentamiseen, kun liikkeen tavoitteena oli työpäivän lyhentäminen. Postfordismissa työ ja näin ollen riisto laajentuvat koko elämän aikaan ja koko yhteiskunnalliseen tilaan. Fordismissa tavaroiden arvo perustui työaikaan. Tämä perustuu Adam Smithin ja Ricardon kehittämään työnarvoteoriaan, jota Marx hyödynsi kapitalismikritiikissään. Koska postfordismissa työn maailmaa eivät rajaa työpaikkojen seinät, ei työaikakaan enää ole kovin helposti laskettavissa.¹⁰³

¹⁰¹ “[Multitude] is also a concept of working class—and it is certainly a concept of exploited labour power, but it is more extensive than the concept of working class, because, inasmuch as the whole of society is today dominated—and exploited—by capital, the multitude corresponds to this social dimension of exploitation. The multitude is not the same as the working class because the temporal and spatial dimensions of exploitation have been utterly transformed. The form of labour power which is today hegemonic over the fabric of production is immaterial, intellectual, relational and linguistic labour—and a labour power which is flexible both in space and in time... the multitude is mobile and migrant.”(Negri 2008, 46).

¹⁰² Hardt & Negri (2000, 266-267)

¹⁰³ Emt. 354-359.

Tämä päättely ei ole täysin yksiselitteistä. Ensimmäinen argumentti, jonka mukaan työtä ei enää tehdä pelkästään työpaikoilla on selkeästi ontologinen. Sen todentaminen on helppoa, tarvitsee vain katsoa, kuinka paljon työn tuotteita synnytetään jossain muualla kuin työpaikoilla. Toinen argumentti, jonka mukaan työaika ei enää ole laskettavissa, on luonteeltaan epistemologinen. Se perustuu oletukselle, että emme voi tietää emmekä tarkasti laskea, mikä osa ihmisen olemisesta on työtä ja mikä ei. Tästä emme voi kuitenkaan tehdä ontologista johtopäätöstä työajan ja arvon absoluuttisesta katkoksesta. On hyvinkin mahdollista, että tarvitaan vain parempia mittaussäiliöitä työajan mittaamiseen, ja näitä mittaussäiliöitä kehitetään koko ajan eri toimialoilla.

Oletetaan kuitenkin, että Hardt ja Negri ovat oikeassa. Koska työaika ei enää toimi arvon mittarina, on riistoasteen laskeminen työajan mukaan mahdotonta. Samalla tuotannon siirtyminen koko elämään tarkoittaa eräänlaista "hypereksploitaatiota". Jokainen hetki on potentiaalisesti - tai de facto - riistoa. Kuten Hardt ja Negri muistuttavat, kapitalismilla ei ole enää ulkopuolta. Imperialismi oli Hardtin ja Negrin mukaan prosessi, joka pyrki internalisoimaan pääoman ulkopuolen. Nyt tämä prosessi on ohi ja pääoma pyrkii laajentumaan "sisäänpäin." Pääoman imperiumi tuntuu hallitsevan kaikkialla.¹⁰⁴

Riiston muotojen kannalta olennainen muutos on myös riiston muuttuminen lisätyön teettämisestä yhteisen kaappaamiseksi ja muuttamiseksi yksityiseksi. Tässä mallissa pääoma näyttääytyy tuotannon ulkopuolisena kaappauskoneena, joka pyrkii kaappamaan ja privatisoimaan multitudon tuottamaa yhteistä rikkautta. Paolo Virnon mukaan taas työssä käytetään yhä enemmän niitä ominaisuuksia, jotka ovat kaikille ihmisille yhteisiä: kieltä, sosiaalisuutta ja kykyä improvisointiin.¹⁰⁵ Virnon päätelmä seuraa loogisesti siitä oletuksesta, että tuotanto tapahtuu nykyisin ajasta ja paikasta riippumatta. Jos mikä tahansa tilanne on potentiaalisesti tuottava, ei ole kannattavaa keskittyä niihin ominaisuuksiin - eli siihen inhimilliseen pääomaan - joka toimii vain

¹⁰⁴ Emt. 222-229; 272.

¹⁰⁵ Virno (2004, 24, 52-63).

tietyissä tilanteissa tai tietyillä työpaikoilla. Tärkeämpää on osata sopeutua jatkuvasti muuttuviin tilanteisiin ja löytää jokaisesta tilanteesta jotakin tuttua.

Myös yhteisen riistäminen tarkoittaa postfordismin analyysissä uudenlaista hypereksploitaatiota. Virnon mukaan tämä uudenlainen riisto kohdistuu niihin ominaisuuksiin, jotka ovat ihmiseläimelle tyypillisiä ja erottavia piirteitä, kuten kielen käyttöön. Postfordistinen työ tarkoittaa ihmisen kommunikaatiokyvyn redusoitumista palkkatyöksi.¹⁰⁶ Uutta riistoa voidaan siis pitää luonteeltaan antropologisena.

Tässä kohtaa on hyvä palauttaa mieleen Gary Beckerin erottelu yleiseen ja inhimilliseen pääomaan.

Beckerin termin tulkittuna “yhteisen riisto” tarkoittaisi sitä, että yleinen inhimillinen pääoma on muuttunut erityisen sijaan kasvun moottoriksi ja riiston kohteeksi. Tällä siirtymällä olisi varsin dramaattisia vaikutuksia. Jos kaikki keskittyvät kehittämään yleisiä kykyjään ja kykyä soveltaa niitä mahdollisimman erilaisissa tilanteissa, merkitsisi tämä käytännössä työnjaon loppumista.

Postfordismi voi siis tarkoittaa hypereksploitaatiota. Riistoa tapahtuu koko ajan, joka paikassa. Lisäksi riisto kohdistuu ihmisten antropologisiin ominaisuuksiin, kommunikaatiokykyyn ja sosiaalisuuteen. Neljänneksi riisto alkaa tarkoittaa lisäarvon anastamisen sijaan yhteisen muuttamista yksityiseksi.

Toisesta näkökulmasta, tuotannon ja multitudon luovuuden näkökulmasta katsottuna pääoma kuitenkin näyttäytyy voimattomana kaappauskoneena, joka ei tule toimeen ilman multitudon luovuutta. Bruno Bosteels on tulkitessaan *Empire*-teosta verrannut tätä mallia kolikkoon, jonka toinen puoli on imperiaalista sortoa ja riistoa ja toinen puoli multitudon vapauden valtakuntaa, rakkautta ja luovuutta.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Virno (2004, 63).

¹⁰⁷ Bosteels (2010, 48).

5.3. Postmarxilainen argumentti riistoa vastaan: multitudon vapaus

On siis väitetty, että riisto on muuttanut muotoaan. Postmarxilaisesta teoriasta muodostuu kuitenkin toinenkin argumentti, jonka mukaan riistoa ei enää tapahdu. Postfordistinen tuotanto voi nimittäin tarkoittaa sitä, että samalla kun tuotanto karkaa työpaikoilta koko elämään, se samalla karkaa kapitalisteilta. Työpaikat ovat aikaisemmin olleet riiston paikkoja, koska ne on organisoitu lisätyön teettämistä varten. Työpaikan organisaatio työpisteiden sijoittelusta lähtien pyrkii siihen, että ihmisistä saadaan mahdollisimman paljon hyötyä irti työpäivän aikana. Työpaikan organisaatio mahdollistaa työn mittaamisen ja työn tulosten haltuunoton. Mutta jos tuotanto tapahtuu koko elämän aikana, paikoista riippumatta, mitä tapahtuu tuotannon tuloksille?

Jos mietitään hyvin karkeana esimerkkinä tilannetta, jossa tehdastyöläiset tuottavat liukuhihnalla komponentteja, ovat nämä komponentit tuotannon tulos. Ne jäävät tehtaaseen, kun työläiset poistuvat työpaikalta. Yksittäisenkin työpaikan riistoaste on helppo laskea, kun tiedetään kuinka paljon komponentteja työläisen olisi koottava tuottaakseen riittävästi arvoa oman itsensä ylläpitoon, ja kuinka paljon enemmän hän joutuu tuottamaan. Mutta jos tuotanto tapahtuu koko elämässä, kuten kulutuskin, mitä tapahtuu lisäarvon riistolle, jos lisäarvoa ei voi enää ymmärtää ensin lisätyön ja sitten lisätuotteen muodossa, kuten Marxin mallissa?

Hard ja Negri ovat korostaneet, että kapitalismille ei ole ulkopuolta. Samalla heidän käsityksensä riiston muuttuneesta muodosta tuntuu postuloivan kapitalismia alkuperäisemmän ja sille ulkopuolisen “yhteisen”, jonka tuottamaa rikkautta pääoma kaappaa. On kyseenalaista, voiko tätä kaappaamista enää ylipäättään kutsua riistoksi. *Empire* -teoksen jatko-osassa Hard ja Negri väittävät:

Nykyään, kun aineettoman tuotannon paradigma vallitsee, arvoteoria ei enää ole mielekäs mitattavien aikasuureiden kautta tarkasteltuna. Aivan kuten meidän pitää

ymmärtää arvon tuotanto yhteisen tuotantona, pitää meidän myös yrittää ymmärtää riisto yhteisen haltuunottona. Toisin sanoen yhteisestä on tullut lisäarvon kannalta keskeistä. Riisto tarkoittaa kaiken yhteisesti ja yhteiseksi tuotetun arvon yksityistä haltuunottoa. Tuotetut suhteet ja kommunikaatio ovat luontojaan yhteisiä ja kuitenkin pääoma onnistuu yksityistämään jotakin tästä rikkaudesta.¹⁰⁸

Jos siis työ on muuttunut kommunikatiiviseksi ja sosiaaliseksi, on se Hardtin ja Negrin mukaan myös välttämättä yhteistä, koska yksityistä kieltä ei voi olla olemassa.¹⁰⁹ Jotenkin pääoma onnistuu kuitenkin kaappaamaan osan yhteisesti tuotetusta yhteisestä rikkaudesta. Onko tämä riistoa?

Ensimmäisessä luvussa riistolle löytyivät nämä merkitykset: “Hyväksikäytön mielessä [riisto] tarkoittaa sitä, että toinen käyttää hyväksi toista. Lisäksi se tarkoittaa sitä, että otetaan joltakin pois jotain hänelle kuuluvaa. Kolmanneksi on vielä marxilainen yhteiskunnallisrakenteellinen merkitys, jossa yhteiskunnallisen rikkauden tuotantoon liittyy tilanne, jossa yksi luokka riistää toista riistämällä heiltä/heistä lisäarvoa.”

Näihin kolmeen merkitykseen Hardtin ja Negrin käsitys riistosta vielä mahtuu, ainakin joten kuten. Voidaan sanoa, että kun meiltä riistetään yhteistä yksityiseen käyttöön, tapahtuu yhteisen työn hyväksikäyttöä, jotakin otetaan pois meiltä ja lisäksi yksi luokka riistää toista, joskaan ei enää välttämättä lisäarvon mielessä. Lisäksi oli kuitenkin vielä kaksi riiston ominaisuutta, sen kytkös vapauteen ja aikaan.

¹⁰⁸ “But today, in the paradigm of immaterial production, the theory of value cannot be conceived in terms of measured quantities of time, and so exploitation cannot be understood in these terms. Just as we must understand the production of value in terms of the common, so too must we try to conceive exploitation as the appropriation of the common. The common, in other words, has become the locus of surplus value. Exploitation is the private appropriation of part or all of the value that has been produced as common. Produced relationships and communication are by their very nature common, and yet capital manages to appropriate privately some of their wealth.” (Hardt & Negri 2004, 150).

¹⁰⁹ Myös Lazzarato (2004, 199) esittää, että toisin kuin tehdastyö, “mielten välinen yhteistyö” tuottaa aina kollektiivisiä ja yhteisiä hyödykkeitä, kuten kulttuuria, tietoa tai ihmisten välisiä suhteita.

Jos työ on todella levinnyt koko elämän aikaan muuttuu erottelu riistettävästä ajasta ja omasta ajasta mielettömäksi. Tämä tekee työn riiston ymmärtämisen vaikeaksi. Emme voi enää erotella niitä hetkiä, jolloin meitä riistetään, niistä jolloin olemme vapaita. Negrin ja Hardtin mallissa kuitenkin tuntuu olevan looginen ja ajallinen ero tuotannon ja rikkauden kaappaamisen välillä. Tuotannossa teemme yhdessä asioita ja tavallaan toteutamme potentiaaliamme sosiaalisina ja kommunikatiivisina olentoina. Rikkauden kaappaus tulee vasta jälkikäteen.¹¹⁰

Toisin sanoen tuotanto voisi olla jo nyt vapauden valtakuntaa, jossa voimme toteuttaa “lajiolemustamme” eikä vasta kommunismissa.¹¹¹ Aineeton työ tarkoittaa sitä, että aineettomaan tuotantoon tarvittavat tuotantovälineet ovat jo multitudon hallussa. Heidän ei tarvitse viedä työvoimaansa kapitalistille. Tätä voi verrata uusliberaaliin argumenttiin, jonka mukaan inhimillinen pääoma on pääoman laji siinä missä muutkin, ja että inhimillisen pääoman omistajat ovat kaikkien muiden pääoman omistajien kanssa samalla viivalla. Postmarxilainen argumentti voi siis johtaa samaan lopputulokseen kuin Schultz ja Becker: työläisistä on tullut myös kapitalisteja.

Liberaalin yhteiskuntafilosofian käsitys riistosta pohjaa vahvasti markkinoiden käsitteeseen. Riistoa tapahtuu markkinoiden vääristymien takia. Riiston mahdollistaa epätäydellinen kilpailutilanne, epätäydellinen informaatio tai ulkoisten tekijöiden aiheuttama markkinoiden vääristyminen. Myös ne tilanteet, joissa ei suoranaisesti analysoida riistoa markkinoilla, tuntuvat perustuvan sellaiseen ihmiskuvaan, jonka perustana on markkinatoimija. Riistoa esimerkiksi analysoidaan sellaisten tilanteiden kautta, joissa yksilöt ovat epätasaisissa neuvotteluasemissa, tai sovelletaan peliteorian markkinatilanteiden analyysiin kehitettyjä työkaluja.

¹¹⁰ Negri ja Hardt eivät ole tässä mitenkään johdonmukaisia. Toisissa kohdissa he antavat ymmärtää, että työhön ja tuotantoon pakottaminen on edelleen relevantti ongelma. Lisäksi Negrin käsitys ajasta ei ole lainkaan helppo tai yksiselitteinen (ks. esim. Negri 2003).

¹¹¹ Vrt. Marx (1844/1972, 99-119).

Tästä syystä onkin kiinnostavaa, etteivät Hardt ja Negri tai Virno juuri käsittele markkinoita. Heitä ei lähtökohtaisesti kiinnosta, saavatko ihmiset inhimillistä pääomaansa myytyä markkinoilla. Markkinoita he käsittelevät lähes yksinomaan komennon tai järjestyksen näkökulmasta - tai sitten luokkakomposition näkökulmasta eli siitä, miten ne järjestävät työläisiä maantieteellisesti, rodun tai sukupuolen mukaan.¹¹² Kuitenkin jos markkinoiden luonne transaktioiden paikkana jää analyysin ulkopuolelle, on vaikea tavoittaa sitä, miten markkinat toimivat kontrollimekanismina, puhumattakaan niiden muista vaikutuksista. Tällainen käsitys markkinoista johtaa omituiseen käsitykseen taloudesta, jossa on vain tuotantoa ja kulutusta.

Markkinoiden huomiotta jättäminen yhdistettynä keskittymiseen yleisiin kykyihin erityisten sijaan tarkoittaa myös sitä, ettei analyysi taivu kovin helposti analysoimaan multitudon sisäisiä eroja ja epätasa-arvoisuutta. Se, millaisille erityisille kyvyille on markkinatarvetta ja minkälaisia epätasa-arvoisia tilanteita siitä aiheutuu jää siis huomiotta. Hardtia ja Negriä onkin kritisoitu siitä, etteivät he huomioi riittävästi eri maiden välisiä eroja tai länsimaiden ja muun maailman eroja.¹¹³

Myös uusliberalistisen argumentin ongelmana oli kaiken pääoman näkeminen samanarvoisena - tai kuten Schultzin näkemyksessä, inhimillisen pääoman näkeminen jopa kaikkein arvokkaimpana. Tämä ei välttämättä muuten olisi ongelma, mutta siinä katoaa näkyvistä se inhimillisen pääoman laadullinen ero muista pääoman lajeista, että inhimillistä pääomaa ei voi erottaa kantajastaan. Sama koskee multitudoa, senkään hallussa ei ole muita pääoman lajeja kuin sellaisia, joita ei voi erottaa kantajistaan - tai kuten Virnon “performatiivisen työn” ollessa kyseessä, joita ei voi erottaa niiden käytön tilanteista ja hetkistä.¹¹⁴

¹¹² Hardt & Negri (2000, 261-262, 345-348).

¹¹³ Esim. Federici (2009).

¹¹⁴ Virno (2004, 90-91); Kaitila & Lahikainen (2006).

Se, että Hardt ja Negri keskittyvät nimenomaan yleisiin kykyihin, tarkoittaa sitä, että multitudon voimat alkavat vaikuttaa “yöltä, jossa kaikki lehmät ovat mustia”. Niitä ei voi erottaa toisistaan eikä myöskään eritellä niiden suhteita toisiinsa. Lisäksi Hardt ja Negri eivät huomioi markkinoita erilaisten hyödykkeiden vaihdannan paikkana, vaan tuotanto ja kulutus näyttäytyvät heille välittömänä ykseytenä. Kun he vielä hyväksyvät sen, että inhimillinen pääoma on muuttunut tärkeimmäksi tuotannontekijäksi, tarkoittaa tämä kantajastaan erottamattoman työvoiman, inhimillisen pääoman eri lajien ja muiden pääomien lajien laadullisen eron häivyttämistä - aivan kuten uusklassisten taloustieteilijöiden inhimillisen pääoman teoriassa.

5.4. Performatiivisuus

Esitin aikaisemmin, että inhimillisen pääoman teoriaa tulisi tarkastella sen epistemologisten ongelmien tai ontologisten sitoumusten tarkastelun lisäksi performatiivisena teoriana. Se pyrkii vaikuttamaan todellisuuteen ja nykyisessä poliittisessa todellisuudessa se myös selvästikin vaikuttaa todellisuuteen. Myös Hardtin, Negrin ja Virnon ajattelua voidaan tarkastella performatiivisuuden näkökulmasta.

Hardtin ja Negrin analyysia postfordismista ja multitudosta on tulkittu tendenssin analyysinä. Tendenssin analyysi tarkoittaa sitä, että pyritään havaitsemaan sellaisia tendenssejä todellisuudesta, jotka muodostavat uusia paradigmoja.¹¹⁵ Postfordismin paradigma ei tarkoita sitä, että kaikki työ muuttuu aineettomaksi tai tietotyöksi, vaan sitä, että on olemassa tendenssi, jossa muut työn muodot alkavat muistuttaa työtavoiltaan ja organisaatioltaan tietotyötä. Sama tendenssi tarkoittaa subjektiivisuuden muutosta. Se, miten ihmiset tuottavat elinolosuhteitaan, sosiaalisia suhteitaan ja omaa elämäänsä, välttämättä vaikuttaa myös heidän subjektiivisuuteensa, siihen, mitä he voivat maailmassa tehdä.

¹¹⁵ Tendenssin analyysistä Negrillä ks. Toscano (2009).

Tendenssin analyysin lisäksi Hardtia ja Negriä voidaan kuitenkin tulkita toisestakin näkökulmasta. Heidän tutkimuksensa voidaan nähdä performatiivisena pyrkimyksenä saattaa maailmaan ne poliittiset voimat, joita he kuvaavat jo olemassaoleviksi. Tästä näkökulmasta liioittelu ja tendenssin ylikorostaminen saavat uuden merkityksen. Negrin ja Hardtin poliittisten pyrkimysten taustalla on myös Foucault'ta ja Deleuzelta peritty ontologinen vakaumus vastarinnan ensisijaisuudesta valtaan nähden.¹¹⁶ Tämäkin vakaumus voi osaltaan johtaa liioitteluun.

Jos tulkitsemme postmarxilaista argumenttia performatiivisena, on sitä luontevaa verrata Thomas Davenportin argumenttiin. Myös Davenport pyrki vaikuttamaan todellisuuteen suostuttelemalla ja luomalla uuden metaforan, työläisinvestoijan, kuvaamaan aktiivista, omanarvontuntoista ja kyvykästä työntekijää, joka ei ole työnantajalle pelkkä resurssi. Samalla kun Davenport kuvasi todellista ilmiötä, hän osallistui sen tuottamiseen luomalla metaforan. Davenport on suosittu luennoitsija ja menestyvä konsultti, joten hänen metaforallaan on melko varmasti myös ollut vaikutuksia työyhteisöihin ja johtajien toimintaan.¹¹⁷ Vastaavasti Hardtin ja Negrin multitudon metaforalla on voinut ollut vaikutuksia yhteiskunnallisiin liikkeisiin.

Siinä missä Davenportin kohdeyleisönä ovat yritysjohtajat, ovat Negrin ja Hardtin kohdeyleisönä yhteiskunnallisten liikkeiden aktivistit. Davenportin ensisijaisena suostuttelustrategiana on vedota johtajien pragmaattiseen puoleen: työntekijöiden kohtelemisen investoijina on kannattavaa. Toissijainen strategia on inhimillisyyteen vetoaminen: työntekijät ovat ihmisiä, joilla on omat tarpeet ja halunsa sekä omat kykynsä, joita he haluavat kehittää. Hardtin ja Negrin strategiana taas on kuvailla voimakasta kollektiivista subjektia, johon kannattaa kuulua. He pyrkivät vetoamaan feministeihin, globalisaatioaktivisteihin, queer-aktivisteihin ja ympäristöaktivisteihin

¹¹⁶ "When the action of Empire is effective, this is due not to its own force but to the fact that it is driven by the rebound from the resistance of the multitude against imperial power. One might say in this sense that resistance is actually prior to power." (Negri & Hardt 2000, 360). Ks. myös. Deleuze (1988, 89).

¹¹⁷ *Consulting*-lehti valitsi Davenportin vuonna 2003 yhdeksi maailman 25:stä huippukonsulttista, vuonna 2005 hänet valittiin maailman kolmanneksi vaikutusvaltaisimmaksi liike-elämän ja teknologian analyytikoksi ja vuonna 2007 hänet valittiin Ziff-Davisin listauksessa 100 eniten IT-alaan vaikuttaneen ihmisen joukkoon. (Lähde: <http://www.babson.edu/faculty/profiles/Pages/davenport-tom.aspx>).

tunnustamalla, että kaikki nämä aktivistit ovat tuoneet tärkeän lisän multitudon ymmärrykseen, mutta tarvitaan jotain enemmän, jotta he voisivat saavuttaa tavoitteensa.

Sekä Davenportille että Hardtille ja Negrille on kuitenkin yhteistä ajatus siitä, että on olemassa tiettyjä voimia ja kykyjä, joiden olemassaoloon tulisi herätä. Yritysjohtajien tulisi ymmärtää, että kyvykkäimmät työntekijät ovat itseään kehittäviä investoijia, jotka hakeutuvat paikkoihin, joissa investoinnit ovat kannattavia. Aktivistien ja työläisten taas tulisi ymmärtää, että multitudona heillä on jo tuotantovälineet hallussa eivätkä he tarvitse pääomaa vaan pääoma tarvitsee heitä.¹¹⁸

Sen enempää Davenportin työläisinvestoijilla kuin Hardtin ja Negrin multitudolla ei ole kuin tietonsa, taitonsa ja kykynsä. Nämä tiedot, taidot ja kyvyt kääntyvät toiminnan mahdollisuuksiksi ja subjektiiviseksi voimaksi. Voisikin väittää, että sekä Davenport että Hardt ja Negri haluavat olla mukana tuottamassa subjektia, jota ei ole mahdollista riistää. Hardtin ja Negrin teorian perustalla on Gilles Deleuzen kehittelemä uusspinozalainen ontologia, joka näkee maailman ruumiina ja ruumiiden kohtaamisina. Ruumiiden kohtaamiset joko lisäävät niiden voimaa tai vähentävät sitä.¹¹⁹ Multitudoa voidaan tulkita tällaisena ruumiiden voimaa lisäävänä kohtaamisena ja samalla uutena voimakkaana ruumiina. Kohtaamisissaan omaa voimaansa lisäävät ruumiit asettuvat kiinnostavaan analogiseen suhteeseen Davenportin työläisinvestoijien kanssa. Eikö omaa voimaansa lisääviä kohtaamisia etsivä ruumis muistuta rakenteeltaan investoijaa, joka etsii omaa varallisuuttaan lisääviä investointikohteita - varsinkin kun, inhimillisen pääoman ollessa kyseessä, puhutaan tiedosta, taidoista ja kyvyistä?

Olennaisin kysymys postmarxilaisten pyrkimysten kannalta kuitenkin on, mahdollistaako uusi tilanne multitudon vapautumisen riistosta ja pääoman vallasta. Paljon tuntuu riippuvan siitä argumentista, että inhimillinen pääoma on tärkein

¹¹⁸ "It is not a matter of pretending that we are powerful when we are not, but rather recognising the power we really have; the power that created the contemporary world and can create another." (Hardt & Negri 2002).

¹¹⁹ Tästä ontologiasta selkeä esitys on Michael Hardtin teos *Gilles Deleuze. An Apprenticeship in Philosophy* (1993).

tuotannontekijä. Tämä antaa inhimillisen pääoman omistajille sekä yksilöinä (työläisinvestoija) että kollektiivina (multitudo) neuvotteluvoimaa muiden pääomien omistajia vastaan. Mutta pelastaako se riistolta? Väitän, ettei pelasta. Inhimillisen pääoman suuri tuottavuus voi tehdä siitä kasvun moottorin ja tärkeimmän pääoman lajin. Se ei kuitenkaan tee siitä ainutta *välttämätöntä* pääoman lajia. “Materiaalista pääomaa”, peltoja, tuotantoeläimiä, rakennuksia ja niin edelleen tarvitaan edelleen elämän ylläpitoon ja inhimillisen pääoman uusintamiseen - sekä kommunikaation ja muiden “immateriaalisen tuotannon” muotojen mahdollistamiseen. Näiden “materiaalisten pääomien” kasaantuminen harvojen haltuun mahdollistaa edelleen multitudon ja työläisinvestoijien pakottamisen riistosuhteisiin.

5.6. Lopuksi

Tarkastelin tässä luvussa postmarxilaiseksi nimeämäni argumenttia, jonka mukaan talouden ja työn muutokset ovat johtaneet tilanteeseen, jossa vanha käsitys riistosta työajan riistona ei enää päde. Postmarxilainen argumentti puhuu uusista riiston muodoista, mikä tarkoittaa Hardtin ja Negrin tapauksessa riiston ymmärtämistä yhteisen kaappaamisena ja yksityistämisenä pääoman toimesta. On kuitenkin kyseenalaista, voidaanko tätä kaappaamista pitää riistona. Tämä johtaa postmarxilaisen argumentin versioon, jossa riisto on lakannut olemasta. Tämä argumentti muistuttaa hyvin paljon uusliberaalia argumenttia. Uusliberaalin argumentin mukaan kaikki ovat pääoman omistajia, sillä kaikki omistavat inhimillistä pääomaa. Postmarxilainen argumentti taas häivyttää työläisten ja kapitalistien vastakkainasettelun, koska tärkeimmät tuotantovälineet ovat kieli, tieto ja inhimilliset kyvyt, jotka ovat jo sellaisenaan multitudon hallussa. Erona postmarxilaisen argumentin ja uusliberaalin argumentin välillä on kuitenkin se, että uusliberaaliin sosiaaliseen ontologiaan mahtuu vain yksilöitä, kun taas postmarxilaisen argumentin kannalta olennaiset asiat, kuten kommunikaatio ja sosiaalisuus tapahtuvat ihmisten välisessä yhteistyössä.

Postmarxilainen argumentti näyttää liioitellulta ja ongelmalliselta, jos se asetetaan suoraan empiiristä todellisuutta vasten. Sitä voidaan kuitenkin tulkita performatiivisena, jolloin sen ei ole tarkoitus vain kuvata todellisuutta, vaan löytää tiettyjä uusia tendenssejä ja osaltaan osallistua näiden tendenssien vahvistamiseen suostuttelun keinoin. Tällainen tunnistettava performatiivinen pyrkimys Hardtin ja Negrin teoksissa olisi sellaisen subjektin (multitudo) tuottaminen, joka on vapaa pääoman vallasta ja jota ei voi riistää. Tämän pyrkimyksen kannalta ongelmaksi kuitenkin osoittautuu sama ongelma kuin uusliberaalinkin argumentin suhteen. Inhimillistä pääomaa ei voi erottaa ihmisruumiista, mutta muita pääoman lajeja voi. Tämä tarkoittaa sitä, että tiettyjä elämän kannalta välttämättömiä pääomia, kuten ruoan tuotantovälineet, voidaan edelleen kasata, monopolisoida ja sulkea muiden pääsy niihin. Pääoman kasaantuminen siis voi edelleen pitää yllä riistosuhteita, vaikka tuotannon suurimpana moottorina olisikin inhimillisen pääoman käyttö “aineettomassa työssä”.

6. Proteettinen kulttuuri ja riiston muodot

6.1. Aluksi

Tähän mennessä olen pohtinut voiko olla työn ja pääoman välistä riistosuhdetta, jos olemme kaikki inhimillisen pääoman omistajia. Osoitin, ettei inhimillisen pääoman teoria tee riiston käsitettä turhaksi eikä inhimillisen pääoman omistaminen pelasta riistolta, sillä inhimillistä pääomaa ei voi muuttaa suoraan elämän uusintamiseksi. Inhimillinen pääoma ei sellaisenaan riitä pitämään ihmistä hengissä, ja jotta siitä voisi tehdä itselleen toimeentulon, on sille löydettävä ostaja. Ihminen ei ole itseriittoinen olento eikä näin ollen pysty tuottamaan omaa metabolismiaan ilman itselleen ulkoisia asioita. Inhimillinen pääoma voi liittyä näiden asioiden, esimerkiksi ruoan hankkimiseen, mutta se ei itsessään tuota niitä. Tämä tilanne ei muutu, vaikka hylkäisimme individualismin, kuten Hardt, Negri ja Virno tekevät muotoillessaan post-marxilaista argumenttia. Se, että multitudolla on joitakin tuotantovälineitä hallussaan, kun sillä on hallussaan tietoa ja sosiaalisia kykyjä sekä yhteistoiminnallisia valmiuksia, ei vielä johda siihen, että sillä olisi hallussaan elämän ylläpidon kannalta välttämättömiä tuotantovälineitä.

Miten inhimillisen pääoman teorian ja postmarxilaisen teorian argumentit ylipäätään ovat mahdollisia? Vaikuttaa siltä, että sekä inhimillisen pääoman teorian että postmarxilaisen teorian taustalla on samankaltainen ihmiskäsitys, jossa ihminen nimenomaan on jollakin tapaa itseriittoinen ja vapaa biologisesta perustastaan. Juuri tämä ihmiskäsitys vaaditaan, jotta argumentit riiston relevanssia vastaan olisivat mielekkäitä. Ihminen on nähtävä olentona, joka voi itse tuottaa oman olemassaolonsa edellytykset ilman toista (luontoa). Samalla inhimillisen pääoman teorian ihmiskäsitys on omituisen tyhjä ja perustaton. Ihmisen olemus on omistamista ja ominaisuudet ovat omistettuja, eivät sisäsyntyisiä.

Hardtin ja Negrin postmarxilainen ihmiskäsitys puolestaan on “proteettista” ja “kyberneettistä”. Siinä ihmiset ja koneet sulautuvat toisiinsa ja tämä muokkaa ihmisluontoa.¹²⁰ Heille ihmisluonto on perin juurin keinotekoista ja juuri tämä keinotekoisuus ja tuotettavuus mahdollistaa emansipaation.¹²¹ Jos postmarxilainen käsitys ihmisluonnosta perustuu keinotekoisuuteen ja tuotantoon, on sen ymmärtämiseksi katsottava, miten postmarxilaiset käsittävät tuotannon. Kuten edellisessä luvussa kävi ilmi, postmarxilainen käsitys tuotannosta perustuu sosiaalisuuden ja älyn välityksettömään tuottavuuteen. Ihmisten välinen kanssakäynti tuottaa suoraan rikkautta. Tämä johtaa samaan itseriittoisuuden ansaan kuin inhimillisen pääoman teoriantikin ihmiskäsitys. Sosiaalinen kanssakäynti ei nimittäin sellaisenaan tuota ruokaa ja muita elämän kannalta välttämättömiä asioita. Näitä varten tarvitaan kanssakäymistä luonnon kanssa ja luonto taas on kapitalistisessa yhteiskunnassa suurelta osin yksityisomaisuuden piirissä. Toisin sanoen Hardtin ja Negrin multitudo ei voi pitää itseään hengissä muuten kuin markkinavälitteisesti, mikä taas mahdollistaa riistosuhteet.

Sekä inhimillisen pääoman teoria että postmarxilainen tietotyön teoria kuitenkin pakottavat pohtimaan uudestaan sitä, mitä riisto tarkoittaa nykykapitalismissa. Miten inhimillistä pääomaa voidaan riistää? Entä mitkä uudet riiston muodot mahdollistuvat, jos sen lisäksi, että pidämme ihmisen kykyjä ja taitoja tavaramuotoisena pääomana, johtaa tämä myös ihmisen osien näkemiseen tavaroina? Ehdotan, että inhimillisten ominaisuuksien käsittäminen tavarana ja pääomana johtaa siihen, että niiden irrottamista ei pidetä epäloogisena tai eettisesti tuomittavana.¹²² Tämä mahdollistaa uudenlaiset riiston muodot.

¹²⁰ Ks. Hardt & Negri (2000, 291).

¹²¹ Emt. 285.

¹²² Don Slaterin (2002) mukaan markkinat pitäisi ymmärtää irtonaisten omaisuuksien transaktioiden paikkana. Hänen käsityksensä mukaan markkinat mahdollistaa se, että on erilaisia sosioteknisiä irrottamisen tekniikoita, joilla markkinakelpoisia omaisuuksia voidaan tuottaa.

Konkreettisia esimerkkejä tällaisista jo aktuaalisista tai sitten potentiaalisista riiston muodoista ovat elinkauppa, joka on vielä suurimmassa osassa maailmaa laitonta, mutta jonka laillistamisesta käydään keskustelua, ja se, miten neurotieteiden kehitys mahdollistaa ihmisaivojen ja sitä kautta tiedon ja osaamisen muokkaamisen ja jopa irrottamisen kantajastaan. Riisto on tässä jälleen ymmärrettävä luvussa kaksi esitellyillä tavoilla. Se on hyväksikäyttöä sikäli, että ihmisten olosuhteet pakottavat heidät riistosuhteisiin, ja sikäli, että toisten ihmisten ominaisuuksia hyödynnetään toisten ihmisten päämäärien hyväksi. Se on myös riistoa sikäli, että toisilta viedään jotain heille kuuluvaa. Lisäksi se tarkoittaa vielä sitä, että riiston kohteita kohdellaan heidän ihmisarvoaan alentavalla tavalla, kuten riistossa Ruth Samplen tulkinnan mukaan aina tapahtuu.¹²³

Uutena riiston muotona voidaan pitää myös sitä, että ihmiset joutuvat yhä enemmän käyttämään työajan ulkopuolista aikaa oman inhimillisen pääomansa lisäämiseen ja kehittämiseen. Tätä tarkoitetaan esimerkiksi, kun puhutaan siitä, että koulutusta pitäisi muokata työelämän tarpeita vastaavaksi. Nämä uudenkinlaiset riiston muodot ovat sukua perinteiselle riistolle siinä mielessä, että ne mahdollistaa tilanne, jossa joillakin ihmisillä ei ole muuta myytävää kuin työvoimansa - vaikka tämä työvoima olisikin inhimillisen pääoman muodossa.

Tässä luvussa tutkin näitä riiston muotoja. Käytän tarkastelussani possessiivisen individualismin ja proteettisen kulttuurin käsitteitä. Nämä käsitteet muodostavat taustan tai kontekstin inhimillisen pääoman teorialle ja postmarxilaiselle tietotyön teorialle. Jos edelliset luvut olivat talous- ja yhteiskuntafilosofisia, lähenee tämä luku filosofista antropologiaa. Yhtäältä tarkastellaan possessiivisen individualismin ihmiskuvaa, joka perustuu siihen, että ihmisen oikeudet, minuus, kyvyt ja mahdollisuudet toimia maailmassa kumpuavat siitä, että hän omistaa itsensä. Toisaalta proteettinen kulttuuri tarkoittaa ihmisluonnon plastisuutta ja sen nykymuotoa. Ei ole olemassa staattista ja transhistoriallista ihmisluontoa - joskin on hyvin pysyviä seikkoja, jotka koskevat

¹²³ Sample (2003).

suurinta osaa ihmisistä. Proteettinen kulttuuri tarkoittaa sitä, että ihmisluontoa muokataan irroittamalla ja kiinnittämällä toimintakykyä lisääviä asioita, proteeseja, ruumiisiin. Inhimillisen pääoman teorian ihmiskuvan julkilausuttu perusta on possessiivisessa individualismissa, postmarxilaisen taas proteettisessa kulttuurissa. Näiden kahden ihmisluonnon mallin väliset rajat eivät kuitenkaan ole selviä. Ne tulevat ymmärrettäviksi toistensa kautta ja välittävät toisiaan.

Jos MacPherson käänsi katseen filosofisesta antropologiasta yhteiskuntaan ja kysyi, minkälaisen yhteiskunnan Thomas Hobbesin ihmiskäsitys olettaa, teen tässä päinvastaisen käännöksen ja kysyn, minkälaisia ihmisiä aikaisemmissa luvuissa kuvattu yhteiskunta olettaa ja *tuottaa*. Millaisia riiston muotoja tämä ihmiskäsitys mahdollistaa?

6.2. Possessiivinen individualismi ja ihmisen kyvyt

Inhimillisen pääoman teorian taustalla on possessiivisen individualismin idea. Possessiivinen individualismi tarkoittaa ideologiaa tai poliittista teoriaa, jonka mukaan yksilön oikeudet kumpuavat omistusoikeudesta. Omistusoikeus on kaikkein luonnollisin ja perimmäisin oikeus. Koska yksilö omistaa ennen kaikkea itsensä, on hänen omistuksellaan (ruumiillaan) oikeus koskemattomuuteen ja itsemääräämiseen. Vain itsensä omistava yksilö voi tehdä sopimuksia.¹²⁴ Possessiivista individualismia tutkineen C.B. MacPhersonin mukaan possessiivisen individualismin poliittinen teoria on koko liberaalidemokraattisen ajattelun taustalla.¹²⁵ MacPherson jäljittää possessiivisen individualismin 1600-luvulle, modernin poliittisen teorian syntyhetkiin. Silloin keksittiin individualismi, jolla oli possessiivinen olemus (“possessive quality”). Se tarkoitti, että tuo possessiivinen olemus

johtuu siitä, että yksilö käsitettiin nimenomaan itsensä ja kykyjensä omistajana

¹²⁴ MacPherson (1962); Pateman (1988, 39-76)

¹²⁵ MacPherson (1962, 1-4)

eikä tämän oleteta olevan niistä yhteiskunnalle mitään velkaa. Yksilöä ei pidetty moraalisen kokonaisuutena eikä isomman yhteiskunnallisen kokonaisuuden osana, vaan itsensä omistajana. Omistussuhteesta oli tullut yhä useammille miehille kaikkein tärkein heidän vapauttaan ja itsensä toteuttamistaan määrittävä suhde, ja nyt tämä suhde heijastui yksilön olemukseen. Yksilön ajateltiin olevan vapaa sikäli, kun hän omisti itsensä ja kykynsä. Ihmisen olemus on vapaa ja riippumaton toisten tahdosta ja tämä vapaus on omistuksen funktio. Yhteiskunnasta tulee kokoelma vapaita ja tasa-arvoisia yksilöitä, jotka ovat suhteissa toisiinsa omien kykyjensä omistajina ja niiden asioiden omistajina, jotka ovat saaneet hankittua itselleen kykyjään käyttämällä.¹²⁶

Toisin sanoen passiivisen yksilön vapaus johtuu siitä, että hän omistaa itsensä ja tämä mahdollistaa myös muiden tavaroiden omistamisen. Vapaus tarkoittaa ennen kaikkea riippumattomuutta muista. Ihmiset ovat yhteydessä toisiinsa itsensä ja kykyjensä omistajina. Yhteys inhimillisen pääoman teoriaan on ilmeinen. Ihmisen omistaminen (tässä tapauksessa oman itsen omistaminen) ei tarkoita passiivisen objektin omistamista, vaan sen omistamista, mitä ihminen voi tehdä. Se, mitä hän voi tehdä riippuu siitä, mitä hän osaa ja mihin hän kykenee.

Toisaalta passiivinen individualismi kääntyy usein niinkin päin, että kaikki omistukset nähdään osana passiivisen yksilön minuutta.¹²⁷ Facebookin toimitusjohtaja ja suurin omistaja Mark Zuckerberg tai edesmennyt Applen johtaja Steve Jobs eivät tämän ideologian silmissä ole vain rikkaita ja korkeassa yhteiskunnallisessa asemassa, vaan ennen kaikkea poikkeusyksilöitä. Passiivisen

¹²⁶ “[...] is found in its conception of the individual as essentially the proprietor of his own person or capacities, owing nothing to society for them. The individual was seen neither as a moral whole, nor as a part of a larger social whole, but as an owner of himself. The relation of ownership, having become for more and more men the critically important relation determining their actual freedom and actual prospect of realizing their full potentialities, was read back into the nature of the individual. The individual, it was thought, is free inasmuch as he is proprietor of his person and capacities. The human essence is freedom from dependence on the wills of others, and freedom is a function of possession. Society becomes a lot of free equal individuals related to each other as proprietors of their own capacities and of what they have acquired by their exercise.” (MacPherson (1962, 3).

¹²⁷ Vastaavan argumentin on esittänyt esimerkiksi Skeggs (2004, 137-147).

individualismin voimaa kuvaa se, että juuri heidän persoonistaan, temperamenteistaan, kyvyistään, ihmissuhteistaan ja henkilöhistorioistaan on kirjoitettu valtavasti, aivan kuin avain heidän yhteiskunnalliseen asemaansa löytyisi heidän inhimillisestä pääomastaan - aivan erityisesti heidän persoonallisuudestaan ja yksilöllisyydestään.

Jos näiden poikkeusyksilöiden koko omaisuus on viime kädessä osa heidän minuuttaan, tarkoittaa se myös sitä, etteivät he possessiivisen individualismin teorian mukaan ole siitä mitään velkaa kenellekään muulle tai yhteiskunnalle yleensä. Kääntäen se tarkoittaa sitä, että vähäosaiset ovat itse yksilöinä vastuussa omasta tilanteestaan.

Possessiivisen individualismin filosofinen antropologia on omituinen sikäli, että se näkee ihmisen jakautuneena kahdeksi: omistajaksi ja omistetuksi. Sielun ja ruumiin erottavassa ontologiassa tämä on tavallaan ymmärrettävää, vaikkakin myös jotkut sielulliset kyvyt olisivat juuri omistusoikeuden piirissä, jolloin ruumiin lisäksi nuo sielun palaset olisivat omistettavaa omaisuutta. Sama kummallisuus koskee inhimillisen pääoman teoriaa, jossa ihminen omistaa kykynsä. Samalla inhimillisen pääoman teoreetikkojen metodologinen ja ontologinen individualismi olettaa yksilöiden jakamattomuuden. Heidän mallissaan yksilö on päätöksenteon ja preferenssien jakamaton keskus. Esimerkiksi Gary Becker ei voi kuvitella, että yksilö voisi riistää itseään.

6.3. Itsen yrittäjät ja itsen riisto

Celia Lury kuvaa proteettiselle kulttuurille ominaista subjektia. Tämä on “kokeileva minä”, joka pyrkii lisäämään omia toimintaedellytyksiään lisäämällä itseensä ja irrottamalla itsestään erilaisia proteeseja.¹²⁸ Beverley Skeggs on konkretisoinut ajatusta “kokeilevasta minästä” kuvaamalla keskiluokkaista valkoista subjektia, joka pystyy käyttämään hyväkseen mustan työväenluokan ja muiden “toisten” kulttuuria ja

¹²⁸ Lury (1998, 7-40).

puhetapoja ja lisäämään näin omaa kulttuurista pääomaansa.¹²⁹

Vastaava subjektin malli on niinsanottu itsen yrittäjä, jota Foucault on tutkinut luennoissaan biopolitiikan synnystä. Itsen yrittäjä on inhimillisen pääoman teorian implikoima paradigmaattinen subjekti, inhimillistä pääomaa omistava työläiskapitalisti, joka pyrkii lisäämään inhimillistä pääomaansa toimimalla rationaalisesti markkinoilla ja jonka olemassaolon tarkoitus on tuottaa omien tarpeidensa tyydytys itse.¹³⁰

Riistetäänkö myös itsen yrittäjää? Jussi Vähämäki, jonka argumentin taustalla on edellisessä luvussa kuvattu talouden ja työn radikaali muutos sekä Foucault'n tulkinta itsen yrittäjästä, ehdottaa itsen riistoa uudeksi riiston malliksi:

Kun on epäselvää, mikä varsinainen tulos tai tuote on, kuka sen on tehnyt ja kuinka se voidaan irrottaa työntekijästä, alkaa tietenkin omistusoikeuden uudelleen määrittely. Yritykset pyrkivät muuttamaan omistusoikeuden alaa ja määrittelemään sen rajoja tarkasti saadakseen haltuunsa tietoja ja kontrolloidakseen tietojen jakamisen mekanismeja. Samalla työn kallis ja ulkoinen kontrolli ja komento (riisto) korvataan työläisen itsekontrollilla ja itseohjautuvuudella: jako elävän työn ja pääoman välillä astuu jollain tavoin työläisen sisään ja riisto sekä riistäjä näyttävät omana, henkilökohtaisena valintana¹³¹

Omistusoikeuden alan muutoksilla Vähämäki viittaa osittain samaan ilmiöön, jota olen kuvannut käyttämällä proteettisen kulttuurin käsitettä: se, mitä ihmisestä voidaan irrottaa ja mitä häneen kiinnittää, ja miten tämä vaikuttaa ihmiseen, ei ole historiallinen vakio. Myös huomio siitä, että työläisen tilanne näyttäätyy työläisen omana valintana on tärkeä ja vastaa niitä huomioita, joita olen tehnyt tutkiessani inhimillisen pääoman

¹²⁹ Skeggs (2004, 135-154).

¹³⁰ Foucault (2008, 226). Ks. myös Read (2009).

¹³¹ Vähämäki (2009, 108).

teoriaa ja sen käytännön sovelluksia. Vähämäen tulkinta vanhasta riistosta ulkoisena kontrollina on kuitenkin erikoinen marxilaisesta näkökulmasta. Marxilaisen teorian kannalta ei ole merkitystä sillä, miten työtä kontrolloidaan, vaan sillä, mitä tapahtuu työssä tuotetulle lisäarvolle.

Olisiko itsen riisto kuitenkin hyvä käsite tarkasteltaessa inhimillistä pääomaa? Riiston tarkastelu yksilön sisäisenä ristiriitana on myös kiehtova ajatus sikäli, että se purkaisi inhimillisen pääoman teorian metodologista ja ontologista individualismia. Vastaavaa on ehdottanut myös marxilainen filosofi Richard Gunn argumentoidessaan, ettei marxilaisen luokka-analyysin erottelu työläisiin ja kapitalisteihin ole yksilöiden erotteluun tarkoitettu työkalu, vaan yhteiskunnan lävistävä antagonismi, joka voi myös olla yksilöiden sisäinen ristiriita.¹³²

Gunn ja Vähämäki ovat myös oikeassa sikäli, ettei marxilaisen luokka-analyysin tarkoitus ole jaotella yksilöitä tai tunnistaa yksilöiden luokka-asemia, vaan selittää yhteiskunnallista todellisuutta sen antagonistisen rakenteen kautta. Kapitalismin analyysin kannalta on myös olennaista tutkia, miten yhteiskunnalliset ristiriidat menevät yksilöiden sisälle, miten ne vaikuttavat yksilöiden elämään.¹³³ Itsen riiston käsite tuntuu kuitenkin jollakin tapaa ad hoc -ratkaisulta. Aivan kuin Vähämäki haluaisi säilyttää riiston käsitteen (mahdollisesti sen poliittisen resonanssin takia) ja samalla luopua kaikista sen hankalista puolista, kuten työnarvoteoriasta.

Esittämässäni riiston teoriassa itsen riisto ei kuitenkaan ole välttämätön käsite. Itsen yrittäjäkään ei ole kytköksissä niihin tuotantovälineisiin, joita hän tarvitsee elämänsä ylläpitoon. Vähämäen argumentin ongelma on siinä, että kuten Becker ja Schultz tai omasta näkökulmastaan Negri ja Hardt, myös Vähämäki näkee kaikki pääoman lajit samana aineksena ja inhimillisen pääoman osana tätä ainesta. Tämä estää häntä näkemästä, miten itsen yrittäjä ei ole sen enempää turvassa ulkoiselta riistolta kuin

¹³² Gunn (1987).

¹³³ Vrt. Mäkinen (2012, 224-226).

tehdastyöläinenkään.

6.4. Proteesit ja niiden irrottaminen ja kiinnittäminen

Tähänastinen argumenttini on pohjannut pitkälti erottamisen ja erottamattomuuden käsitteille. Toisaalta työvoimaa ja inhimillistä pääomaa ei voi erottaa ihmisestä. Toisaalta taas ihmiset on erotettu ja erotetaan jatkuvasti muista pääoman lajeista. Riisto tulee mahdolliseksi, koska elämän ylläpitoon tarvittaviin tuotantovälineisiin ei ole pääsyä. Mutta se, mitä ihmisestä voidaan erottaa, ei olekaan aivan yksiselitteinen asia. Meistä tuntuu luonnottomalta, että ihminen voitaisiin erottaa hänen tiedoistaan ja taidoistaan, mutta ehkä 1400-luvun englantilaisia yhteismaita viljelleistä maalaisista tuntui yhtä luonnottomalta se, että heitä alettiin erottaa heidän elinolosuhteistaan aitaamalla ja yksityistämällä yhteismaat. Jos asia on näin, ei ihmisen irtonaisuus elämän ylläpitämisen ehdoistakaan ole transhistoriallinen ontologinen välttämättömyys. Se on kuitenkin tämänhetkistä yhteiskunnallista todellisuutta, joka ei muutu kovin helposti.

Kuten kykyjen suhteen, oletamme helposti, että ihmisen jakamattomuus ylipäättään on historiallinen vakio, että se, mitä ihmisestä voidaan irrottaa rikkomatta häntä on sama aina ja kaikkialla. Kuitenkin se, kenet lasketaan jakamattomaksi yksilöksi riippuu yhteiskunnan voimasuhteista kuten esimerkiksi Celia Lury (1998), C.B. MacPherson (1962) ja Beverley Skeggs (2004) ovat osoittaneet. Possessiivisen individualismin perinteen mukaan ihmisen oikeudet kumpuavat hänen oikeudestaan omistaa itsensä. Orjalla tätä oikeutta ei ole. Samoin rikolliselta saatetaan viedä tämän ruumiiseen liittyvät oikeudet. Rikollisilla on eri yhteiskunnissa tehty ihmiskokeita ja Kiinassa teloitettut rikolliset ovat yksi suurimmista elinsiirroissa käytettävien elinten lähteistä.¹³⁴

Teknologinen kehitys taas vaikuttaa siihen, mitä ihmisen ruumiista voidaan irrottaa tai vaihtaa ilman, että ruumis menee lopullisesti rikki. Eräälle sydänpotilaalle, Charles

¹³⁴ BBC 2009. "China admits death row organ use". Verkkolähde.

Okekelle, oli tehty vuonna 1998 sydämensiirto Yhdysvalloissa. Okeken ruumis alkoi kuitenkin hylkiä siirtosydäntä kymmenen vuotta myöhemmin. Okeke oli kaksi vuotta sairaalassa kiinnitettynä parinsadan kilon painoiseen koneeseen, joka piti huolta hänen verenkierrostaan. Toukokuussa 2010 Okeke kotiutettiin sairaalasta täysin keinotekoisien sydämen kanssa. Sydämen virtalähdettä Okeke kantoi kevyessä selkärepussa. Tammikuussa 2011 Okekeen siirrettiin uusi ihmisen sydän, mutta (ainakin keinotekoisia sydämiä valmistavan Syncardia-yrityksen mukaan) hän olisi voinut elää keinotekoisien sydämen kanssa periaatteessa kuinka kauan tahansa.¹³⁵

Brittiläinen kulttuurintutkija ja feministiteoreetikko Celia Lury kutsuu kulttuuriamme proteettiseksi kulttuuriksi. Proteettinen kulttuuri tarkoittaa kulttuuria, jossa ihmisyyttä ei enää määritä se mitä olen vaan se “mitä voin tehdä”. Se, mitä voin tehdä, riippuu siitä, millaisia proteeseja minulla on. Proteesit eivät tarkoita vain tekoraajoja tai tekosydämiä, vaan mitä tahansa irroitettavaksi tai haltuunotettavaksi kelpaavia välineitä, jotka parantavat toimintamahdollisuuksiani. Esimerkiksi tietokonetta, jolla kirjoitan, voidaan pitää proteesina. Tietokone verkkoyhteyksineen ei ole pelkästään ulkoinen väline, jota käytän ja hallitsen, vaan se vaikuttaa myös minuun ja siihen, mitä voin tehdä ja mitä pidän itselleni mahdollisena. Tietokone parantaa mahdollisuuksiani kommunikoida huomattavasti verrattuna siihen, että minulla olisi vain ruumiini ja kommunikaation ulottuvuuteni rajoittuisi huutoetäisyydelle. Tietokone kytkettynä pilvipalveluihin toimii myös ulkoistettuna muistina.¹³⁶ Palvelinpilvessä “sijaitseva” kalenteriohjelma muistuttaa minua menoistani.

Jo tämä arkinen esimerkki muistuttaa siitä, ettei proteesien kiinnittäminen ja toimintamahdollisuuksien hankkiminen ole missään määrin tasa-arvoista. Tietokoneet, älypuhelimet ja internet-yhteydet eivät ole ilmaisia. Niiden tuottaminen vaatii paljon fyysistä kiinteää pääomaa inhimillisen pääoman lisäksi: kuparikaivoksia, kokoonpanotehtaita, valokuituverkkoja, palvelinhalleja. Omat informaatioteknologiset

¹³⁵ Popsci (2010). Verkkolähde.; Heart Surgery Experience (2011). Verkkolähde.

¹³⁶ Muistin ulkoistumisesta modernissa maailmassa ks. Donald (1991)

proteesini eivät tosin aiheuta minulle läheskään samanlaisia kuluja kuin Charles Okeken keinotekoinen sydän, jonka asennuskustannus oli 125 000 dollaria ja vuosittainen ylläpitokustannus 18 000 dollaria.

Ihmisiin voidaan kiinnittää kaikenlaisia proteeseja, mutta niitä voidaan myös irrottaa. Uusi kasvava globaalin riiston muoto on elinkauppa. Maailman terveysjärjestö WHO:n mukaan joka vuosi tapahtuu noin 10 000 mustan pörssin transaktiota, joissa myydään ihmisen elimiä. Laillista oman elimen myyminen on vain Iranissa.¹³⁷

Ihminen tulee periaatteessa toimeen ilman toista munuaista, joten varsinkin kehitysmaissa on yleistynyt munuaisten osto ja myynti. Munuaisten myyntiin ajaa yleensä köyhyys ja velkaantuminen.¹³⁸ On myös väitetty, että köyhien hyväksikäyttö elinten luovuttajina johtuu juuri elinkaupan laittomuudesta. Joka tapauksessa juuri se yhteiskunnallinen suhde, joka ylipäättään mahdollistaa riiston, tarkoittaa, että elinkauppa toimeentulon mahdollistajana koskee ainoastaan niitä, joilla ei ole muuta myytävää kuin se, mitä he kantavat ruumiissaan. Sivuhuomautuksena on sanottava, että juuri inhimillisen pääoman teorian tärkein tekijä, Gary Becker, on kannattanut elinkaupan vapauttamista rajoituksista.¹³⁹

Elinkauppa tarkoittaa, että ihmisruumiiden osista tulee osa globaalia pääoman kiertoa. Kuten elinkauppaa tutkinut antropologi Nancy Scheper-Hughes on todennut: “Elimet virtaavat samoja reittejä kuin pääoma: etelästä pohjoiseen, kolmannesta maailmasta ensimmäiseen, köyhiltä rikkaille, mustilta valkoisille ja naisilta miehille.”¹⁴⁰ Samalla elimet sekoittuvat muihin proteeseihin. Ero koneellisten proteesien, kuten Okeken keinotekoinen sydän ja orgaanisten proteesien välillä huojuu. Possessiivisen yksilön kannalta olennaista ei ole enää proteesin alkuperä toisen ihmisen osana, vaan sen

¹³⁷ *Guardian* (2012). “Illegal kidney trade booms as new organ is 'sold every hour'”. Verkkolähde.

¹³⁸ Scheper-Hughes (2000)

¹³⁹ Becker & Elias (2007).

¹⁴⁰ Scheper-Hughes (2000, 193).

tuotanto- ja logistiset kustannukset ja toisaalta se, mitä ne mahdollistavat omistajalleen - rajahyötykustannus. Ihmiskäsityksessä, joka perustuu omistamiseen ja kykenemiseen, tulee myös kyvystä jatkaa elämää tietynlaista inhimillistä pääomaa. Se ei ole enää itsestäänselvä ja luovuttamaton oikeus. Siihen saattaa joutua investoimaan paljonkin rahaa.

Inhimillinen pääoma, ajatus siitä, että ihmisen kyvyt, tiedot ja taidot voivat olla rikkautta tuottavaa omaisuutta, vaatii tullakseen ymmärrettäväksi juuri possessiivisen individualismin. On olemassa omistaja-minuus, joka on markkinoilla toimiva rationaalinen agentti, ja on omistettu-minuus, inhimilliset tiedot, taidot, persoonallisuus, kaikki se, mitä inhimillisen pääoman käsite pitää sisällään. Proteettinen kulttuuri taas tarkoittaa, että ihmisiin voidaan kiinnittää ja heistä voidaan irrottaa heidän toimintakykyään lisääviä asioita. Celia Lury ja Beverley Skeggsin kuvaama subjekti muokkaa itseään ja toimintakykyään kiinnittämällä ja irrottamalla itsestään erilaisia proteeseja.¹⁴¹

Proteettisella kulttuurilla on yhteys luvussa viisi kuvattuun postmarxilaiseen teoriaan. Hardtin ja Negrin antropologia ja ontologia pohjaavat spinozalaiseen - tai tarkemmin ottaen Deleuzen nietzscheläissävyytteiseen tulkintaan spinozasta - käsitykseen ihmisistä omia voimiaan lisäämään pyrkivänä ruumiina. Elinvoimaa tai *conatus* lisäävät “onnelliset” kohtaamiset muiden ruumiiden kanssa. Onnellisia kohtaamisia taas ovat ne, jotka lisäävät ruumiin toimintakykyä.¹⁴² Määritelmä on kehämäinen.

6.5. Proteesit, inhimillinen pääoma ja riisto

Kapitalistisessa yhteiskunnassa proteesit ovat tavaroita. Niitä ostetaan ja myydään markkinoilla. Niillä on käyttöarvo, vaihtoarvo ja tuotantokustannukset. Niitä tuotetaan

¹⁴¹ Lury (1998, 7-40); Skeggs (2004, 137-140).

¹⁴² Hardt (1993, 91-94; 117-119).

riistosuhteissa. Toisaalta myös proteesien käyttö tavaramuotoistuu, sikäli kun niitä käytetään palkkatyösuhteessa. Palkkatyöläiseltä oletetaan kykyä kytkeytyä erilaisiin proteeseihin työn sisällöstä ja muodosta riippuen. Esimerkiksi lähes jokaisella työpaikalla oletetaan perustason ATK-taidot. Ne ovat tässä historiallisessa tilanteessa yleistä inhimillistä pääomaa.

Proteesi lisää inhimillistä pääomaa, se mahdollistaa jo olemassaolevien hankittujen ja hyödyllisten kykyjen käyttöä, tai siitä voi itsestään muodostua tällainen kyky. Mutta kenen lopulta on sellainen pääoma, jota käytetään lisäarvon tuottamiseen jollekin toiselle (sikäli kuin esimerkiksi rahastosäätiötä voi kutsua toiseksi). Jotkin proteettiset kiinnittymiset voivat myös olla vahingollisia. Teollisessa yhteiskunnassa työläiset joutuivat työskentelemään vaarallisissa oloissa ja tekemään jatkuvasti samoja toistuvia ja rasittavia liikkeitä. Tietotyö ja jatkuva kiinnittyminen informaation lähteisiin taas voi selkävaivojen lisäksi aiheuttaa monenlaisia psyykkisiä ongelmia ja keskittymis- ja muistihäiriöitä. Tässä mielessä proteettisia kiinnittymisiä voidaan tulkita riistona sekä marxilaisessa mielessä että Ruth Samplen (2003) esittämässä mielessä ja kysyä, miten me joudumme sellaisiin olosuhteisiin, joissa se, että kytkeydymme erilaisiin proteeseihin alentaa ihmisarvoamme.

Proteesien riistossa ja proteesien pakollisessa kiinnittämisessä on kysymys samoista yhteiskunnallisista olosuhteista, jotka mahdollistavat työvoiman riiston. Valinta kytkeytyä proteeseihin tai irrottaa niitä on siinä mielessä rajallinen, että päätöstä ohjaa pakko hankkia oma elantonsa. Sama koskee elinkauppaa. Jos joudun myymään toisen munuaiseni, johtuu se siitä, ettei minulla ole mitään muuta myytävää, josta saisin vastaavan summan rahaa elämäni ylläpitämiseen.

Munuaisen irrottaminen ja myyminen tuntuu kuitenkin jollakin tapaa ymmärrettävältä. Nykyinen ihmiskuvamme on sellainen, etten ajattele helposti, että jonkin ruumiinosan menettäminen muuttaisi minua peruuttamattomasti ihmisenä. Ruumista pidetään usein edelleen Descartesin tavoin jotenkin sielulle ulkoisena osana. Toki vastakkaisiakin

esimerkkejä on. Esimerkiksi fenomenologiassa kehollista olemista pidetään hyvinkin merkityksellisenä minuudelle.¹⁴³ Postmodernissa filosofiassa taas ajatellaan, ettei mitään yhtä itsetietoista ydinminää, *cogitaa*, löydy pinnan alta, vaan subjekti on pirstaleinen¹⁴⁴ ja kopiointiin ja simulaatioon perustuva.¹⁴⁵ Muistia pidetään kuitenkin usein minuuden ja subjektiviteetin tärkeimpänä yhteisenä nimittäjänä. Jopa kaikkea epäilevä David Hume piti muistia sinä tekijänä, joka luo ihmiselle käsityksen kausaliteetista ja jatkuvuudesta ja sitä minuuden.¹⁴⁶

Proteettinen kulttuuri ei kuitenkaan jätä kehollista olemista eikä muistiakaan rauhaan. Jaana Parviainen on tutkinut fenomenologisesti, miten liikunnan tuotteistaminen, siirtyminen työkaluista käyttöliittymiin ja ihmisten ja teknologian vuorovaikutus muokkaavat kehollisuuttamme.¹⁴⁷ Proteettinen kulttuuri tarkoittaa toisin sanoen myös sitä, että kehollisuutemme muuttuu. Tämä muutos taas kytkeytyy inhimillisen pääoman ja riiston problematiikkaan: keitä hyödyttää se, että muokkaamme kehollisuuttamme tai antaudumme muokattavaksi? Millaiset olosuhteet pakottavat siihen?

Mitä tulee muistiin, viittasin jo aikaisemmin siihen, miten proteesit voivat toimia ulkoistettuna muistina. Muistin ulkoistamista tutkinut filosofi ja kognitiotieteilijä Merlin Donald kirjoittaa:

Siinä missä suulliseen perimätietoon ja myytteihin perustuvat kulttuurit nojaavat vahvasti yksilöiden biologiseen muistiin, modernit kulttuurit nojaavat ulkoisiin muistin apuvälineisiin, pääasiassa erilaisiin graafisiin symboleihin, kuten kuviin, kaavioihin, ideogrammeihin ja kirjoitukseen. Kun muistin käytön rakenne

¹⁴³ Esim. Merleau-Ponty (1962); Zahavi (2006).

¹⁴⁴ Esim. Bauman (1993, 195-199).

¹⁴⁵ Baudrillard (1981/1994, ei sivunumeroita).

¹⁴⁶ “As a memory alone acquaints us with the continuance and extent of this succession of perceptions, it is to be considered, upon that account chiefly, as the source of personal identity. Had we no memory, we never should have any notion of causation, nor consequently of that chain of causes and effects, which constitute our self or person.” (Hume 1739/2000, 168).

¹⁴⁷ Parviainen (2006).

muuttuu ulkoisten symbolisten varastojen käytön johdosta, täytyy yksilön mielen rakenteenkin muuttua merkittäväällä tavalla, aivan kuten tietokoneenkin arkkitehtuuri muuttuu, jos siitä tulee laajemman verkoston osa.¹⁴⁸

Muistin ulkoistaminen teknisin apuvälinein on siis historiallisesti kehittynyt prosessi, joka on periaatteessa yhtä vanha kuin kirjoitustaito. Tekniikan vaikutus muistiin ja osaamiseen on ollut varsinkin 1900-luvun mannermaisen filosofian piirissä tärkeä tutkimusaihe.¹⁴⁹ Tekniikkaa on myös se, että käsityöläisen hiljainen tieto pyritään sanallistamaan ja metodisoimaan sellaiseksi, että se voidaan opettaa suurelle joukolle ihmisiä nopeammin kuin pitkän mestari-kisälli -suhteen aikana. Tämäkin kehityskulku on osa kapitalismin historiaa ja se liittyy myös inhimillisen pääoman kehittymiseen.

Muistia voidaan siis ulkoistaa siten, että muistettavaa asiaa ei tarvitse enää “säilyttää omassa päässä”. Se, että puhumme muistamisesta säilyttämisenä, kertoo siitä, että meille on luontevaa merkitä asioita “talteen”, aivan kuin ne olisivat esineitä, jotka laitetaan arkkuun tai tallelokeroon. Mutta voitaisiinko muistoja myös irrottaa mielestä suoraan? Neurotieteiden ja lääketieteen kehitys viittaa siihen, että tämä voisi olla mahdollista. Aivoista osataan paikallistaa kohtia, joita peukaloimalla voidaan vaikuttaa muistiin. Jo nyt on olemassa lääkkeitä, jotka heikentävät tai jopa poistavat traumaattisia muistoja.¹⁵⁰ Jos tämä kehitys johtaa siihen, että muistoja ja kokemuksia voidaan poistaa yhä tarkemmin ihmisten mielestä, on tällä kiinnostavia implikaatioita inhimillisen pääoman riiston suhteen. Se tarkoittaisi nimittäin sitä, että ihmiseltä voitaisiin ottaa pois inhimillistä pääomaa. Esimerkiksi työpaikkaa vaihtavasta työntekijästä voitaisiin poistaa edellisessä työpaikassa opitut taidot ja hävittää muistista liikesalaisuudet, ettei kilpailija pääse hyötymään niistä.

¹⁴⁸ “Whereas oral-mythic cultures rely heavily on individual biological memory, modern cultures rely much more on external memory devices, mostly on various classes of graphic symbols, from pictures and graphs to ideograms and writing. Thus the shift is from internal to external memory storage devices. As the pattern of memory use shifts toward the external symbolic store, the architecture of the individual mind must change in a fundamental way, just as the architecture of computer changes if it becomes part of a larger network.” (Donald 1991, 273).

¹⁴⁹ Esim. Stiegler (1994/1998).

¹⁵⁰ Lehrer (2012).

En tässä ota kantaa mielenfilosofisiin keskusteluihin siitä, voidaanko mieli redusoida aivoiksi. Selvää kuitenkin on, että mieleen voidaan vaikuttaa vaikuttamalla aivoihin. Toinen kysymys on tietysti se, mistä kaikesta taito syntyy. Oletettavasti jonkin taidon tarkka paikallistaminen aivoista ei ole kovin yksinkertaista, eikä välttämättä mahdollistakaan, verrattuna esimerkiksi yksittäiseen muistoon. Jonkin taidon tai kyvyn tuhoaminen on toki jo nyt mahdollista, voihan puhe- tai näkökyvyn menettää vain saamalla iskun päähän. Samalla saattaa toki tulla muitakin vaurioita.

Jos tätä spekulatiota viedään pidemmälle, voidaan pohtia, voitaisiinko neurologian ja teknologian kehittyessä muistoja, kokemuksia ja lopulta taitojakin siirtää ihmiseltä toiselle teknologiavälitteisesti. Tämä olisi varsin kätevää, jos esimerkiksi haluaisin saada hengenvaarallisia kokemuksia, kuten vuorikiipeily tai sota, riskeeraamatta omaa henkeäni. Minun tarvitsisi vain palkata joku hankkimaan nuo kokemukset puolestani ja siirtää ne sitten itseni. Toisaalta voisin palkata jonkun opiskelemaan puolestani hyväpalkkaisen ammatin ja sitten siirtää tuon inhimillisen pääoman itselleni. Inhimillisen pääoman teorian kannalta tällainen toiminta olisi täysin legitiimiä ja rationaalista, mikäli inhimillisen pääoman hankkimisen kustannukset tällä tavalla olisivat järkevät saavutettuun hyötyyn nähden.

6.6. Riisto ja antropologia

Proteettinen kulttuuri implikoi tiettyjä antropologisia muutoksia. Ihmisluonto sinänsä on plastinen ja historiallisesti muotoutuva. Proteettinen kulttuuri tarkoittaa tämän plastisuuden hyödyntämistä ja tuotteistamista. Ihmisluonnon muokkaaminen onnistuu ostamalla erilaisia proteeseja tai tuottamalla erilaisia inhimillisiä pääomia.

Näitä antropologisia muutoksia on juhlittu vapauttavina. Tällaista ajattelutapaa edustavat erilaiset post- ja transhumanistiset suuntaukset. On toisaalta ajateltu, että kyborgisuus, ihmisen ja koneen liitto, tarkoittaa rajoittavina ja sortavina pidettyjen jaottelujen, kuten

ihminen ja kone, ihminen ja luonto, nainen ja mies, purkamista.¹⁵¹ Toisaalta on nähty, että staattisen ja koherentin ihmiskuvan hajoaminen mahdollistaa uudenlaisen “tulemiseen” perustuvan etiikan, joka ei perustu selkeisiin rajoihin ja yksilötoimijan autonomiaan.¹⁵²

Ei ole kuitenkaan mitään takeita siitä, että ihmisen ja koneen suhteen muuttuminen olisi sinänsä vapauttavaa. Kapitalistinen yhteiskuntamuoto ja sen pääomankasausimperatiivi nimittäin rajaa ja suuntaa näitä muutoksia. Teknologinen kehitys ei tapahdu tyhjiössä eikä omien lakiansa mukaan. Tutkijat ja keksijät tarvitsevat rahoitusta ja yhä suurempi osa tästä rahoituksesta tulee yksityiseltä sektorilta.

Biologisena olentona ihmisen on edelleen saatava tietynlaisia molekyylejä aineenvaihduntaansa voidakseen jatkaa elämää. Vaikka kyborgin orgaanisesta ihmisruumiista olisi jäljellä vain pala aivokuorta, tarvitsee tämäkin pala happimolekyylejä. Toisaalta koneet tarvitsevat sähköä ja huoltoa. Edes Donna Harawayn - tai tieteiskirjallisuuden - visioimat Kyborgit eivät ole ikiliikkujia. Toisin sanoen ihmiseen voidaan kiinnittää erilaisia proteeseja ja hänestä voidaan irrottaa niitä, myös sellaisia, joita on aikaisemmin pidetty ihmisen erottamattomina osina. Yhteisöstä irrotettuun ruumiiseen ei voida kuitenkaan kiinnittää itseriittoista elossapitojärjestelmää.¹⁵³ Tämä tarkoittaa sitä, että klassinen marxilainen riiston määritelmä on edelleen relevantti. Jotta ihmiset voisivat pysyä hengissä, heidän täytyy alistua riistosuhteisiin, mikäli yhteiskunta perustuu yksityisomaisuuteen. Proteettisessa kulttuurissa tämä voi tarkoittaa sitä, että itseä kiinnitetään sellaisia jatkeita, jotka ovat hyödyllisiä pääoman arvonlisäyksen kannalta, mutta vahingollisia kantajalleen. Toisaalta se voi tarkoittaa sitä, että hengissä pysyäkseen on luovuttava munuaisestaan tai muistoistaan. Nykykapitalismissa kyborgisuus mahdollistaa vapauden sijasta pikemminkin uudenlaisia riiston muotoja.

¹⁵¹ Ks. esim. Donna Harawayn klassikkoessee *Kyborgimanifesti* (1985/2003).

¹⁵² Esim. Shildrick (1997).

¹⁵³ Avaruusteknologiassa itseriittoisuuden tutkimus lienee viety pisimmälle. Avaruusasemista on pyritty tekemään niin tehokkaita rajallisten resurssien kierrättäjiä kuin mahdollista.

6.7. Lopuksi

Proteettisessa kulttuurissa inhimillisen pääoman riisto saa antropologisia muotoja. Nämä muodot ovat kuitenkin erilaisia kuin Virnon ehdottamat. Niiden antropologisuus ei johdu siitä, että ne kohdistuisivat ihmisolennoille ominaisiin kykyihin, vaan siihen, että ne käyttävät hyväksi ihmisluonnon plastisuutta. Ne muokkaavat ihmisluontoa ja vaativat ihmisiä muokkaamaan itseään tullakseen tietynlaisiksi - siis tuottamaan itselleen inhimillistä pääomaa tai kiinnittymään tietynlaisiin proteeseihin. Tai rohkeammin sanottuna, tulemaan inhimilliseksi pääomaksi. Jos inhimillistä pääomaa ei voi irrottaa ihmisestä muokkaamatta itse ihmistä, tarkoittaa tämä sitä, että myös pääoman kiinnittäminen ihmiseen muokkaa ihmistä. Jos ihminen käyttää lopulta kaiken aikansa inhimillisen pääoman keräämiseen itselleen, eikö voida perustellusti sanoa, että hän itse asiassa tulee inhimilliseksi pääomaksi?

Proteettinen kulttuuri ei tarkoita riiston loppumista. Edes Donna Harawayn visioima kyborgi ei ole itseriittoinen, vaan sen/hänen on saatava jostakin resursseja itsensä ylläpitoon. Nämä resurssit tulevat sen/hänen ulkopuolelta ja näiden resurssien haltija voi pakottaa kyborgin riistosuhteeseen. Ihmisen irrottaminen elämän ylläpitoon tarvittavista välineistä ei ole transhistoriallinen välttämättömyys, vaan historiallisesti tuotettu olosuhde. Marxilaisessa teoriassa tämä irrottamisen prosessi on kapitalismin toiminnalle välttämätöntä, sillä se mahdollistaa suurten ihmisjoukkojen riiston. Tätä irrottamista voidaan kuvata myös MacPhersonin termillä possessiivinen markkinayhteiskunta, jossa erilaiset resurssit ovat irrotettavaa omaisuutta.

Proteettisen kulttuurin yhteys inhimillisen pääoman teoriaan on siinä, että ihminen ja hänen omaisuutensa samastetaan, sillä omaisuus on jotain, mikä lisää ihmisen toimintakykyä. Inhimillisen pääoman teorian ihmiskuvassa ihmisen kyvyt ovat omaisuutta, joka lisää heidän omaisuuttaan. Proteettisen kulttuurin ihmiskuva taas tarkoittaa, että kyvyt ja irrotettavat ja kiinnitettävät proteesit samastetaan. Tässä on

yhteys myös Hardtin ja Negrin postmarxilaisen teorian ontologiseen perustaan, jossa maailma koostuu voimista ja ruumiista, jotka pyrkivät lisäämään voimiaan kohtaamalla toisiaan. Omaisuuden ja toimintakykyjen samastaminen tarkoittaa myös sitä, että pidämme maailman rikkaimpia ihmisiä poikkeusyksilöinä, joiden elämäkerrasta löytyy avain heidän menestykseensä.

Inhimillisen pääoman teoria haastaa kysymään, miten inhimillistä pääomaa tuotetaan. Koulutuksen ja työssäoppimisen lisäksi olisi tutkittava kehonmuokkausta, terveydenhuoltoa, ihmissuhteita, harrastuksia, koko elämän kirjoa. Miltä nämä asiat näyttäisivät, jos niitä tarkasteltaisiin inhimillisen pääoman tuotannon kannalta? Proteettinen kulttuuri taas tarkoittaa sitä, että inhimillistä pääomaa on se, millaisia proteeseja voi itseensä kiinnittää. Aina nämä proteesit eivät ole yksiselitteisen hyödyllisiä kaikkien kannalta. Ne voivat tarkoittaa myös sellaiseen suhteeseen alistumista, jossa kaikki riiston edellytykset täyttyvät: vapauden ja ajan riisto, jonkun hyötyminen toisen kustannuksella ja ihmisarvon alentaminen. Samalla inhimillisen pääoman tuotanto voi tarkoittaa itsen muuttamista sellaiseksi ihmiseksi, jollaiseksi ei toisenlaisissa olosuhteissa missään tapauksessa haluaisi tulla.

Toisaalta proteettinen kulttuuri tarkoittaa myös sitä, että mikä tahansa osa ihmisestä on periaatteessa irrotettavaa omaisuutta. Tämä mahdollistaa esimerkiksi elinkauppaan liittyvät riiston muodot. Jos henkilöllä ei ole mitään muuta myytävää, kuin omat elimensä, on hän samanlaisessa tilanteessa kuin Marxin kuvaama proletaari, joka on vapaa orjuudesta ja tuotantovälineistä. Päätös myydä toinen munuainen on vapaan yksilön tekemä päätös, mutta tämä päätös tehdään olosuhteessa, jossa tämä päätös on ainoa, joka mahdollistaa hengissä pysymisen. On mahdollista, että neurotieteen ja neuroteknologian kehitys johtaa siihen, että myös muistoista, kokemuksista ja taidoista tulee irrotettavaa omaisuutta. Inhimillisen pääoman teorian kannalta tämä olisi aivan luonteva kehityskulku. Tämä ei silti tarkoita, että voisimme hylätä perinteisen työaikaan perustuvan riiston teorian. Inhimillinen pääomakin on tuotettava ja se vie aikaa. Vaikka minusta voitaisiin irrottaa hankkimani tiedot tai taidot, olen silti joutunut tekemään

työtä hankkiakseni ne.

Se, että mitä tahansa voidaan irrottaa ihmisestä mahdollistaa kuitenkin uudenlaisia tapoja riistää. Marxilaisen teorian kannalta nämä uudet riiston muodot voivat tulla kapitalismin systeemiseksi osiksi, sillä ne perustuvat samaan olosuhteeseen kuin työvoimankin riisto, siihen, ettei joillakin ole mitään muuta myytävää. Myös näiden irrotettavien osien tuottaminen on syytä ottaa huomioon uusia riiston muotoja tarkasteltaessa.

Englantilaistunut japanilaiskirjailija Kazuo Ishiguro kuvaa romaanissaan *Ole luonani aina* (2005) vaihtoehtoista todellisuutta, jossa kloonaukseen on keksitty 1950-luvulla. Tämä on johtanut siihen, että on tuotantolaitoksia, jossa kasvatetaan klooneja elinsiirtoja varten. Lukuunottamatta alkuperäänsä kloonit ovat kaikessa mahdollisessa mielessä ihmisiä. Heidät on kuitenkin kasvatettu vain sitä silmällä pitäen, että heistä tulee elintenluovuttajia. He ovat eräänlaista puhdasta inhimillistä pääomaa, joka ei enää omista itseään. Oletetusti kloonauksella perustellaan sitä, etteivät he ole oikeushenkilöitä, jotka voisivat itse tehdä päätöksen elintensä myynnistä.

Ishiguron esimerkki on äärimmäinen, mutta myös valaiseva. Se minimaalinen eettinen perusta, joka inhimillisen pääoman teorian kontekstissa estää vastaavan elinten tuotannon, on itsen omistamisen paradigma. Mutta mistä itsen omistaminen johtuu? Alkuperästä? Onko esimerkiksi kloonaukseen riittävä peruste sille, ettei klooni omista itseään. Vai itsetietoisuus? Itsetietoisuuden määrittely on vaikeaa, eikä itsetietoisuus nykytieteen valossa rajoitu ihmisiin tai edes ihmisen lähisukulaisiin. En tässä jatka tätä pohdintaa pidemmälle. Uskon kuitenkin osoittaneeni, että inhimillisen pääoman teoria johtaa kysymään hyvin perustavanlaatuisia filosofisia kysymyksiä ihmisen olemuksesta ja yhteiskunnasta. Inhimillisen pääoman teorian vaikutusvalta ja performatiivisuus tarkoittavat sitä, että nämä kysymykset ovat myös akuutteja yhteiskunnallisia kysymyksiä.

7. Johtopäätökset: Riiston ajankohtaisuus ja antropologia

7.1. Tutkimuskysymykset

Olen tutkimuksessani käsitellyt inhimillisen pääoman käsitteen historiaa, uusklassisen taloustieteen inhimillisen pääoman teoriaa ja postmarxilaista postfordismin analyysia. Edellinen luku käsitteli filosofista antropologiaa ja esitteli ohessa bioeettisiä ongelmia, jotka liittyvät inhimillisen pääoman käsitteeseen uusimman teknologisen kehityksen kontekstissa. Tutkimukseni on laajassa mielessä yhteiskuntafilosofinen, mutta se hyödyntää tieteenfilosofiaa, kasvatuksen filosofiaa, talousfilosofiaa, filosofista antropologiaa, ja marxilaista ajattelua. Tämä johtuu osittain itse tutkimuskohteesta.

Kuten luvusta kaksi kävi ilmi, jo Adam Smithillä oppimisesta muodostui saranatermi, joka kytki toisiinsa politiikan, talouden ja etiikan kysymyksiä. Adam Smithillä oppiminen myös sai ensimmäistä kertaa inhimillisen pääoman muodon - mutta ei kuitenkaan kokonaan. Smith kantoi huolta siitä, että työnjako ja markkinatalous tarkoittavat tiettyjen välttämättömien asioiden, kuten hyveet, oppimisen rapistumista. Edelleenkin oppiminen myös kytkee toisiinsa, politiikan, etiikan, talouden ja myös antropologian kysymyksiä. Näiden kytkentöjen irrottaminen ja inhimillisen pääoman tarkastelu esimerkiksi puhtaasti taloustieteen filosofian kysymyksenä olisi ollut väkivaltaista ja epärehellistä. Pikemminkin kyseessä on aidosti filosofinen kysymys, sillä inhimillisen pääoman ja riiston suhteessa on kysymys suurista filosofisista ongelmista: Millainen on hyvä yhteiskunta? Mitä on ihmisenä kasvaminen ja oppiminen? Mitä on hyvä elämä? Mitä ja ketä varten teemme niitä asioita, mitä teemme?

Tutkimuksen rajaus ei siis noudattanut mitään selkeitä oppialarajoja. Sen sijaan pyrin tekemään tarkan käsitteellisen rajauksen tutkimuskysymyksessäni. Mikä on inhimillisen

pääoman ja riiston suhde? Tämän kysymyksen rajasin vielä tarkemmin; tarkoittaako inhimillinen pääoma sitä, että olemme kaikki pääoman omistajia eikä riistoa (enää) tapahdu?

7.2. Argumentit, joiden mukaan riistoa ei enää ole

Luvuissa neljä ja viisi lähestyin tätä kysymystä kahdelta kannalta. Toisaalta tarkastelin uusliberalistiseksi nimeämäni argumentti. Uusliberalistisen argumentin mukaan inhimillinen pääoma tarkoittaa sitä, että kaikki ovat pääoman omistajia ja tämän takia riistoa ei tapahdu yhteiskunnallisesti, ei siis ole tilannetta, jossa yksi luokka riistää toista. Tämä argumentti vaatii sen oletuksen, että inhimillinen pääoma on samanlaista pääomaa kuin muutkin pääoman lajit. Totesin, että tämä oletus ei pidä sikäli paikkaansa, että inhimillinen pääoma, siten kuin se ymmärretään inhimillisen pääoman teoriassa, on kiinni sen kantajassa, toisin kuin muu omaisuus. Tässä mielessä se on analoginen Marxin työvoiman käsitteelle. Kuten työvoiman, myös inhimillisen pääoman kantajan on oltava kosketuksissa muihin pääoman lajeihin voidakseen tulla toimeen ja hankkia elantonsa. Tämä mahdollistaa riistosuhteen niiden välille, joilla on vain inhimillistä pääomaa ja niiden, joiden pääoma perustuu toisten ulossulkemiseen elämän uusintamisen edellytyksistä. Tämän lisäksi inhimillisen pääoman epätasainen jakautuminen tuottaa epätasa-arvoa, ja riistosuhteet kytkeytyvät näihin epätasa-arvoisuuksiin monin eri tavoin.

Toisaalta tarkastelin postmarxilaiseksi nimeämäni argumenttia, jota edustivat ennen kaikkea Antonio Negri ja Michael Hardt sekä Paolo Virno. Samaa argumenttia ja samankaltaisia argumentteja on kuitenkin löydettävissä monilta muiltakin ajattelijoilta. Postmarxilaisen argumentti väittää, että kapitalismin muutos tarkoittaa sitä, että työpaikka ja työaika ovat menettäneet merkityksensä. Työtä tehdään ajasta ja paikasta riippumatta. Tämä tarkoittaa työaikaan perustuvan riiston loppumista. Lisäksi se tarkoittaa sitä, että työvälineet eivät ole enää selkeästi kapitalistiluokan hallussa. Koska

sosiaalisista kyvyistä ja tiedosta ja taidoista on tullut työvälineitä, ovat ne jo multitudoksi muuttuneen työväenluokan hallussa. Tämä väite on sama kuin inhimillisen pääoman teoretikoilla, joiden mukaan olemme kaikki inhimillisen pääoman omistajia. Tämä johtaa myös siihen, että postmarxilainen argumentti joko tekee riistosuhteiden tunnistamisesta mahdotonta tai kieltää riiston olemassaolon, kuten uusliberalistinenkin argumentti. Postmarxilaista argumenttia kuitenkin vaivaa sama ongelma kuin inhimillisen pääoman teoriaakin. Inhimillinen pääoma - tiedot ja taidot sekä sosiaalisuus - eivät käänny sellaisenaan muiksi pääoman lajeiksi. Inhimillisen pääoman muuttaminen ruoaksi ja asunnoksi vaatii edelleen sarjan markkinatransaktioita, joista olennainen transaktio on inhimillisen pääoman myyminen työvoiman muodossa, siis riistosuhteeseen asettuminen.

Nämä huomiot voidaan tiivistää seuraavalla tavalla: Inhimillinen pääoma ei tarkoita riiston poissaoloa, mikäli proletaarinen konditio on voimassa. Proletaarinen konditio tarkoittaa, että on olemassa ihmisiä, joilla ei ole sellaista myytävää, jota he voisivat myydä myymättä samalla omaa aikaansa.¹⁵⁴ Työvoiman myynti proletaarisessa konditiossa tarkoittaa sitä, että on pakko asettua riistosuhteisiin, joissa menettää omaa aikaansa, joissa ei voi itse päättää miten ja mitä lopputulosta varten tuon ajan käyttää. Inhimillisen pääoman tuotannon tarkastelu voi tarkoittaa myös sitä, että riistosuhteita voidaan tutkia työsuhteiden lisäksi koulutuksen kontekstissa. Voidaan kysyä, mitä varten käytän aikaani opiskellakseni taitoja, joiden pääasiallinen tarkoitus on auttaa minua saamaan työpaikka ja säilyttämään se.

7.3. Performatiivisuus

Inhimillisen pääoman teoria ja postmarxilaiset analyysit postfordismista kuitenkin tavoittavat jotain olennaista nykykapitalismista. Lisäksi ne ovat molemmat performatiivisia ja itseään toteuttavan ennusteen kaltaisia. Ne pyrkivät tekemään itseään

¹⁵⁴ Proletaarisesta konditiosta ks. esim. Lahikainen & Mäkinen (2012).

todeksi monin tavoin.

Performatiivisuudestaan huolimatta nämä argumentit tuskin pystyvät tekemään ihmisestä itseriittoista olentoa, joka ei tarvitsisi elämänsä uusintamiseen tietyntylaisista molekyyleistä koostuvaa ravintoa. Tämä ihmisen biologian ontologinen välttämättömyys tarkoittaa sitä, että eri pääoman lajit eivät viime kädessä voi olla suoraan samanlaisia tai samanarvoisia. Niitä voidaan kyllä vaihtaa toisiinsa, mutta tähän tarvitaan monenlaisia markkinatransaktioista eivätkä pääoman lajit ole markkinoilla tasa-arvoisia. Tästä syystä onkin postfordistisen kapitalismin analyysin kannalta ongelmallista, etteivät Hardt ja Negri tai Virno juuri analysoi markkinoita. Toinen kysymys olisi, johtaisiko postmarxilaisen teorian todeksi tuleminen yhteiskuntaan, jossa resurssien jako on järjestetty jotenkin muuten kuin markkinapohjaisesti. Tätä on toki vaikea ennustaa - eiväthän kumouksellisetkaan teoriat ole valmiita suunnitelmia yhteiskunnalliselle muutokselle, vaikka niissä performatiivinen ulottuvuus olisikin.

7.4. Proteettisuus ja riiston antropologia

Kuudennessa luvussa hahmottelin yhteyksiä inhimillisen pääoman ja proteettisen kulttuurin välille. Yhdistäväksi tekijäksi näille löytyi possessiivisen individualismin ajatteluperinne. Possessiivinen individualismi tekee molemmista yksilön malleista ymmärrettäviä. Yksilön mahdollisuudet toimia maailmassa ja yhteiskunnassa johtuvat tämän mallin mukaan siitä että yksilö omistaa itsensä ja siitä, että yksilön omistamat asiat liitetään hänen minuuteensa.

Proteettinen kulttuuri tuottaa myös uudenlaisia riiston muotoja. Nämä riiston muodot ovat antropologisia siinä mielessä, että ne kohdistuvat ihmisluonnon plastisuuteen. Proteettisen kulttuurin maailmassa inhimillisen pääoman riisto tarkoittaa sitä, että kaikki tavat irrottaa toisista inhimillistä pääomaa ja riistää sitä toisille ovat periaatteessa mahdollisia. Samalla sellaisetkin asiat, kuten muistot, kokemukset ja elimet, joita on

yleensä pidetty ihmisruumiin irrottamattomina osina, voivat muuttua tavaroiksi ja päätyä mukaan pääoman kiertoon inhimillisen pääoman muodossa.

Proteettinen kulttuurikaan ei, ei edes kaikkein fantastisimmassa kyborgisessa muodossaan, tarkoita klassisen marxilaisen riiston käsitteen muuttumista epärelevantiksi. Tämä johtuu siitä, että marxilaisessa teoriassa riiston mahdollistaa se, että kaikilla ei ole pääsyä sellaisiin tuotantovälineisiin, joita tarvitaan elämän ylläpitämiseen.

7.5. Tulokset ja jatkotutkimus

Tutkimuksessani nousee esiin kaksi olennaista tulosta.

Ensinnäkin olen osoittanut, että inhimillisen pääoman teoria ei tarkoita sitä, että riistoa ei enää tapahtuisi. Inhimillinen pääoma ei käänny sellaiseksi pääoman muodoksi, joka takaisi sellaisenaan elämän jatkumisen omistajalleen. Nykykapitalismissa elämän ylläpitoon tarvittavat resurssit ovat yksityisessä omistuksessa ja tämä mahdollistaa riiston.

Toiseksi inhimillisen pääoman teorian tutkiminen riiston, postfordistisen talouden ja proteettisen kulttuurin teorioiden näkökulmasta auttaa hahmottamaan uusilla tavoilla myöhäiskapitalistista yhteiskuntaa ja siihen liittyviä riiston muotoja. Nämä riiston muodot ovat luonteeltaan antropologisia sikäli, että ne liittyvät ihmisluonnon plastisuuteen. Ne hyödyntävät taloudellisesti ihmisen joustavuutta ja muotoutumiskykyä ja samalla pakottavat muokkaamaan itseä tietynlaiseksi.

Nämä tulokset avaavat monia mielenkiintoisia jatkotutkimusmahdollisuuksia. Uusien riiston muotojen tarkempi kartoittaminen sekä filosofisen analyysin että empiirisen tutkimuksen kautta toisi varmasti uutta tietoa poliittisesta ja taloudellisesta

todellisuudestamme sekä veisi marxilaista teoriaa uusille urille. Tällainen tutkimus toisi myös uusia näkökulmia niin sanottuun uuden työn keskusteluun, johon viittasin tutkimukseni johdannossa.

Kasvatusfilosofiset ja koulutuspoliittiset kysymykset ovat myös oma lukunsa. Mitä tapahtuu kasvatukselle, jos sitä aletaan tarkastella inhimillisen pääoman tuotannon kannalta? Mikä ohjaa nykyistä koulutuspolitiikkaa ja ketä se hyödyttää?

Jotta inhimillistä pääomaa ja sen riistoa voisi ymmärtää, on myös tutkittava tarkemmin inhimillisen pääoman teorian ihmiskuvaa. Olisi myös tutkittava tarkemmin, millaisia inhimillisen pääoman teorian performatiiviset vaikutukset ovat. Millaisia ihmisiä meistä tulee, kun meitä tuotetaan sellaisessa yhteiskunnallisessa todellisuudessa, jossa inhimillisen pääoman teoriolla on hegemoninen asema? Onko ihmisluonnossa kuitenkin jotain pysyvää biologista ja psyykkistä perustaa, jota inhimillisen pääoman tuotanto ei tunnista, mutta jolle se tekee väkivaltaa?

Viimeisessä luvussa tarkastelemani riiston antropologiset muodot avaavat kokonaisen bioeettisen ongelmakentän. Mitä bioeettisiä ongelmia liittyy siihen, että ihmisistä muokataan inhimillistä pääomaa? Entä siihen, että neurotieteiden ja teknologian kehitys saattaa mahdollistaa inhimillisen pääoman irrottamisen ihmisistä ennennäkemättömillä tavoilla?

Kirjallisuus

Adorno, Theodor & Horkheimer, Max (1944/1997): *Dialectic of Enlightenment*. Verso, Lontoo.

Amin, Ash (1994). *Post-fordism: A Reader*. Blackwell Publishing, Oxford.

Becker, Gary (1964/1993): *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. University of Chicago Press, Chicago.

Baudrillard, Jean (1981/1994): *Simulacra and Simulation*. University of Michigan Press, Ann Arbor. Engl. käännös Sheila Fraser.

Bauman, Zygmunt (1993): *Postmodern Ethics*. Blackwell, Oxford.

Becker, Gary (2008): "Human Capital: The Concise Encyclopedia of Economics". Verkossa: <http://www.econlib.org/library/Enc/HumanCapital.html>. Katsottu 5.5.2011.

Becker, Gary & Elias, Julio (2007): "Introducing Incentives in the Market for Live and Cadaveric Organ Donations." *Journal of Economic Perspectives*. Vol. 21. Issue 3. 3-24.

Benn, Stanley (1988): *A Theory of Freedom*. Cambridge University Press, Cambridge.

Bestor, Arthur E. Jr. (1948): "The Evolution of the Socialist Vocabulary". *Journal of the History of Ideas*. 9(3). University of Pennsylvania Press. 259-302.

Blaug, Mark (1976): "The Empirical Status of Human Capital Theory: A Slightly Jaundiced survey." *Journal of Economic Literature*. Vol 14. No. 3. 827-855.

Bonefeld, Werner (2002): "Capital, Labour and Primitive Accumulation. On Class and Constitution." Teoksessa Dinerstein & Neary (toim.): *The Labour Debate. An Investigation into the Theory and Reality of Capitalist Work*. Ashgate, Aldershot.

Bosteels, Bruno (2010): "The Leftist Hypothesis: Communism in the Age of Terror".
Teoksessa Douzinas & Žižek (2010): *The Idea of Communism*. Verso, Lontoo. 33-66.

Bowles, Samuel & Gintis, Herbert (1975): "The Problem with Human Capital Theory - A Marxian Critique". *The American Economic Review*. Vol. 65, No. 2, Papers and Proceedings of the Eighty-seventh Annual Meeting of the American Economic Association (May, 1975), pp. 74-82

Callon, Michel (toim.) (1998): *The Laws of Markets*. Blackwell, Oxford.

Chiswick, Barry R. (1971): "Earnings Inequality and Economic Development". *The Quarterly Journal of Economics*. Vol. 85. No. 1. 21-39. Oxford University Press.

Christman, John (2002): *Social and Political Philosophy. A Contemporary Introduction*. Routledge, Lontoo.

Darity, William A. Jr. (1982): "The Human Capital Approach to Black-White Earnings Inequality: Some Unsettled Questions". *The Journal of Human Resources*, Vol. 17, No. 1. 72-93.

Davenport, Thomas (1999): *Human Capital: What It is and Why People Invest in It*. Jossey-Bass Publishers, San Francisco.

Deleuze, Gilles (1988): *Foucault*. University of Minnesota Press, Minneapolis. Engl. käännös. Seán Hand.

Donald, Merlin (1991): *Origins of the Modern Mind. Three Stages in the Evolution of Culture and Cognition*. Harvard University Press, Harvard.

Emmett, Ross B. (2008): "Chicago School (new perspectives)," Teoksessa Steven N. Durlauf & Lawrence E. Blume (toim.) (2008): *The New Palgrave Dictionary of Economics, 2nd Edition*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.

Federici, Silvia (2004): *Caliban and the Witch. Women, the Body and Primitive Accumulation*. Autonomedia, Brooklyn.

Federici, Silvia (2009): "Precarious Labor: A Feminist Viewpoint. *In the Middle of a Whirlwind: 2008 Convention Protests, Movements & Movements*. Verkossa: <http://inthemiddleofthewhirlwind.wordpress.com/precariou-labor-a-feminist-viewpoint/>. Katsottu 18.6.2012.

Fine, Ben (1999): "A Question of Economics. Is It Colonizing Social Sciences?" *Economy and Society*. 28(3). 403-25.

Fortunati, Leopoldina (1995): *The Arcane of Reproduction. Housework, Prostitution, Labor and Capital*. Autonomedia, New York. (L'arcano della riproduzione. Casalinghe, prostitute, operai e capitale, Marsilio, Padova. 1981)

Foucault, Michel (2008): *The Birth of Biopolitics. Lectures at the College de France, 1978-1979*. London: Palgrave.

Fuller, Steve (2006): "Constitutively Social Character of Expertise." Teoksessa Selinger & Crease (2006): *The Philosophy of Expertise*. Columbia University Press, New York. 342-357.

Gambino, Ferruccio (1996): "A Critique of the Fordism of the Regulation School."

Common Sense. 19. 42-64. Engl. käännös Ed Emery.

Gramsci, Antonio (1979): *Vankilavihkot. Valikoima*. Kansankulttuuri Oy, Helsinki.
Toim. Mikael Böök. Alkuperäisteos *Quaderni del carcere* (1975).

Gilead, Tal (2009): "Human Capital, Education and the Promotion of Social Cooperation: A Philosophical Critique". *Studies in Philosophy and Education*. Vol 28, Issue 6, 555-567.

Gorz, André (1982): *Farewell to the Working Class: An Essay in Post-Industrial Socialism*. Pluto Press, Lontoo. Engl. käännös Mike Sonenscher.

Gunn, Richard (1987): "Notes on Class". *Common Sense. Journal of the Edinburgh Conference of Socialist Economists* 2. 15-25.

Haraway, Donna (2003): "Kyborgimanifesti". Teoksessa Haila, Yrjö & Lähde, Ville (toim.): *Luonnon politiikka*. Vastapaino, Tampere.

Hardt, Michael (1993): *Gilles Deleuze. An Apprenticeship in Philosophy*. University of Minnesota Press, Minneapolis.

Hardt, Michael & Negri, Antonio (2000): *Empire*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts

Hardt, Michael & Negri, Antonio (2002): "Marx's Mole is Dead." *Eurozine*. Verkossa: <http://www.eurozine.com/articles/2002-02-13-hardtnegri-en.html>. Katsottu 20.9.2012.

Hardt, Michael & Negri, Antonio (2004): *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. Penguin, New York.

Hard, Michael & Negri, Antonio (2009): *Commonwealth*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

Harvey, David (2008): Uusliberalismin lyhyt historia. Vastapaino, Tampere. (A brief history of neoliberalism, 2005.) Suomentanut Kaisa Koskinen.

Hayek, Friedrich(1994): *The Road to Serfdom*. University of Chicago Press, Chicago.

Hobbes, Thomas (1985/1651): *Leviathan*. Penguin Books, Lontoo.

Holvas, Jakke & Vähämäki Jussi (2005): *Odotustila. Pamfletti uudesta työstä*. Teos, Helsinki.

Hume, David (2000/1739): *A Treatise of Human Nature*. Oxford University Press, Oxford.

Ishiguro, Kazuo (2005): *Ole luonani aina*. Tammi, Helsinki. Alkuperäisteos: *Never Let me Go* (2005). Suom. Helena Bützow.

Jakonen, Peltokoski & Virtanen (toim.) (2006): *Uuden työn sanakirja*. Tutkijaliitto, Helsinki.

Julkunen, Raija (2008): *Uuden työn paradoksit. Keskusteluja 2000-luvun työprosess(e)ista*. Vastapaino, Tampere.

Juva, Simo (2004): "Inhimillinen pääoma ja koulutuspolitiikka OECD arvioiden valossa." *Kasvatus : Suomen kasvatustieteellinen aikakauskirja*. 35 (1). 99-112.

Kaitila & Lahikainen (2006): "Performatiivisuus." Teoksessa Jakonen, Peltokoski, Virtanen (toim.). (2006): *Uuden työn sanakirja*. Tutkijaliitto, Helsinki. 334-347.

Kant, Immanuel (1993/1785): *Grounding for the Metaphysics of Morals; with, On a Supposed Right to Lie Because of Philanthropic Concerns (Third Edition)*. Hackett Publishing Company, Indianapolis. Engl. käännös James Wesley Ellington.

Keeley, Brian (2007): *Human Capital. How What You Know Shapes Your Life*. OECD.

Kennedy, Gavin (2009): "Adam Smith and the Invisible Hand: From Metaphor to Myth". *Econ Journal Watch. A Journal of the American Institute for Economic Research*. 6(2). 239-263.

Korhonen, Annareetta, Peltokoski, Jukka & Saukkonen, Miika (2009): *Paskaduunista barrikadille - Prekariaatin julistus*. Into, Helsinki.

Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal (1985): *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. Verso, Lontoo.

Lahikainen, Lauri & Mäkinen, Katariina (2012): "Luokka erona ja antagonismina". *Kulttuurintutkimus*. (29)1. 3-18.

Lakatos, Imre (1978): *The Methodology of Scientific Research Programmes. Philosophical Papers Volume I*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lakoff, George & Johnson, Mark (1999): *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. Basic Books, New York.

Larner, Wendy (2000): "Neo-liberalism: Policy, Ideology, Governmentality". *Studies in Political Economy*, 63. 5-25.

Lawson, Tony (1997): *Economics and Reality*. Routledge, Lontoo ja New York.

Lazzarato, Maurizio (2004): "From Capital-Labour to Capital-Life." Engl. Valerie Fournier, Jussi Vähämäki, Akseli Virtanen. *ephemera* 4(3). 187-208.

Lehrer, Jonah (2012): "The Forgetting Pill Erases Painful Memories Forever." *Wired*. Verkossa: http://www.wired.com/magazine/2012/02/ff_forgettingpill/. Katsottu 20.8.2012.

Lemke, Thomas (2002): "Foucault, Governmentality, and Critique." *Rethinking Marxism*, 14, 3.

Lindsey, Brink (2012): *Human Capitalism. How Economic Growth Has Made Us Smarter - And More Unequal*. Princeton University Press, Princeton.

Lury, Celia (1998): *Prosthetic Culture*. Routledge, Lontoo.

MacPherson, C.B. (1962): *The Political Theory of Possessive Individualism. Hobbes to Locke*. Oxford University Press, Oxford.

Merleau-Ponty, Maurice (1962): *Phenomenology of Perception*. Routledge & Kegan Paul, Lontoo.

Marx, Karl & Engels, Friedrich (1848/1998): *Kommunistinen manifesti*. Vastapaino, Tampere. Suom. Juha Koivisto, Markku Mäki ja Timo Uusitupa.

Marx, Karl (1844/1972): *Vuoden 1844 taloudellis-filosofiset käsikirjoitukset*. Kustannusliike Edistys, Moskova. Suom. Antero Tiusanen.

Marx, Karl (1986a): *Vuosien 1857-1858 taloudelliset käsikirjoitukset ("Grundrisse")*. Osa I. Kustannusliike Progress, Moskova.

Marx, Karl (1957/1867): *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Ensimmäinen osa.* Karjalan ASNT:n Valtion Kustannusliike, Petroskoi.

Marx, Karl (1974/1979): *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Toinen osa. Pääoman kiertokulkuprosessi.* Progress, Moskova. Suom. Kustannusliike Progress.

Marx, Karl (2009): *Hegelin oikeusfilosofian kritiikkiä.* Minerva Kustannus, Helsinki. Suom. Vesa Oittinen

Mayer, Robin (2007): "What's Wrong With Exploitation." *Journal of Applied Philosophy.* 24 (2). 138-150.

Merton, Robert (1995): "The Thomas Theorem and The Matthew Effect." *Social Forces.* 74(2). 379-424.

Moulier-Boutang, Yann (2011): *Cognitive Capitalism.* Polity Press, Lontoo. Engl, käänös Ed Emery.

Myers, Milton (1967): "The Division of Labour as a Principle of Social Cohesion", *Canadian Journal of Economics and Political Science.* Vol. 33. No. 3. 432-440.

Mäkinen, Jukka (2004): *John Rawlsin oikeudenmukaisuuskäsityksen merkitys normatiiviselle taloustieteelle.* Acta Universitatis Oeconomicae Helsingiensis, Helsinki.

Mäkinen, Katariina (2012): *Becoming Valuable Selves.* Tampere University Press, Tampere.

Negri, Antonio (2003): *Time for Revolution.* Continuum, Lontoo.

Negri, Antonio (2008): *Empire and Beyond.* Polity Press, Cambridge.

Neocleous, Mark (2003): "The Political Economy of the Dead: Marx's Vampires." *History of Political Thought*. 24(4). 668-684.

Parviainen Jaana (2006): *Meduusan liike - Mobiiliajan tiedonmuodostuksen filosofiaa*. Gaudeamus, Helsinki.

Pateman, Carole (1988): *The Sexual Contract*. Standord University Press, Stanford.

Peltokoski, J., & Kaitila, J. (2009): "Luokkakompositio ja opiskelijan nelosrooli." Megafoni. Verkossa: <http://www.megafoni.org/?p=19>. Katsottu 25.3.2012.

Read, Jason (2009): "A Genealogy of Homo-Economicus: Neoliberalism and the Production of Subjectivity." *Foucault Studies*. 6. 25-36.

Rikowski, Glenn (2003): "Alien Life: Marx and the Future of the Human." *Historical Materialism*. 11(2). 121-164.

Robinson, Joan (1962): *Economic Philosophy*. Penguin Books, Harmondsworth.

Ruben, David-Hillel (1985): *The Metaphysics of the Social World*. Routledge & Kegan Paul, Lontoo.

Sample, Ruth (2003): *Exploitation; What It Is and Why It Is Wrong*. Rowman & Littlefield Publishers, Oxford.

Scheper-Hughes, Nancy (2000): "The Global Traffic in Human Organs." *Current Anthropology*. Vol. 41. No. 2. 191-224.

Schultz, Theodore W. (1971): *Investment in Human Capital. The Role of Education and*

of Research. The Free Press, New York.

Schildrick, Margrit (1997): *Leaky Bodies and Boundaries. Feminism, postmodernism and (bio)ethics*. Routledge, Lontoo.

Skeggs, Beverley (2004): *Class Self Culture*. Routledge, London; New York.

Slater, Don (2002): "From Calculation to Alienation: Disentangling Economic Abstractions". *Economy and Society*. 31(2). 234-249.

Smith, Adam (1776/2003): *The Wealth of Nations*. Bantam Dell, New York.

Stiegler, Bernard. (1994/1998): *Technics and Time 1: The Fault of Epimetheus*. Stanford University Press, Stanford. Engl. käännös Richard Beardsworth ja George Collins.

Toscano, Alberto (2009): "Chronicles of Insurrection: Tronti, Negri and the Subject of Antagonism." *Cosmos and History. The Journal of Natural and Social Philosophy*. 5(1). 76-91.

Virno, Paolo (2004): *A Grammar of the Multitude*. Semiotext(e), New York.

Vähämäki, Jussi (2004): *Kuhnurien kerho - Vanhan työn paheista uuden työn hyveiksi*. Tutkijaliitto, Helsinki.

Vähämäki, Jussi (2009): *Itsen alistus*. Like, Helsinki.

Weintraub, Roy E. (1993): "Neoclassical Economics". *The Concise Encyclopedia of Economics*. Library of Economics and Liberty. Verkossa: <http://www.econlib.org/library/Enc1/NeoclassicalEconomics.html>. Katsottu 20.8.2012.

Werhane, Patricia H. (1992): *Adam Smith and His Legacy for Modern Capitalism*. Oxford University Press, New York & Oxford.

Wertheimer, Alan (1996): *Exploitation*. Princeton University Press, Princeton.

Winch, Donald. (1978): *Adam Smith's Politics. An Essay in Historiographic Revision*. Cambridge. Cambridge University Press.

Zahavi, Dan (2006): *Subjectivity and Selfhood: Investigating the First-Person Perspective*. MIT Press, Cambridge, MA.

Zavirovski, Milan (2003): "Measuring and Making Sense of Labor Exploitation in Contemporary Society: A Comparative Analysis". *Review of Radical Political Economics*. 34(4). 462-484.

Verkkolähteet

BBC (2009): "China admits death row organ use". Verkossa: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/8222732.stm>. Katsottu 20.8.2012.

Guardian (2012): "Illegal kidney trade booms as new organ is 'sold every hour'". Verkossa: <http://www.guardian.co.uk/world/2012/may/27/kidney-trade-illegal-operations-who>. Katsottu 20.8.2012.

Heart Surgery Experience (2011): "First Total Artificial Heart patient in U.S. history to leave the hospital without a human heart". Verkossa: <http://heartsurgeryexperience.com/?p=116>. Katsottu 20.8.2012.

Popsci (2010): "Man With Fully Artificial Heart Gains New Mobility With Smallest-Ever Portable Power Pack". Verkossa: <http://www.popsci.com/science/article/2010-05/>

man-tests-first-portable-technology-support-artificial-heart. Katsottu 20.8.2012.